

SAMÎ TAN

WANEYÊN RÊZIMANÊ KURMANCÎ

Diyarî bo giyana pak a mamoste Huseyin Deniz

Weşanên Welat Ziman—2

Berg: Dogan Gûzel

Çap: ASPAŞ Matbaacilik

Çapa yekem: 5.000

Belavkirin: A.Welat - Pîne

Pûsper, 2000/Stenbol

Weşanên Welat/Ziman—2

Xwedî: M. Nuri Karakoyun

Istiklal Cad. Ayhan Işık Sok.

23/3 Beyoglu/Istanbul

Tel: (0212) 251 90 13-251 79 37

Faks: (0212)251 95 85

E—m a il: info(@, wela t. Com

Ji bilî danasînê, bêdestûr çapkirin û
jibergirtin qedexe ye.

NAVEROK	
PÊŞGOTIN.....	7-
8	
DESTPÊK.....	9-
11	
WANE-I: RÊZIMAN-ALFABE-DENGEZANÎ	
13-27	
<i>Alfabeya kurdî - Hin taybetiyên deng û tîpcn</i>	
<i>kurmancî -</i>	
<i>Cudatiya alfabeya kurdî û tirkî - Peyv û rêbaza</i>	
<i>darijtina wan ~</i>	
<i>Ji aliyê sazûnê ve peyv - ji alî\î' watcyê ve pcyv -</i>	
<i>Di peyvan</i>	
<i>de kirpandin.</i>	
HÎNDARÎ-1	28-
31	
WANE-II: GUHERBARÎ-TEWANG-	
VEQETANDEK.....	33-
36	
<i>Gerguhêzî- Cureyên bêjeyan fi guherbarî - Teiung-</i>	
<i>Vegetandek.</i>	
HÎNDARÎ-II	37-
38	
WANE-III: NAVDÊR.....	39-
48	
<i>Peyvsaziya navdêran - Zayenda navdêran - Pcywira</i>	
<i>navdêmn.</i>	
HÎNDARÎ-III.....	49-
50	
WANE-IV: CÎNAVK.....	51-
68	
<i>Cureyên cînavkan</i>	
HÎNDARÎ-IV	69-
70	
WANE-V: RENGDÊR	71-
81	
<i>Qertafên ku rengdêran pêk tînin - Curcyên</i>	
<i>rengdêran -</i>	
<i>Di rengdêran de pnyc</i>	
HÎNDARÎ-V	82-
83	
WANE-VI: HOKER.....	85-
88	
<i>Curcyên hokcran.</i>	
HÎNDARÎ-VI.....	
.....	89
WANE-VH: DAÇEK-GIHANEK-BANEŞAN	
.....	91-96
HÎNDARÎ-VII	7-

WANE-VHI: LÊKER	99-
111	
<i>// nlh/ê pcyvsazii/S ve lêker - Lêkerên alîkar - Di lêkcran dc nci/inî.</i>	
HÎNDARÎ-VIII	112-
114	
WANE-IX: DI LEKERAN DE AVANI .	115-117
HÎNDARÎ-IX	118-119
WANE-X: RAYÊN LÊKERAN.....	121-125
HÎNDARÎ-X	126
WANE-XI: DI LÊKERAN DE RAWE....	127-1144
<i>Raweyên pçşkcrî- Rawei/ên daxwazî.</i>	
HÎNDARÎ-XI	145-148
WANE-XII: RAVEK (ÎZAFE).....	149-151
HÎNDARÎ-XII.....	152-153
WANE-XIII: HEVOK.....	155-160
<i>Di hevokê dc kirpandin - Bircn hcvokc - Cureyên hevokan -</i>	
<i>Ji aliyê watei/c ve licvok.</i>	
HÎNDARÎ-XIII	161-162
WANE-XIV: XALBENDÎ (Niqteşanîj..	163-169
<i>Xal - Bêhnok - Pirsnişan - Xalecot - Xalcבחnok - Kcvanek -</i>	
<i>Dunik - Xêzck - Bancşau - Bcndik - Sêxal - Dabir.</i>	
HÎNDARÎ-XIV	170
TÊGIHÊN RÊZIMANÎ.....	171-179
BERSIVÊN HÎNDARIYAN	180-188
ÇAVKANÎ.....	189

PEŞGOTIN

Waneyên Kurmancî yên ku di Azadiya Welat de beş bi beş hatin weşandin, bingeha vê xebatê pêk tînin. Di waneya yekemîn a navborî de sedema amadekirina xebateke bi vî rengî hatibû ravekirin. Lê dîsa jî ez dikarim li ser sedema amadekirina berhemeke bi vî rengî çend tiştan bibêjim. Her wekî tê zanîn her çiqas di nav sînorên Tirkiyeyê de derfetên perwerdehiya bi zimanê kurdî nîn bin jî gelê kurd bi alîkariya weşanên kurdî xwe bi xwe hînî zimanê xwe dibe.

Dîsa li gelek cihan mirov digihên hev û qursên zimanê kurdî didin destpêkirin. Ez bi xwe jî di nava van 23 salên dawîn de wekî mamoste beşdarî gelek qursên bi vî rengî bûm. Di van qursan de pêdiviya pirtûkeke rêziman xwe bi awayekî berbiçav dida der. Berhemên heyî bi piranî bi zimanê tirkî *bûn*, vê yekê rê li ber bi kurdî fikirînê digirt. Di vî warî de berhema herî baş a Celadet Bedirxan a bi navê "*Bingehên Gramera Kurdmancî*" ye. Ev berhem bi kurdî ye, lê ev

•V

berhevoka dersên zimên ên ku di kovara Hawar de hatiye weşandin nîvco ye. Her wiha hinek pirtûkên din jî hene ku ji hin aliyan ve ji ya C. Bedirxan xurtir in, lê ji aliyên din ve qels in. Dîsa her zimanzanî li gorî xwe termînolojiyek afirandiye û ev yek rê li ber zimanekî yekgirtî yê perwerdehiyê digire. Lewre jî min pêwîst dît ku ez xebatên heyî di ber çavan re derbas bikim, sentezeke wan pêk bînim, hinek dîtin û ramanên xwe yên ku daketina bi zimanê kurdî ya 7-8 salan pêk hatine lê zêde bikim û pêşkêşî we bikim.

Piştî ku li ser daxwaza şagirt û xwendevanan biryara berhevkirina wê wekî pirtûk hate girtin, 11 ser hinek xebat hatin kirin. Hin tiştên ku ji bo pirtûkê ne pêwîst bûn jê hatin derxistin. Hin tişt jî lê hatin

zêdekirin. Bo nimûne li ser qertafan (paşgir, pêşgir û navgir) zêde nehatibû rawestandî, ew beş li xebatê hate zêdekirin. Dîsa di waneyên ku hatin weşandin de hîndarî nîn bûn, ew jî lê hatin zêdekirin. Her wiha di gelek waran de wane hatin sivik û sadekirin. Bo nimûne di waneyên ku di rojnameyê de hatin weşandin de lêkera **viyan** ku raweya divêtî pêk tîne, li gorî hemû demên borî hatibû kişandin, min dît ku ev yek her çiqas di warê teorîk de pêkan be jî di pratîkê de dibe sedema hinek aloziyan, lewre jî min siviktir kir. Her wiha di gelek mijaran de dîtî û ramanên kesên cur bi cur hatibûn dayîn, min ev yek jî kêmkir, lewre vê yekê serê xwendevanan tevlihev dikir.

Ezmûna min ya li ser zimanê kurdî di nav rojnameyên *Welat*, *Welatê Me û Azadiya Welat* de pêk hat, lewre jî ez ji rêveber û xebatkarên van rojnameyan hînî gelek tiştan bûm, ez spasîyên xwe pêşkêşî wan hevalan dikim. Dîsa nîqaşên ku me li înstîtuya Kurdî ya li Stenbolê li ser zimanê kurdî kirin di gelek waran de riya min ronî kir. Lewre jî di serî de Feqî Huseyn Sagniç, ez spasdarê hemû beşdarên van nîqaşan im. Divê ez bidim zanî ku ez ji şagirtên xwe yê qursên zimanê kurdî hînî gelek tiştan bûm. Di dawiyê de jî ez spasîyên xwe yê taybet pêşkêşî hevala *Evîn Ronî* dikim, lewre wê di sazîkirin û sererastkirina pirtûkê de kedeke mezin rijand. Her wiha hevalê *Dogan Guzel* ji bo amadekirina bergên pirtûkê gelekî xebat kir. Ez spasîyên xwe ji wî re jî pêşkêş dikim.

Ev zêdetirî salekê ye ku ev wane di rojnameyê de hatine weşandin, heta roja îro tu rexneyên berbiçav negihîştine ber destê me, lê ez bavver in dê hinek kêmasî bala xwendevanên me bikişînin, heke karîbin wan ragihînin min, ezê kêfxweş bibim.

Digel rêz û silavan...

SAMÎ TAN

DESTPEK

ZIMAN Û ZIMANÊ KURDÎ

Berî ku em derbasî waneyên rêzimên bibin, pêwîst e em li ser zimên bi gelemperî û zimanê kurdî bi taybetî çend tiştan bibêjin. Her wekî çawa ku derketina nivîsê wekî destpêka dîrokê tê pejirandin, pêkhatina zimên jî di domana pêkhatina mirovan de qonaxeke girîng û sereke ye. Ji ber ku zimên riya veguhestina peyaman ji kesekî/ê bo kesekî/e din vekir; têkiliya di navbera mirovan de xurtir kir. Bi riya zimên mirovan ezmûn û serpêhatiyên xwe ragihandin hev û din û ev ezmûn ji nifşên berê derbasî nifşên nûhatî bûn. Xuya ye ku destpêki-rina axaftinê di mêjîyê mirov û mêjûya mirovahiyê de şoreşeke mezin e.

Her wiha pêkhatina zimên bû sedem ku qewmên ji hev cihê derkevin holê. Netewe ji pêşketina qewman cîrket holê. Taybetiya sereke ya ku neteweyan pêk tîne jf ziman e. Lewre ji bilî erdê hevpar û bazara hevpar ku piştî kapîtalîzmê derketiye holê, tiştên din ên mîna dîroka hevpar, rêwiştî hevpar, çanda hevpar, gişt alîkariyeke mezin ji zimên werdigirin. Bêyî zimên dîrok û çandê hevpar pêk nayê.

Di mercên îroyîn de ku mirovahî her diçe nêzî hev dibe, sînorên heyî hêdî hêdî ji holê radibin, di parastina reseniya gelan de rola zimên zêdetir dibe. Êdî kesên ku bi zimanekî dipeyivin li ku dera cîhanê dibin, ew zanin dikarin bi hêsanî bi hev re têkiliyan deynin û bêyî rakirina sînoran ji aliyê hest û ramanê ve yekîtiya xwe pêkbînin. Lewre jî girîngiya zimên zêdetir bûye. Ev yek ji bo gelên bindest hê girîngtir e. Êdî di vê "Heyama Agahiyê" de, gelên bindest ji bo bidestxistina mafên xwe, girîngiyê didin ser xurtkirin û pêşvebirina

çand û zimanê xwe. Stratejiya nû ya tevgerê azadîxwaz ya gelê kurd jî li gorî vê rastiyê teşe giştiye. Biserketina vê stratejiyê hinekî girêdayî xebata me ya di vî warî de ye. Piştî çend gotinên pêwîst li ser zimên û girîngiya wî, me divê çend agahiyêri pêwîst li ser zimanê kurdî jî bidin.

Heke em bi awayê klasîk dest pê bikin, zimanê kurdî ji koma herî mezin a zimanan ango ji koma Hînd -Ewrûpî ye. Her wiha kurdî, di nava vê komê de ji malbata zimanên îranî ye. Di nav vê malbatê de jî zimanekî bakurê Rojavayê îranê ye.

Zimanê medî ku pirtûka Zerdeşt Avesta pê hatiye nivîsandin û zimanê parthî (pehlewî) mirov dikare wekî kalikên zimanê kurdî bihesibîne. Zimanê kurdî xwediyê hinek zaravayan e. Zaravayên sereke yên kurcî ev in: Kurmanciya jorîn, kurmanciya jêrîn, goranî (hewremanî), kirmanckî (dimilî), lotî...

Zaravayên kurdî her yek ji aliyekî ve ji yên din cuda dibe û di warekî de du heb ji wan nêzî hev in, di warekî din de du hebên din nêzî hev dibin. Bo nimûne, di navê tewangbarî, nêr û mêtîyê de zar-avayên Bakur kurmanckî û kirmanckî (dimilî) nêzî hev in. Lê di warê cînavk û kişandina lêkeran de îcar kurmanciya jêrîn û kurmanciya jorîn nêzî hev dibin. Dema mirov bala xwe dide hinek peyvên, îcar kirmanckî û kurmanciya jêrîn nêzî hev dibin. Li gorî gotina zan-yaran, zaravayê goranî û kirmanckî têkildarî hev in û zaravayê herî kevnare ye. Her wiha kurmanciya jêrîn û kurmanciya jorîn jî têkil-darî hev in. Ji van, kurmanciya jorîn ji ya jêrîn kevntir e. Di dîroka zimanê kurdî de qonaxa ciuyemîn pêk tîne. Kurmanciya jêrîn ku jê re soranî jî tê gotin, zaravayê herî nûjen e.

Divê bê gotin ku berhema yekemîn a bi zimanê kurdî ji hêla *Baba Jahîrê Hemedanî* ve bi zaravayê lori hatiye nivîsandin. Berhema duyemîn, çlî sedsala 15'an de ji hêla *Eli Hecîrî* ve bi kurmanciya jorîn hatiye nivîsandin. Di warê wêje û zanistê de zaravayê ku herî zêde bi pêş ketiye, kurmanciya jêrîn e. Ji ber ku tu caran nehatiye qedex-ekirin, vî zaravayê kurdî derfetên bipêşveçûnê bi dest xistine. Niha jî ji dibistana seretayî heta bi zanîngehê perwerdehî bi vî zaravayî pêk tê. Di her warî de berhem pê hatiye nivîsandin.

WANE-I

REZIMAN- ALFABE DENGZANÎ

REZIMAN

Her wekî ji wateya peyvê jî xuyayc, rêziman rêz û rêçikên zimên nîşanî mirov dide. Xuyaye ku tu ziman ne bê rêz û rêçik e. Deng, kîte, peyv û hevok li gorî mantiqekî pêk hatine; rêziman ango riya zimên vî mantiqî nîşanî mirov dide.

DENG

Di zimanzaniyê de mirov dikare bi kurtasî "deng" wiha rave bike; bayê ku ji cêgera mirov derdikeve, diçe zengilorê, li vir bizavekc dide tayên deng; ew deng bi alîkariya qirik, lcv, diran, ziman, ezmanê dêv. difin û hwd. dirûvekî digire. Deng dibin du bir: Dengdêr û dengdar. Dengdêr ew cure deng in ku bi serê xwe bêyî ku li cihekî bieliqin, rasterast ji devc mirov derdikevin.

Dengdar, nikarin bi serê xweji devê mirov derkevin, ji bo ku mirov karibe wan bi lêv bike pêdivî bi dengê dengdêr heye. Wate, dengdar bi alîkariya dengdêran tên dêrandin. Jixwe wateya dengdêrê jî ji wir tê.

ALFABEYA KURDÎ

TIP

Deng bi alîkariya hin nîşaneyan (îşaret) tên nimandin, ji wan nîşaneyan re tîp tê gotin. Di zaravayê kurmancî de 31 dengên bingehîn hene, ew deng bi hin nîşaneyan hatine destnîşankirin ango ji wan re tîp hatine danîn. Li nik wan dengan gelek rengên dengan hene. Mijara deng û rengedengan hê jî li nav

zimanzanên kurdî mijara gengeşiyar e. Gelek zimanzanên kurdî, di berhemên xwe de hejmara dengên kurdî zêdetir nîşan didin. Di vê xebatê de, wê di vî warî de li ser rêça CeJadet Bedirxan bê meşandin, ji ber ku piraniya weşanên bi zimanê kurdî, li ser vê rêçê diçin. Gelekên din jî hinek guhartinên biçûk tê de çêdikin, lê dîsa bi awayekî giştî li ser vê rêçê ne. Dema me got em dê li ser vç rêçê biçin, ew nayê wê wateyê ku em dê qet cih nedin dîtinên kesên din. Enîê di xebata xwe de cih bidin van dîtinên dijber jî, lewre divê xwendevan pir-hindik li ser hemû dîtinên heyî, bibm xwedî agahî.

Her wekî li jor jî hate gotm, tîp nîşaneyên dangan in, mirov bi riya tîpan dikare dangan dadirêje ser kaxizê.

Berî ku em tîpên kurdî rêz bikin, divê em bi bîr bixm ku di alfabe ya latînî de tîp ji aliyê şêwe ve dibin clu cure; hinek ji wan hûr, hinek jî girs tîpên nivîsandin. Her wekî tîpên zanîn di latînî de hevok bi tîpa girdek dest pê dike û bi tîpên hûrdek didome. Her wiha kurtnivîsa peyvekê jî bi tîpên mezîna tîpên nivîsandin. Dîsa di nava hevokê de heke yek bixwaze balê bikişîne ser kesekî/ tişteki navê wî mezîna tîpên nivîsandin. Di alfabe ya erebî de ev cudatî nîn e.

Di alfabe ya kurdî de ev tîp hene: Tîpên girdek:

ABCÇDEÊFGHIÎJKLMNOPSŞTUÛV

WXYZ Tîpên hûrdek:

a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Her wekî dangan, nîşaneyên vvan jî wekî dengdêr û dengdar ji hev cuda dibin.

Tîpên dengdêr:

Di kurdî de 8 dengdêr hene, ji wan 3 heb kurt, 5 heb jî dirêj in. Ji bo dengdêran tîpên danganî û tîpên bideng jî tîpên gotin, hinek kes jî di cihê dengdêr de peyva dengdar bi kar tînin.

Tîpên dengdêr ev in:

a, e, ê, i, î, o, u, û

Di kurdî de dengdêrên kurt û dirêj ji hev cuda ne, wekî hinek zimanên din bi hin nîşaneyan naguhêrm. Di nava peyvê de kurtî û dirêjîya wan diyar e. Di

hin zimanan de ev rewş cuda ye. Bo nimûne di erebî de dengdêrên kurt bi tîpekê nayên nîşandayîn, bi hin nîşaneyên ku datînin ber dengdarê tên nimandm.

Dengdêrên dirêj:

a, ê, î, o, û

Dengdêrên kurt:

e, i, u

Dengdarên kurmancî ev in:

b c ç d f g h j k l m n p q r s ş t v w x y z. Pevdeng:

Ji dengê ku ji çend dengan hevedudanî ye re pevdeng tê gotin; ev yek di zimanê latînî de wekî dîftong tê binavkirin. Di zimanê kurdî pevdengek heye. Ew pevdeng ji du dengdaran pêk tê. Pevdenga kurmancî ev e: xw

HINEK TAYBETIYÊN DENG Ê TÎPÊN KURMANCÎ

Ji ber ku mebesta vê xebatê, ne ravekirina dengan li gorî dengzaniyê ye, ji aliyê cîderk û şeweyê bi lêvkinê ve dê bi berfirehî li dengan neyê rawes-tandin. Bi tenê emê hinek taybetiyên dengên kurdî rawestin, da ku ev mijar di warê rastnivîsê de ji me re bibin alîkar. Her wekî berê jî hate gotin, li ser mijara dengan gotûbêjek di navbera zimanzanên kurdî de heye. Emê di vê beşê de li ser van gotûbêjan jî rawestin.

RENGEDENG

Di kurdî de hinek deng hene, lê tevî ku alfabeya kurdî wekî alfabeyeke fonetîk (ji bo her dengê tîpek) hatiye pejirandin jî ji van re tîp nehatine diyarkirin.

Celadet Bedirxan dema alfabeya latînî amade kiriye, ew deng wekî rengê dengan dîtine û ji wan re tu nîşane diyar nekirine, lê hê di wê demê de jî Osman Sebrî li dij wî derketiye û du niçik danîne ser ên nerm, bi wî şeweyî ji

yên hişk cuda kirine. îro jî hinek kes dixwazin bi awayekî van rengedengan di nava alfabeya kurdî de bi cih bikin. Her wiha hinek dengên ku ji zimanê erebî derbasî kurdî bûne jî. bi heman azîneyê ji dengên kurdî yên nêzî wan hatine veqetandin. Li ser vê mijarê hê jî zimanzan gotûbêjên xwe didomînin, hinek li ser rêbaza Osman Sebrî dimeşin. Li vê derê dê bi tenê ew tîpên ku dibin mijara nîqaşan tevî mînakên bîst destnîşankirin. Ev dengên navborî Ç, P, T, K ne. Mirov dikare ji bo zelalkirina mijarê çend mînakên jî bide.

Nerm

Hişk

/ç/ çem, çiya, çek

çi, çawa, çima

/k/ kew, kakil, kanî

kar, kaş, kef, kêşe

/p/ panî, pêçî, pcr

pehlewana, paq, par (behr)

Hinek kes îro ji bo nîşandana van dengên niçikekê datînin ber tîpên ç, p, k, t û derdor jî /h/ yekê datînin ber wan û wekî **çh, ph, kh, th** dinivîsin.

Li nik van, dengên /l/ û /r/ jî bûne mijara guftûgoyan, hê jî gelek nivîskar di hin peyvên de cot /l/ cot /r/'yê bi kar tînin. Bo nimûne: **Pir'a** ku wateya zehf dide, wekî **pirr** tê nivîsandin, her wiha peyva **gelek jî** bi du /l/'yan mîna tê nivîsandin.

Li gorî baweriya me divê ev rengedeng di nava alfabeya kurdî de bi tîpên taybet neyên nîşandayin, lê di karê perwerdehî û lêkolînî de mirov dikare hinek nîşaneyan ji bo wan bi kar bîne.

TÎPÊN KELUANDINÊ

Sedemeke din, a ku divê mirov li ser mijara peyvên ku bi tîpên dengdêr dest pê dikin raweste jî ev e: Di kurdî de dengdêr li pey hev nayên. Dema ku du dengdêr tîpên ber hev, tîpeke kelijandinê dikeve navbera wan. Sê dengên ku bi vê peyvirê radibin hene: /y/, /w/, /h/. Ev her sê deng wekî niv-dengdêr tîpên binavkirin. Jixwe cv hcr sê deng, li gorî dengdarên din, bi hêsanîtir ji devê mirov derdikevin, li cihekî naeliqin. Ji bo nîşandayîna rola wan tîpan mirov dikare çend nimûneyan bide: /h/Avahî, ronahî, şînahî, perwerdehî, xwezahî, /y/ rûyê min, xwezayî, bi vî awayî, piyê min, siya te

/w/ Riwê me, xwesiwa te, cîzrawî, kawî

Lê dema hinek peyv bi dengdêrê dest pê bikin, ev rêpîvan (qaîde) di hin rawe û deman de bmpê dibe. Ango dema hinek lêker li gorî dem û raweyan saz bibin, du dengdêr tên ber hev û mirov nikare tîpeke kelijandinê jî bixe navbera tîpan.

Mînak:

înan (anîn) **biîne** (raweya fermanî)

Êşîn **diêşîne** (dema niha)

Ewr **biewr** (wekî rengdêr)

Avêtin **biavêje** (raweya fermanî)

Ajotin naajo (dema boriya berdest, awayê neyinî)

Ji ber vê yekê, meyla zimên ber bi wê yekê ve ye ku, ji vê aloziyê rizgar bibe û xwe hêsantir bibe. Her wekî ji mînakên jor jî xuya dibe, di hinekan de dengê ku bi domana demê re ji holê rabûye, ji nû ve derdikeve holê. Bo nimûne **înan** di dema niha û raweya fermanî de dibe **dihîne, bihîne**. Ew şêwe jî hê kurtir dibe û teşeya **tîne, bine** digire. Her wekî tê dîtin, di dema niha de /d/ dibe /t/. Ew hêsanbûna peyvvan, di gelek mînakên din de jî balê dikişîne:

Biaqil dibe **baqil**

Diavêje dibe **davêje** (tavêje)

Biajo dibe **bajo**

Diêşîn dibe **dêşîne** (têşîne)

Naajo dibe najo

Her wiha hin caran dengdêra /i/ jî di navbera du dengdaran de rista tîpa kelijandinê pêk tîne. Tevî ku di kurdî du dengdarên ji hev cuda, heta hin caran sê dengdarên ji hev cuda tîne ba hev jî, hin caran /i/yek dikeve navbera wan û wan ji hev vediqetîne. Bo nimûne, di dema boriya dûdar de dema lêker bi dengdarê biqede /i/ yek dikeve navberê.

Mînak:

Hatiye, xwariye, şûştiye, biriye, kiriye...

DUBAREKIRINA TIPEKE

Taybetiyeke din a zimanê kurdî jî ew e ku, di kurdî de tîp xwe dubare nake ango şedde di kurdî de nîn e. Yanê tu tîpên ji hev û nêzî hev nayên ber hev. Ew yek ji aliyê piraniya zimanzanên kurd ve tê zanîn û pejirandin, lê dîsa jî hinek ji bo nîşandayîna /r/ û /l/'ya stûr van tîpan dubare dikin. Bi vî awayî vê rêpîvanê bînpê dikin. Li aliyê din, di hinek peyvên biyanî de jî, dubarekirina tîpekê heye û ji bo parastina reseniya peyvê tîpa dubare dibe. Tevî ku di peyvên kurdî yê resen de tîpa dubare tune jî, di hin peyvên hevedudanî de û pîleya duyemîn (payeya rûberkirinê) a rengdêran de û hin rewşên din de du tîpên ji hev li pey hev tên.

Celadct Bedirxan, dixwaze ku ji du tîpên wekî hev an jî nêzî hev yek bê xistin û peyv bi tîpekê bê nivîsandin. Ew, ji bo ravekirina vê rewşê, di pirtûka xwe ya bi navê "*Bingehên Gramera Kiirdmancî*" de wiha dibêje: "*Di zimanê kurdmancî de tîpa dubarekirî nîn e. Ji lewre, heke di bêjeyekê de tîpek dubare bû, yekji wanjixweber dikeve û tîpek bi tenê dimîne.*" Piştî jî ev mînakên li xwarê dide:

xurt xurt-tir xurtir rast rast-tir rastir kurt kurt-tir kurtir paş-şîv paşîv baş-şev başev yek-kîte yekîte Ji bo tîpên nêzî hev *rind-~tir rintir plşt-dawl pişdawî dewlemend-tir dewlementir*

Lê ev rêpîvan hin caran alozî û astengiyan derdixe pêşberî mirov, ji ber vê rêpîvanê, mirov nikare du peyvên ji hev derxe. Heke li gorî vê rêpîvanê bê mvîsandin, mirov nikare şerawestandin (şe-rawestandin) û şer-rawestandin, ter-kirin (şilkirin) û terk-kirin (terikandin) ji hev veqetîne. Di rewşên wiha

de, azîneya herî bikêr, ew e ku mirov tîrekê bixe navbera her du birên peyvê û wekî "terk-kirin, şer-rawestandin" binivîse. Jixwe tu rêpîvan, bêyî awarte nabe, lewre wê awarteyên vê rêpîvanê jî her hebin.

Hinek zimanzanên ku li dijî vê rêpîvanê radibin jî hene. Ew kes didin zanîn ku, divê koka peyvê bête parastm. Xuya ye ku, dema mirov li gorî vê rêpîvanê biçe, koka gelek peyvan diguhere. Her wiha ev rêpîvan, di warê per-werdehiyê de jî karê mirov hinekî dijwar dike. Lê divê mirov ji bîr neke ku ziman jixweber xwe hêsan û sadetir dike. Heke mirov li gorî vê rêpîvanê binivîse, dibe ku bi domana demê re koka peyvên navborî jî biguhere. Her wekî çawa ku **havêjtin** bûye **avêtin**, dibe ku **serok-komar** jî bibe **serokomar**.

/î/ û /ê/'YA BERÎ /Y/'YÊ

Taybetiyên dengên kurdî bi ev qasî jî naqedin. Mijareke ku li ser gotûbêj çêdibin jî, rastnivîsandina tîpên /ê/ û /î/ berî tîpa /y/'yê ye. Hinek weşanên kurdî li ser şopa Celadet Bedirxan diçin û dema ku yek ji wan dengdêrên dirêj berî /y/'yê tê, wê bi dengdêreke kurt diguherin. Ango /î/'ya berî /y/'yê bi giştî û /ê/'ya berî /y/'yê bi piranî cihê xwe dide tîpa /i/'yê. Hin caran jî tîpa /ê/ cihê xwe dide /e/'yê.

Celadet Bedirxan wekî nimûne, van peyvan dide:

/ê/	/î/		
pê	piyê wî	derî	deriyê rne
dê	diya te	tilî	tiliyên min
rê	riya wan	xanî	xaniyê te

Lê hemû derdor û zimanzanên kurd li ser vê dîtina Celadet Bedirxan li hev nakin. Bo nimûne Baran Rizgar di pirtûka xwe ya bi navê "*Dersên Zimanê Kurdî*" de dibêje: "*Rast e, ew her du deng (/î/ û /y/) nêzî hev in û ji hev dixwin, lê yek a dinji holê ranake, lewre jîpêwîst nake ku tîpa /î/ bibe /i/.*" Li aliyê din Feqî Huseyin Sagniç di pirtûka xwe ya bi navê "*Rêzimanê Kurdî*" de li ser vê mijarê vê nirxandinê dike: "*Ewpeyvên pirkîte yê bi dengdêra /ɣ/ /û/'yê biqedin û /y/'ya kelijandinê jî bigirin, her çiqas carinan nayêne xwendinî, tene nivîsandin.*" Yanê li gorî Sagniç ev yek di nivîsandinê de tu

guharmê çênake.

Li aliyê din, hinek zimanzan her çiqas dîtînên Celadet Bedirxan bipejirînin jî, ji bo ku teşeya (form) peyvê xera nebe, di nivîsandinê de vê rêpîvanê li ber çavan nagirin. Dîsa hinek zimanzanên kurd balê dikişînin ser astengiyên ku ew rêpîvan dikare di perwerdehiya zarokan de derxe holê û ji ber vê yekê jî li gorî vê rêpîvanê tevnagerin.

Li gorî dîtina me, ev biryara Celadet Bedirxan di cihê xwe de ye, lewre jî ciivê li gorî vê rêpîvanê bê nivîsandin. Li gorî pratîka xebata rojnamegeriyê û vvaneyên zimên, fêrbûna vê rêpîvanê zêde ne dijwar e. Dengdêrên dirêj /î/ -/ê/ û niv-dengdêra /y/ ji hev dixwin, di bilêvkirinê de tîpa berî /y/'yê kurtir dibe. Divê bê gotin ku di alfabeya erebî de her du deng bi heman tîpê tên nîşandayîn, dîsa di îngilizî de hin caran /y/ di cihê /î/'yê de tê bikaranîn. Heman rêpîvan ji bo /u/ /û/'yên berî /w/'yê jî derbas dibe. Yanê ev her du dengdêr dema berî /vv/'yê tên dibe /i/ji ber ku ew deng jî têkildarî hev in.

Mînak:

rû rîuê min

xwesû xivesiwa un

çarsû çarsiwa wan

bûn bibiwa (bibûi/a)

du diwemîn

Her çiqas seyda Feqî Huseyin Sagniç gotibe /û/ berî /y/'yê nayê xwendin jî, Celadet Bedirxan tiştên li dijî vê ramanê dibêje. Jixwe li hinek herêmên Kurdistanê dema veqctandekê tînin dawîya peyva ku bi /û/'yê diqede, di cihê /w/'yê de /y/'yê wekî tîpa kelijandinê bi kar tînin û di bilêvkirina wê de tu arîşe namîne. Di cihê riwê min de rûyê min dibêjin.

Dîsa divê mirov bide zanîn ku di bilêvkirina tîpa /û/ de li gorî herêman dubendiyek heye. Li hinek herêman ew tîp wekî /u/'ya tirkî tê bilêvkirin. Li hmek herêman jî nêzî /ii/'ya tirkî tê bilêvkirin. Ji ber vê yekê hinek kes /ii/'ya tirkî jî dixin nava alfabeya kurdî. Yanê hinek peyvên wekî bûk, çûk, bûn mîna biik, çiiik, biin dinivîsin. Lê bi dîtina me ev yek di alfabeya kurdî de

tevliheviyê pêk tîne.

Li aliyê din divê mirov bi bîra kesên ku li awayê resen ên peyvê digerin bixe ku zimanê kurdî jixwe zimanekî tewangbar e û tu peyv di nava hevokê de bi dirûvekî namîne, peyvek dikare di nava hevokê de dirûvekî wisa bigire ku mirov nizanibe ew ka ji ku hatiye.

PEVGUHERÎNA TÎPA KURT Û DIRÊJ

Pevguherîna hinek dengên li gorî herêman vê dîtina Celadet Bedirxan xur-tir dike. Ji ber ku tîpên nîv—dengdêr tîpên berî xwe kurtir dikin, dema ew tîp ji holê radibin, dengdêreke dirêj cihê dengdêra kurt digire. Di pirtûka Feqî Huseyin Sagniç de ev rêpîvan wiha hatiye şîrovekirin: *"Gava li dawiya lûnek pcyvan/h/ hebe ew /h/ dikare bikeve û dengdêra kitrt cihê xwe bide a dirêj. Li gorî vê yekê /e/dikare cihê xwe bide /a/'yê, /i/cihê xwe bide /i/'yê û /u/ cihê' xwe bide /o/yan jî/û/'yc."* Seyda li ser vê mijarê çend mînakên jî dide wckî;

çehv /çav, sih/sî, rih/ rî, cih/cî, xwehr /xwar, buhtan/ botan, cuh/ co, duht/dot

Hê gelek mînakên ku vê rêpîvanê nîşan didin hene. Di zimanê nivîskî de nezanîna vê rêpîvanê dibe sedema tevHhevî û çewtiyan. Ji wan her du teşeyên peyvê neqandina yekê, zêde arîşeyan dernaxe pêşberî mirov. Ji ber ku her ciu jî rast in. Yanê yek dikare **cih** an jî **cî** binivîse. Lê mirov dibîne, îcar gelek kes **cîh, sîh, rîh, tîrîh, doht, xwîh** dinivîse, ev tiştêkî çewt e û bilêvkirina wê jî gelekî dijwar e.

Li gorî Celadet Bedirxan, /h/ di zimanê kurdî de cihê gelek dengên îranî girtiye, îro jî ew hêdî hêdîji holê radibe.

Divê em hinekî jî li ser dengdêra /u/ rawestin, lewre hinek taybetiyên wê jî hene. Ev dengdêreke kurt e û bilêvkirina wê ji bo kesên ku bi kurmancî nizanin, hinekî dijwar e. Gelek kes wê wekî /u/'ya tirkî bilêv dikin, ew jî dibe sedema hinek çewtiyan. Li gorî Celadet Bedirxan ev dengjî ji tîpên /w/ û /i/ pêk hatiye, lewre jî bi

hêsanî diguhere, dibe /i/ wekî **tu/ti, çu/çi, ku/ki**. Li aliyê din gelek peyvên ku bi vê dengdêrê tên nivîsandin di teşeya /wi/ de jî derdikevin pêşberî mirov, mîna; **xurt/xwirt, xu/xwi/ qurt/qwirt...** Lê li hin herêman ev deng ji awayê kevnar /wi/ gelekî dûr ketiye û êdî mirov nikare /u/ bi dengên /wi/ nîşan bide. Her wiha'hêsantir e ku mirov li cihê du tîpan tîpekê binivîse.

Li gorî Celadct Bedîrxan ev dengji bilî çend awarteyan nayê dawîya peyvê û bi piranî dikeve pêşiya dengdarên g, h, k, q, x wekî **hunda, hundir, guh, guher, gulat, gulok, guman, guzvan, kuç, kul, kulî, kum, kurt, kurm, qub, qul, qurç, qunders, qure, qurm, xubar, xumre, xur, xurdek, xurîn, xurt...**

CUDATIYA ALFABEYA KURDÎ Û TIRKÎ

Pêwîst e em çend tîpên ku di kurdî de hene, bi kesên ku alfabe ya tirkî dizanin, bidin nasîn. Ji bilî çend tîpan, piraniya tîpên kurdî nêzî tîpên tirkî ne, mirov bi tenê dikare hinekî li ser tîpên /q/, /ê/, /w/, /x/, /û/ raweste.

/X/: Ev deng ji qirika mirov derdikeve, mirovji bo vê dengdarê, dikare mînakên wekî **xurt, axîn û tax** bide. **Xeyna** erebî cihê wê digire. Di zimanê îngilizî de bi pevdenga /kh/ û di almanî de jî bi pevdenga /ch/ tê nîşandayin.

/Q/: Ev jî dengdareke qirikê ye, wekî qaf a erebî ye, peyvên **qenc, teqîn û req** dikarin ji bo nasandma vê tîpê bibin mînak. Li ser tîpên /ê/, /w/, /û/ berê hinekî hatibû rawestandm. Lê bi taybetî kesên ku hînî fonetîka tirkî bûne, di bilêvkirina wan de dikevin xeletiyên, lewre jî mirov dikare bi kurtasî li ser wan çend tiştan bibêje.

CUDATIYA /V/ Û /W/

/W/ Ev nîvdengdêreke lêvan e, deng bi tevgera lêvan teşe digire, li cihê naeliqe. Ev wekî "waw" a erebî ye. Cudatiya di nava wê û tîpa /v/'yê de gelekî berbiçav e. Dema mirov /v/'yê bi lêv dike, diranên pêşîn digihêje lêva jêrîn û hinekî tê de tên çikandin. Lê dema mirov /w/'yê bi lêv dike, diran bi tu awayî nagihêje lêvê. /v/'ya kurdî hinekî nêzî /f/'yê tê bilêvkirin. Peyvên **wan**, awa û

ew dema digel peyvên **van**, ava û ev bên gotin, cudatiya her du tîpan bi awayekî berbiçav derdikeve holê.

CUDATIYA /E/ û /Ê/YÊ

/Ê/jî dengdêreke dirêj e, di navbera /e/ û /i/ de ye. Cudatiya di navbera wê û /e/yê de gelekî diyar e. Ji bo jihevderxistina her du tîpan xwendina mînakên wekî "**êzing, têr** (dijberê birçî), şêr" digel mînakên "**ez, ter** (şil), şer (ceng)" dikarin bibin alîkar.

CUDATIYA/U/ û /Û/YÛ

/Û/ bi gelemperî wekî /u/'ya tirkî tê xwendin. Mirov dikare ji bo wê van mînanan bide: **bûk, bûn, şûn, şûr, kûr**. /u/'ya kurdî dengdêreke taybet e, her wekî berê jî hate gotin dengdêreke kurt e, ji bo wê jî peyvên **guh, gund, xurt, kul, du** dikarin bibin mînak. Kesên ku ji tirkî derbasî, kurdî dibin, /u/'ya kurdî wekî /u/'ya tirkî bi lêv dikin, ew jî dibe sedema hinek tevliheviyan. Lewre jî divê tu car neyê jibîrkirin ku /û/'ya kurdî cihê /u/'ya tirkî digire.

KÎTE

Ew beşê peyvê ye ku bi yek carê re ji devê mirov derdikeve. Ji bo kîteyê pêdivî bi tîpeke dengdêr heye. Tîpeke dengdêr dikare bi serê xwe an jî digel çend tîpên dengdar, kîteyêkê pêk bîne. Tîpên dengdar bi serê xwe nikarin kîtekeyê pêk bînin.

Di kurdî de hejmara tîpên ku kîteyêkê pêk tînin, ji yekê heta pêncan e, bo nimûne; her tîpeke dengdêr dikare bibe kîteyêk, wckî; ê, û, î...

Kîteyên bi du tîpan: Av, aş, êş, ar, ax, în, jî, tî, pê, tê, çû, rû, ra, kî, sî
Kîteyên bi sê tîpan: Ast, tew, şev, kar, şer, têr, mêt, jêr, şîn, çûn, ran, xan

Kîteyên bi çar tîpan: tewr, şert, dewr, text, kevn, tevn, gewr, tirs, çewt, nerm, xişm, rast, qenc

Kîteyên bi pênc tîpan: Stand, şkeft, stran...

PEYV U REBAZA DARIJTINA WAN

Peyv ku jê re, bêje jî tê gotin, ew tişt e kuji kêteyekê yan çend kêteyan pêk tê û xwediyê wate û peywirekê ye. Hest û ramanên mirov bi riya peyvan digi-hêjin mirovên din. Her pcyv nimîndeyê hest an jî ramanekê ye. Lê divê bê gotin ku daçek jî wekî peyv tene pejirandin, lê ew bi xwe ne watedar in, ew di nava hevokê de pcywirekê bi cih tînin. Bo nimûne daçeka /li/ bi serê xwe ne xwediyê tu wateyê ye, lê bêyî wê mirov nikare cihê gelek tiştan nîşan bide.

Peyv li gorî hejmara kêticyan ku wê pêk tînin, ji hev cuda dibin, peyvên yekîte û peyvên pîrkîle.

Peyvên yekîte: Av, tav, mar, ker, çak, yar, xewn, cêr, şik, tîr, bîn, şîn...

Peyvên pîrkîte: Baran, dewran, tevger, raxistin, çêkirin, şahî, şoreş, dewle-mend...

JI ALIYÊ SAZBÛNÊ VE PEYV

Ji aliyê sazûnê ve pcyv dibin sê bir, hinekji wan xwerû (sade) hinek ji wan hevedudanî û hinek jî pêkhatî ne. Peyvên xwerû mirov nikareji hev bike, 16 peyvên pêkhatî û hevedudanî, li gorî rêpîvanekê pêk hatine, mirov dikare bi hcsanî wan ji hev bike.

Peyvên xwerû: Ev curc peyv her wekî ji navê wan jî diyar e, ji hêmanekê tcnê pêk hatiye û dema ji hev bê xistin, wateya xwc ji dest dide.

Mînak: Azad, dcst, hest, roj, şer, kan, jan, sar, ketin. jeng, ew, hiş

Peyvên hevedudunî: Peyvên hevedudanî ji çend hêmanên serbixwe pêk tcn. Dema mirov wan ji hev bike, her peyv xwedî wateyeke serbixwe ye, ew peyv ku li gorî rêz û rêçikên zimên digihên hev, peyveke nû pêk tînin. Ango pîrî caran wateya peyva nû ji yê ku wê pêk tînin gelekî dûrî hev in.

Mînak: Desteng, çavreş, zikreş, germav, bêhteng, diltenik, çavbelek, piştrast, çavsor, heftreng, keskesor, payeberz, diyarkirin, sorbûn, rizgarbûn...

Peyvên pêkhatî: Di kurdî de peyv bi alîkariya hinek qertafan pêk tên. Hinek ji wan qertafan bi dawîya peyvê ve dibin, ji ber vê yekê ji wan re paşgir an jî parkît tê gotin. Hinek qertaf jî dikevin ber peyvan, ji wan re jî pêşgir an jî pêrkît tê gotin. Ji ber ku ew mijareke berfireh e, emê paşê bi hûr-bînî li serê rawestin. Em niha bi tenê ji bo her yekê çend mînakên bidin:

Peyvên bi alîkariya pêşgirekê pêkhatî: Rabûn, hilanîn, vedan, daketin, çêkirin, raçavkirin, berdan, dadan...

Peyvên bi alîkariya paşgirekê pêkhatî: şadî, hişyar, destek, dizek, firandin, dayik, şînî, berçavk, tevger, şoreşger, karker, guhar...

Têbinî: Di kurdî qeiiafên ku dikevin nava peyvc û guherîna di wateya \vc de pêk tînin jî hene. Ji qertafênwisa rc> navgir tê golin. Navgira ku pêşî tê bîra me /a/ ye. Em ji wê çend mînakên bidin.

Mînak:

ji şeuitîna şczuat ji xebitîna xebat jifilitîna felat... ji weşîna wcşan

Her wiha mirov dikare qertafa /e/ ku dikeve navbera du peyvan û wan digihîne hev jî wekî navgir bimirxîne. Çend mînak jî ji bo wê: **Kurtenûçe, sererast, kurtepist, nû/enûz, xuşexuş, gurmegurm, germegerm û hwd.**

Têbinî: Li ser rêbaza dariştina pcyvan pêwîst e em çend tişlên balkêş bibêjin. Di kurdî de her çiqas me gotihe, pçşgir (i)êrkît) pctşgir (parkît) û hcia navgir jî hene, giranî li ser paşgiran e. Bi taybetî navdcr û rengdêrên pckhall bi alîkariya paşgiran hatine dariştin. Piraniya pêşgirûn di kurdî de lêkeran pêk tînin. Her wiha piraniya rengdêr û navdêrên di kitrdi de hevedudanî ne. lê hejmara lckercn hevcdudanî (lêkerûn hinêje nc tê clc) gelekî kêin e. Hcr \>iha hcjmara paşgirên ku lêkeran pêk tînin jîj/ sC'-çcir hfban nabore. Ji bcr ku emê dariştina her cureya peyvê bi awayekî cicia hildin dest, eni vê mijarc li vir bi dawî tînin.

Ji Aliye Wateye ve Peyv

Ev mijar têkiliya peyvan nîşan dide. Hin peyv hemwate ne ango ji aliyê erênî ve têkildarî hev m û hin peyv jî dijwate ne, yanêji hêla neyinî ve têkil-darî hev iii.

Di kurdî de peyvên hemwate gelek in. Ji ber ku di zimanê kurdî de gelek, zarava û devok hcnc, ji bo her heyberê di her devokê de peyvek heye. Bo nimûne: Ji bo tiştê ku tirk jê re "gökkuşagi" dibejin, di kurdî de çar navên ji hev cuda hene: heftreng, kcskesor, qozeqor, kevana **dawûd**.

Mînak: Peyvîn, axaftin, şorkirin, qezîkirin; bişirîn, besimîn; karîn, kanîn, şiyar; kesk, sewz, kihû; xwestm, viyan...

Peyvên dijwate ji wan peyvan re tê gotin ku wateya wan li dijî hev e. Bo nimûne: **Çûn- hatin, kenîn-girîn, ralfûn-rûniştin, birin-anîn, xweşî-nexweşî, qencî-xerabî, bilind-nizim, ronahî-tarî**

Di Peyvan de Kirpandin

Di peyvên yekîte de her tim kirpandin (derblêdan) li ser dengdêrê ye.

Mînak: Ba, ga, rê, pê, ro, se, ar, av ol, êl, bav, mal, kon, kar, ker, mêr, jin, gîsk, peşk, mişk, nîr, bîr, berx, kurd, qul, cil, mil, dil, sor, mor, dor, kor, sel, ber. der...

Di peyvên pîrkîtyê de kirpandin bi gelemperî li ser kêteya paşîn e.

Mînak: Bizin, çivîk, gîsin, hesin, nogin, quling, golik, kolos, selik, tevir, eylo, nêrî, serî, berek, kirin, birin, mirin, kuştin, hiştin, ketin....

Canega, hevaltî, tirsandin, gerandin, qelaştin, daristan, serkarî, derbedarî, cînartî, belengaz, nihêrîn, hevkarî, xeniqandin, derman, gerden, wekî, hemî, darbest, serhevîrk, destnivêj, nanûzik.

Lêker dema wekî rader bin, kirpandin bi gelemperî li ser kêteya dawîn e. **Mînak:** hatin, çûn, xwarin, birin, revîn, raketin, rahiştin, vekêtin, veg-

otin....

Lê di kişandina lêkeran de jî kirpandin her tim li ser kêteya dawîn a raya lêkerê ye.

Mînak: Ez dişûm, tu hatî, te rakir, wan vegot, ez bireviyama, ez bihata-ma...

Di qertafên ne mayinde (tewang, veqetandek, qertafên dem û raweyan) de cihê kirpandinê naguherc.

Mînak: Kirasek, dergehok, dikanek, çil destê elbîsan, bi ser qesrê de, ji wan re mûmekê dikire, dilê min, darine bilind, diçim, dikevim, nîşanê jina te, xaniyê min,, navê bajarê Baxdayê, taqê qesra min....

Têbinî: D. N. Mackenzie di xebata xwe ya bi navê "Kurdish Dialect Studiesl " de gotiye, materyalê li ser zaravayên kurdî bi dest ketine, çî yê li vir hatine pêşkêşkirin, çî jîyên berê hatine çapandin, ji bo ravekirina rêbaia kirpandinê bingehokê pcwîst pêk nayinin. Her wiha di pirtûka Celadet Bedirxan û Roger Lescot a bi navê "Kiirtçe Dilbilgisi" de hatiye gotin ku di kurdî de kirpandina peyvên ne bi rêk û pêk e û gelek awarteyên wê hene.

HINDARI-I

1) Sê peyvên ku tê de tîpa "x" heye binivîsin.

Mînak: xwarin, axîn. ax

2) Sê peyvên ku tê de tîpa "q" heye binivîsin.

Mînak: Qeda, aqar, deq

3) Sê peyvên ku te de tîpa "w" heye binivîsin.

Mînak: Wclat, avva. kew

4) Sê peyvên ku tê de tîpa "ê" heye binivîsin.

Mînak: Êş, î?êr, se

5) Çar mînakên ku ierqa /ç/'ya çav û /ç/'ya çar diyar dikin, binivîsin.

Mînak:

A) Çem, çek, pêgan (çav)

B) Çii, çûn, çong (çar)

A)

B)

6) Çar mînakên ku ferqa /k/'va kew û /k/'ya kaş diyar dikin, binivîsin.

Mînak: Kçç. kevir, (kc\\)

Ives, ken, (kaş)

A) .. ,

B).... , ,

7) Çar mînakên ku terqa /P/'ya pênc û /P/'ya pere diyar dikan, binivîsin.

Mînak:

A) Pêş, pêçî, pênc

B) Pak, pihêt, pere

A) ,..... ,

B) ,..... ,

8) Çar mînakên ku terqa /T/'ya tîr û /T/'ya tor diyar dikan, binivîsin.

Mînak:

A) Tîn, tûj, tîr

B) Tax, tevger, tor

A) ,..... ,

B) ,..... ,

9) Ji bo /r/ya stûr du mînakan binivîsin.

Mînak: Ker, ter

10) Bo /l/ya stûr mînakekê binivîsin

Mînak: Tilî

11) Ji van mînakan kîjan çewt in?

A) Rrwe min nagire, ez herim.

B) Rûwê min nagire. ez herim.

C) Rûyê min nagire, ez herim.

D) Ruwê min nagire. ez herim.

12) **Kîjan mînak rast e?**

A) Rîya min dûr e

- B) Dîya min ji min re got.
C) Çîya gelekî bilind in.

/

D) Tiyê wê ji bajer hat.

13) Kîjan mînak rast e?

- A) Tu ji min ne xurttir î
B) Gundî pîrr zû hatin.
C) Te ez gejjek êşandim.
D) Tu ji min dewlementir î.

14) Sê peyvên sêkîte binivîsin.

Mînak: Têkoşîn

15) Li gorî tewangê cihê vala dagirin.

- A) Zin... kevir avêt.
B) Serkan nan... dixwe.
C) Elî heval... (pirjimar) dibîne.
D) Ew... (mêr) em dîtî.
F) Ew... (keç) tu dîtî.
G) Ew... (pirjimar) ez dîtîm.

16) Hemwateyên van peyvan binivîsin.

Mînak: Kûçik-seg

- A) perçûmek
B) Xor
C) Gir
D) Pozbilind
E) Virek

17) Dijwateyên van peyvan binivîsin.

Mîna

k: liv

û

bizav

A) Da

nîn .

B) Fir

otin

B)

Vekiri

n....

D)

Çêkiri

n.....

E)Sar

...

WANE-II

GUHERBARI-TEWANG VEQETANDEK

Çend peyv li gorî rêz û rêçikên zimanekî li pey hev rêz dibin û hevokê pêk tînin. Di hevokê de bingeh lêker e. Hevok li ser lêkerê ava dibe, lewre kar û çalakiya ku tê kirin ji hêla lêkerê ve tê nîşandayin. Ji bilî lêkerê hêmanên **kirde, bireser** jî hene. Hevok bi awayekî giştî li ser sê beşan tê parvekirin: **Kirde, têrker û pêveber...**

GERGUHÊZÎ (TRANSÎF)

Her wekî me li jor jî dabû zanîn, lêker bingeha hevokê pêk tîne. Di kur-mancî de taybetiyeke lêkerê heye ku divê em pêşî li ser wê rawestin. Ev tay-betmendî jî gerguhêzî (têperî/dervazî) û negerguhêzî ye. Di her zimanî de hinek lêker gerguhêz in, hinek jî negerguhêz in. Lc ev mijar di kur-mancî de tiştêkî din bi xwe re tîne lewre jî pêwîst e em di serî de cih bidin vê mijarê. Di hin lêkeran de karê ku tê kirin li kirde vedigere, ev cure lêker ne gerguhêz in. Bo nimûne, lêkera çûn lêkereke negerguhêz e. Dema ez dibêjim, **ez diçim** ev kar dîsa bandorê li min dike. Lêjiin lêker hene, ji bilî kirde bandorêji^ kes/tiştêkî din dikin. Bo nimûne, lêkera **dîtin** lêkereke gerguhêz e. Dema **Bozan Hîwayê dibîne** tê gotin. Hîwa di bin bandora vê çalakiyê de dimîne ango ew tê dîtin. Di hevokên wisa de digel kirde, bireser jî cih digire.

CUREYÊN BÊJEYAN Û GUHERBARÎ

Di hevokê de peyv li gorî barê ku digirin ser xwe, ji hev vediqetin, di kur-mancî de birên hevokê deh in; **navdêr, veqetandek, rengdêr, cînavk, lêker, jimarnav, hoker, daçek, gihanek û baneşan**. Qismek ji wan di nava hevokê de ji aliyê form û teşeyê ve tînin guhartin, qismek jî her tim wekî berê dimînin.

Ji vê taybetiyê re guherbarî û neguherbarî tê gotin. Hêmanên guherbar ên hevokê, di nava hevokê de dirûvê xwe diguherînin, hinek tîp ji wan dikevin, hinek tîpên nû bi wan ve dibin, di nava wan de hinek tîp bi hinekên din tîpên guhartin, her wiha hinek qertafan digirin û li gorî rewşa ku tê de ne, ditewin.

Di kurmancî de hêmanên wekî; **navdêr, veqetandek, cînavk, jimarnav, lêker** guherbar in. Bo nimûne, lêker li gorî dem û kesan tîpên kişandin. Her wiha navdêr û cînavk û qismek rengdêrên ku di bingeha xwe de cînavk in û hinek hokerên cih ku di rastiya xwe de navdêr in, ditewin. Li aliyê din rengdêrên resen, hokerên resen, daçek, gihanek û baneşan neguherbar in û di nava hevokê de her tim wekî xwe dimînin.

TEWANG

Her wekî li jor jî hate daxuyandin, awayekî guherbariyê tewang e, di kur-mancî de hinek peyv li gorî peywira ku digirin ser xwe, hin qertafan digirin û bi vî awayî ji hev tîpên cudakirin. Tewang navdêr û cînavkan di hevokên ku bi lêkerên gerguhêz hatine saz kirin de heye. Bi vî yekê kirde û bireser ji hev tîpên veqetandin. Qertafên tewangê sisê ne:

/-î/ (yekjimar û nêr) /-ê/ (yekjimar û mê) /-an/ (pirjimar)

Mînak:

Ez hevalê dibînim.

Ez hevalî/hevêl dibînim.

Ez hevalan dibînim.

Heke em cînavkan bixin cihê wan navdêran

Ez wê dibînim.

Ez wî dibînim.

Ez wan dibînim.

Ev qertaf peyvek ji peyveke din bi zayend (nêr û mê) û mêjera (pirjimar û

yekjimar) xwe tê veqetandin.

Navdêr û cînavk di nava hevokê de ditewin, di lêkerên gerguhêzê de di demên niha û bê de kirde xwerû û bireser jî tewandî ye. Di demên borî de jî bireser xwerû, kirde tewandî ye.

Têbinî: *Tewanga navdêrên nêreza bi du awayan pêk tê, tewang bê awarte bi qertafa /—î/pêk tê. Lê li hin herêman di cihê wê de bi tenê peyvên ku tê de /a/ û /e/ hene ditewînin; yekji wan tîpan dibe /ê/. Heke tê deji van tîpan du heb hebin, kîteya dawîn ditewe.*

Mînak: Ez şivanî (şivên) dibînim. Ew zavê dibîne.

VEQETANDEK

Di kurmancî de du peyv bi alîkariya hinek qertafan bi hev ve têne girêdan, jî wan qertafan re veqetandek (zêder) tê gotin. Bi riya veqetandekê tiştek jî yên din jî aliyê zayend û mêjerê ve tê veqetandin, jî ber vê sedemê jî wan qertafan re veqetandek tê gotin. Di kurmancî de ew veqetandek dibin du cure yên

binavkirî û yên nebinavkirî:

VEQETANDEKÊN BINAVKIRÎ *

/-ê/ yekjimar û nêr: *Hevalê min hat. I—a/* yekjimar û mê: *Hevala min hat. /-ên/* pirjimar: *Hevalên min hatin*

VEQETANDEKÊN NEBINAVKIRÎ

xwerû:

/—ek/ mînak: *Hevalek hat. /-in/* mînak: *Hevalin hatin.*

Di dema ravekê de

35

/-ekî/ yekjimar û nêr: *Hevalejd min* /-eke/ yekjimar û mê:
Hevaleke min /-ine/ pirjimar: *Hevaline. min*
Tewandî

/-ekê/ yekjimar û mê: *Hevalekê got.* A-ekî/ yekjimar û nêr:
Hevalekî got. I—an/ pirjimar: *Hevalinan got.*

Ev cure veqetandekên me ji aliyê zayend û mêjerê ve peyvê bi mirov didin nasîn, di rastiya xwe de ji cînavkên nebinavkirî yek û hin tên, ew her du peyv bi dawîya peyvê ve dibin. Mînak; ji bo yekjimarên nebinavkirî "*mirovek hat*" yanê "*yek mirov hat*", ji bo pirjimarên nebinavkirî "*mirovin hatin*" yanê "*hin mirov hatin*." Ev cure veqetandek dema tên tewandin, qertafên tewangê digirin, wekî "*hevalekî got/ hevalekê got, hevalinan got*". Gava têkiliyê bi peyveke din re datînin, veqetandekeke binavkirî tê dawîya wan, bes hinekî guherîn di veqetandeka /-a/ û /-ên/ de çêdibe, ew dibin /-e/ Lê pêwîst e bê gotin ku li hin herêman wekî /-a/ û /-ên/ jî tên bikaranîn.

Wekî, "*Xwişkêka min çû*", "*Hevalinên min hatin*" Mînak:
Eirayekî me çû gund.

Xwişkêka wan heyê

Gundine şewitandî hatin dîtin.

HÎNDARÎ-II

1) Ji lêkerên xwarê kîjan ne gerguhêz e?

Mînak: Xwarin (gerguhêz)

A) Şewitandin (.)

B) Ketin (.)

QRistm (.)

D) Xistin (.)

E) Hejandin (.)

2) Cihê vala bi veqetandekên binavkirî dagirin.

A) Heval... (mêr) min çû.

B) Heval... (keç) wî got.

C) Heval... (pirjimar) wan hatin.

3) Cihê vala bi veqetandekên nebinavkirî dagirin.

A) Mirov... qenc (mêr)

B) Jin... (keç) çeleng

C) Xort... (pirjimar) çavnas.

4) Di nav mînakên li xwarê de veqetandekan bibînin.

A) Hevalekê ji min re çîrok vegot.

B) Gundiyekê doz li dewletê vekir.

C) Gundiyekê me ji min re toraq anî.

D) Xwişkino zû werin vir.

E) Gelî hevalan dev ji min berdin.

W
A
N
E
-
II
I

NAVDER

Navdêr ango nav tiştêkî bi mirov dide nasîn, ew tişt dikare tiştêkî giyanewebe, ne giyanewer be; dikare tiştêkî razber be an jî berbiçav be û ew tişt dikare serenav be yan jî navê komekê be.

Ji aliyê wateyê ve navdêr du bir in: berbiçav, razber.

NAVDÊRÊN ŞÊNBER:

Navdêrên berbiçav navê wî tiştî ne ku mirov bi çavan dibîne, hebûna wan diyar û berbiçav e, wekî: **Dar, çiya, kevir, jîndar, serheng, îsot, sarinc, tevşo, pîvaz, mêr, jin, hesp, das, hestî, kûsî, kêrguh, gustîl, bazin, hesin, gelî, newal, sosin...**

NAVDÊRÊN RAZBER

Hebûna wan bi çavan nayên dîtin, lê tê zanîn an jî tê bawerkirin, tiştê hestî ne: **Evîn, bawerî, çêj, bêhn, rûmet, xem, tirs, hiş, azadî, xewn, nîgaş, aram, daxwaz, derûnî, dem, helwest, qencî, guneh...**

Ji aliyê taybetiyê ve nav dibin sê bir: hevenav, serenav û komenav. HEVENAV

Ew cure navdêr e ku, ji wê gelek peyda dibin, navê komekê ye ku ew kom ji ber hin taybetiyan di bin sîwana wî navî de gihîştine hev. Dema mirov dibê-je dar, heyberek tê ber çavên mirov. Ji ber hin taybetiyên wê, ew nav lê hatiye kirin, lê gelek cureyên darê hene, wekî sinc, bî, spîndar û hwd. Ew jî di bin sîwana hevenava dar hevenavên din in. Hevenav di nivîsandinê de, ji bilî destpêka hevokê bi tîpên hûrdek dest pê dikin.

Ji bo hevenav mirov dikare van mînakên bide: **çiya, hirç, mar, das, hesin, giya, kulîlk, xanî, rastkêş, depreş, pênûs, jêbir, lênûsk, tembûr, kevan...**

SERENAV

Ew cure navdêr e ku, tekane ye, li ser rûyê cîhanê yek heye. Hevenav di nava hevokê de, bi tîpa girdek dest pê dîkin. Bi hinek xweseriyên xwe ji yên di vediqetin, ji bo serenavan ev **navdêr** dikarin bibin mînak: **Kurdistan, Ferat, Zap, Êzdîn, Gulistan, Kemal, Neteweyên Yekbûyî, Partiya Karkerên Kurdistanê, Tirkiye, Azadiya Welat, înstîtuya Kurdî ya Berlînê, Mala Kurdan...**

KOMENAV

Ev cure navdêr komekê nîşan didin, tevî ku bi xwe pir in jî wekî yekjimar têne pejirandin. Bo nimûne gel. Dema em dibêjin gelê kurd, em qala pir kesan dîkin, lê em dibêjin, doza gelê kurd, em nikarin bibêjin gelên kurd ango, her wiha dema em dibêjin netewe jî heman tişt pêk tê. Komenav jî di nava hevokê de biçûk têne nivîsandin.

PEYVSAZIYA NAVDÊRAN

Ji aliyê peyvسازیê ve navdêr, ji hev cuda dibin, hinek ji wan, xwerû hinek pêkhatî û hinek jî hevedudanî ne. Her wekî di mijara cureyên peyvan de hate gotin, navdêrên xwerû jî, ji hev nabin, yên pêkhatî bi alîkariya paşgir, pêşgir û navgiran pêk hatine, yên hevedudanî jî bi alîkariya du birên hevokê digihêjin hev, navdêrekê pêk tînin.

NAVDÊRÊN XWERÛ

Aş, nav, meh, roj, kes, temen, tav, tas, kum, ker, şev...

NAVDÊRÊN PÊKHATÎ

Aşvan, mehanî, navber, kesayetî, nanxur, kervan, şevger, rojî, tevger...

NAVDÊRÊN HEVEDUDANÎ

Avaşîn, rojname, keskesor, heftreng, keybanû, dotmam, birajin, pisxaltî, jintî, marmasî, dûvpişik, kerguh...
Xurdebêjên ku navdêran pêk tînin:

PEŞGIR

/zir-/

Tiştê derewîn nîşan dide û ji nav navekî nû çêdike. **Mînak:** Zirbav, zirçen, zirtîlî, zirgijêr...

/kele—/ derewînbûna tiştêkî nîşan dide û ji nav û rengdêr navekî nû pêk tîne.

Mînak: Keleşêr (dîk), kelepîj, kelezûr... **/tele—/** ji nav navekî din pêk tîne. **Mînak:** telerişk, telebext

Peyvên mîna **ber**, ser û wekî jî ji hêla hin zimanzanên kurd ve wekî pêşgir hatine binavkirin, lê li gorî dîtina me ev yek ne di cih de ye.

NAVGIR

/a/ji lêkeran nav çêdike. Ji **weşînê** *weşan*

/e/ dikeve navbera du navdêr an jî navdêran û rengdêrekê digihîne hev û ji wan navekî nû pêk tîne.

Mînak: kurtenivîs, darebî, kalemêr

PAŞGIR

Di kurdî de paşgirên ku navdêran pêk tînin gelek in. Emê hinekên ku pir têne bikaranîn, li vir bidin.

/—î/ ji navan nav çêdike.

Mînak: Kêrî, kerî, derî, serî, şênî...

Ji nav û rengdêrekê navekî razber pêk tîne.

Mînak: Bilindî, sorî, keskî, sewzî, çakî, delalî, hevalî...

/-çe/ji navekî navekî din pêk tîne, wateya biçûkiyê dide navdêrê.

Mînak: Baxçe, xwençe, navçe...

/-ik/ji navdêr û rengdêrê nav çêdike. Dema ji navekî yekî din çêdike, yê

berê biçûk dike. Hin caran ji bo nîşandayina delalîyê tişteki jî
tê bikaranîn. Mînak: sorik, kêrik, tûrik, berik, darik,
karik... Ev paşgir rengdêran jî pêk tîne. Mînak: Kinik,
dînik...

PAŞGIRÊN KU NAVÊN CIHAN PÊK TÎNIN

/-xane/ girtîxane, dermanxane, pirtûkxane... /-geh/ dezgeh,
dergeh, çêregeh, dadgeh, bergeh... /-istan/ daristan, gulistan,
Kurdistan, Gurcistan...

PAŞGIRÊN KU NAVÊN ALAVAN ÇÊDIKIN

/-ing/ Ji koka dema niha ya lêkerê navekê alavekî çêdike.

Mînak: Koling (tevir), bêjing (ji bêjtin), parzing...

Ev paşgir hinek navdêrên din jî pêk tîne.

Mînak: soring, rojing...

/-ek/ Ev paşgir ji koka lêkerê ya dema niha navê alavekê
çêdike.

Mînak: birek, badek, pêçek, serek, piştekan...

/-dank/ Ji navekî navê alavekê pêk tîne.

Mînak: Kildank, derzîdank, xwelîdank, guldank...

Heman paşgir di mînaka kadîn de wekî /-dîn/ derdikeve
pêşberî mirov.

Paşgira /-ar/ di mînaka guhar de rola pêkanîna navên
alavan bi cih tîne. Lê di mînaka mirar de ji koka lêkerê nav
pêk tîne.

HFN PAŞGIRÊN DIN KU NAVAN ÇÊDIKIN

/-al/ heval, delal...

/-ak/ civak, birak (dibe ku birang)...

/-anî/ mêranî, dostanî...

/-atî/ mirovatî, kirîvatî...

/-asî/ kêmasî, tengasî (ji rengdêrê nav çêdike)...

/-k/ binkirask, berçavk, cînavk...

/-or/ kilor, gilor...

l—avl pêlav, delav...

/-bat/ malbat...

/-de/ talde...

/—e/ deste, beste...

/-inc/ sarinc, qolinc...

/-menî/ çapemenî, şilemenî, teqemenî...

/—menî/ paşgireke zaravayê soranî ye, lê van salên dawîn ketiye nav kur-mancî û bi berfirehî tê bikaranîn.

ZAYENDÊN NAVDÊRAN

Di vî zaravayê kurdî de zayenda navdêran bi du şêweyan diyar dibe. Yek; hinek navdêr di binyata xwe de nêr an jî mê ne. Du, kurmancan ew wekî nêr û mê nimandine.

Mirov dikare van mînakên bide: Navdêrên ku dikevin nav bira yekemîn: **Keç/kur, jin/mêr, hesp/mehîn, xwişk/ bira, ap/met, bav/ dê, xal/ xaltî, dîk/mirîşk, bûra/diş, bûk/zava, xezûr/xesû, beran/ mih, nêrî/ bizin, ga/çêlek.**

Hinek navdêr jî hene bi xwe nêtar (nötr) in, lê zayenda wan bi alîkariya hin peyv û qertafan diyar dibe. Mirov dikare bi alîkariya peyvên nêr û mê zayenda wan diyar bike. Wekî **hirçê nêr/ hirça mê, kewê nêr/ kewa mê, pisîngê nêr/ pisînga mê....**

Her wiha hinek peyv û pêrkîten ku bi mebesta diyarkirina zayendê tînan bikaranîn hene. Wekî **dêl, mak, man, mê, nêr, pis, dot.** Bo nimûne: **Dêlegur, nêrekew, mêkew, mange, maker, pismam, dotman, jinbira, jinap.**

Cureyê duyemîn ê navdêran di binyata xwe de ne xwediyê tu zayendê ne, lê kurmancan ew wekî nêr an jî mê diyar kirine. Lewre jî hinek zimanzan wê wekî zayenda derewîn jî bi nav dikin. Zayenda van navdêran bi riya tewang û veqetandekan tê nasîn. Mirov dikare çend mînakên ku zayenda wan bi riya veqetandekan diyar dibe, bide:

Hevalê min/ hevala me, biraziya te/ bimziyê wan, mirova baş/ mirovê baş, textê zêrîn, kevîrê giran, ramana wî, doza welêt...

Navdêr li gorî zayenda xwe tên tewandin. **Wekî mînak:**
Zînê got, wê xwarinê bîne, kulîlkekê bide wî, kevîrê bavêje, vî darî bişikîne, vê malê ava bike, xaniyekî veke, vî nanî bixwe...

Li ser navdêrên ku di binyata xwe de ne xwediyê zayendekê ne, rêz û rêçîkek tune ye, zayenda wan tê jibîrkin. Divê bê gotin ku li ser zayenda hinek peyvan dubendî jî heye, li hin herêman peyvek mê ye, li yeke din nêr e. Bo nimûne, peyvên mîna por, erd, tişt, wext, hefte, rih û hwd. li hin herêman wekî mê, li hinekên din jî wekî nêr tên bikaranîn.

Ji ber ku rêpîvanek tune, hinek zimanzanên kurd lîsteya tiştên nêr û mê didin, her wiha di ferheng û pirtûkên perwerdehiyê de digel cureyê peyvê, zayenda wê jî tê nivîsîn.
NAVDÊRÊN NÊR

1) Hemû hevenav û sernavên giyanewerên nêr. **Mînak:**
Azad, bav, xal,

birra, ap, Hesên, pîsman, xezûr, zava, Gurgîn...

2) Hejmara yek ne tê de hemû hejmarnav.

Mînak: du, çar, şeş, sed, pêncî...

3) Navên rengan dema wekî navdêr bînan bikaranîn.

Mînak: zer, sor, kesk, şîn...

4) Hirî, liva, hêk, lorik, toraq ne tê de, hemû berên ku ji sewalan bi dest dikevin.

Mînak: Goşt, çerm, kavil, dohn, dûv, mû, hingiv, şîr, mast, dew, firo, to, rûn...

5) Cîwa ne tê de hemû navên metalan

Mînak: Zêr, zîv, hesin, sifir, pola

6) Şemamok ne tê de hemû berên bîstên.

Mînak: Zebeş, petêx, qitî, kundir...

NAVDÊRÊN MÊ

1) Hemû hevenav û serenavên giyanewerên mê, mîna; **Zîn, Zelal, xwişk, xesû, dê, bûk, diş, dotmam, dotmîr...**

2) **Kon, xanî, axur** ne tê de, hemû cih û wargeh, wekî; **jûr, qonax, hêwan, kargeh, hewş, dêr, mizgeft, nivîsgeh, gom...**

3) Makîneyên ragihandinê

Wekî; erebe, balafir, firoke, kelek, keştî, kamyon, otobûs, duçerxe...

4) **Ezman** û **ewr** ne tê de hemû heyberên fezayî û qewmînên atmosferî.

Mînak: **Heyv, stêrk, zîpik, xusî, pûk, babelîsk, bahoz...**

5) **Garis, genim, ceh, tirî** ne tê de, hemû celebên beqleyan û navê fêkî û sewzeyên

Mînak: **Hinar, sêv, bîhok, guhîj, xox, mêwîj, pîvaz, tivir, kartol, bacan, firengî...**

6) Serenavên cografîk, wekî; **Ewropa, Kurdistan, Amed, Dêrsim, Rûsya...**

7) **Gund, bajar, welat, erd, çiya, zozan, çem, delav, gir, zinar, kendal** ne

tê de hemû navên cografîk. Mînak: **Bîr, gol, tengav, kendav, newal, parzemîn, cihuk, kanî, hevraz, herêm, dever...**

8) Amûrên muzîk û bûroyê, mînak: **Def, dahol, bilûr, mase, kursî, daktîlo...**

9) Lêker dema wekî navdêr tên bikaranîn: **Hatina min, çûna te, xwarina baş...**

10) Navê roj, meh û salan, danên rojê

Mînak: **Duşemî, avrêl, roj, hefte, meh, berbang, navroj, şev, êvar.**

Têbînî: *Mirov dikare bibêje ku ev lîste ne tekûz e, dibe ku hinek awarteyên*

(îstisna) ku di vê lîsteyê de cih negirtibin hebin, ev lîste bi tenêji bo ku fikr û ramanê bide hatiye nivîsandin. Mirov nikare vê lîsteyê wekî rênîşandêreke tekûz bibîne.

DI NAVDÊRAN DE MÊJER

Mêjer ew tişt e ku pirjimarî û yekjimariya navdêran nîşan dide. Di zar-avayê kurmancî de mêjera navdêran bi alîkariya tewang û veqetandekan diyar dibe. Mêjera navdêrên xwerû bi alîkariya lêkeran diyar dibe.

Her wekî berê jî hatibû gotin, parkîten ku wekî veqetandek tên binavkirin, tiştan ji aliyê zayend û mêjerê ve ji yên din cuda dikin. Veqetandekên binavkirî /-a/ û /-ê/ navdêrên yekjimar û veqetandeka /-ên/jî navdêrên pirji-mar dinimînin. Dema em dibêjin **mirovê baş** an jî **mirova baş** mirovek bi tenê, tê bîra mirov, lê dema yek bibêje, **mirovên baş**, tê zanîn ku çêlî pir kesan hatiye kirin. Mirov dikare ji bo ravekirina mijarê çend mînakên bide:

Hevala baş hat (yekjimar, mê, binavkirî) Hevalê baş hat (yekjimar, nêr, binavkirî) Hevalên baş hatin (pirjimar, binavkirî)

Veqetandekên binavkirî kesên diyar û nas rave dikin. Dema em dibêjin; **Hevalên baş hatin**, tê zanîn ku ew heval ji aliyê kesên ku çêlî wan dikin ve tên nasîn. Navdêrên ku veqetandekên nebinavkirî digirin, çêlî tişteki yan jî kesekî/e nenas dikin.

Mêjera navdêrên nebinavkirî bi alîkariya veqetandekên nebinavkirî tê nimandin. Veqetandekên /-eke/, /ekî/ navdêrên yekjimar û veqetandeka /-ine/ navdêrên pirjimar nîşan dide.

Mînak:

Hevaleke baş hat (*yekjimar, mê, nebinavkirî*) Hevalekî baş hat (*yejimar, nêr, nebinavkirî*) Hevaline baş hatin (*pirjimar, nebinavkirî*)

Ji bilî vê di kurmancî de navdêr dema neyên tewandin an jî veqetandekê negirin, mêjera wan bi alîkariya lêkerê tê zanîn. Navdêrên ku pirjimar in

qertafên pirjimariyê digirin, lêkerên yekjimar jî qertafên yekjimariyê digirin.

Bo nimûne, dema mirov dibêje; **Elî nan xwar** tê zanîn ku Elî nanek xwariye, lê dema mirov bibêje; **Elî nan xwarin** diyar dibe ku Elî ji yekê zêde-tir nan xwarine. Ji bo zelalbûna mijarê mirov dikare çend mînakên bide:

Ehmed(î) mala xwe şuşt (malek şuştîye).

Ehmed(î) çar sêv xwarin (ji yekê zêdetir sêv xwarine).

Mêjera navdêrên xwerû, heke ew di nava hevokê de neyên bikaranîn, diyar nabe, ji ber vê yekê jî hin caran astengî derdikevin pêşberî mirov. Di vî warî de zaravayê kirmanckî (dimilî) bikêrtir e, lewre di vî zaravayê kurdî de navdêrên xwerû bi alîkariya qertafa /-î/yê tîr pirjimarkirin. Bo nimûne heke em heman hevoka li jor bi kirmanckî bibêjin, wiha dibe: *Ehmedî say werd Ehmedî sayî werdî*

PEYWIRA NAVDÊRAN

Di nava hevokê de navdêr bi karekî dadikeve ango peywîrekê digire ser xwe, guherînên ku di wê de çêdibin jî li gorî peywîra ku girtiye ser xwe pêk tîr. Di nava hevokê de navdêrek an kîrde ye, yan bireser an jî biresera navdêreke din e. Heke mirov bi awayekî din bibêje, yan karê ku tê kirin jî aliyê navdêrê ve tê kirin, yan jî ew kar tê serê wê. Bo nimûne dema em bibêjin "*Zozanê sêv xwar*" li vî derê du navdêr hene, navdêra serenav *Zozan* û navdêra hevenav *sêv* e. Di hevokê de **Zozan** kirde ye, lewre kar jî aliyê wê ve tê kirin, lê navdêra hevenav *sêv* bireser e, lewre ew kar tê serê wê, yanê tiştê ku tê xwarin *sêv* e. Di hevoka, "*Bavê Elî nan xwar*" de **Elî** biresera navdêreke din e. Ji bo ku mirov di nava hevokê de kirde bibîne, divê mirov ji lêkerê pîrsa *kî/kê* bipirse, bersiva wê kirdeyê destnîşan dike.

Wekî mînak, di hevoka "*Êlî kevir avêt.*" de em dema bibêjin, "*kê kevir avêt*" bersiva wê yekcar kirdeyê dide pêş, ew jî **Elî** ye. Ji bo diyarkirina kird-eya hevoka "*Elî nê (nanî) dixwe*" jî divê yek ji lêkerê pîrsa "*kî/nê dixwe*" bipirse, bersiva wê jî dîsa Elî ye. Ji bo diyarkirina bireserê mirov divê pîrsên

kî, kê û çî arasteyî lêkerê bike. Dema mirov di hevoka "*Zînê av anî*" de pîrsa çî arasteyî lêkera **anîn** bike, bersiva wê bireser ango av xwe dide dest. Dema di cihê wê bireserê de, mirovek hebe, wê demê, pîrsa me dibe, **kî**, yanê dema hevoka me "*Zînê Elî anî*" be, pîrsa me jî dibe "*Zînê kî anî?* ", her wiha bersi-va wê jî dîsa Elî ye. Gava di hevokê de bireser tewandî be wekî, "*Zîn Zozanê tîne* ", wê demê pîrsa me jî dibe "*Zîn kê tîne?* " Her wekî tê dîtin, bersiva wê jî **Zozan e**.

Wekî encam, mirov dikare bi çend nimûneyan, dawî li vê mijarê bîne.

Zînê xanî malaşt (*Kê çî malaşt?*)

Soro firaqan dişû (*Kî çî dişû?*)

Mazlûm(î) doz bi pêş xist (*Kê çî bi pêş xist?*)

Gundiyan dar çandin (*Kê çî çandin?*)

1) Çar hevenavan binivîsin

Mînak: dar, hêjîr, heval.

..... •> ... 1 3

2) Çar serenavan binivîsin.

Mînak: Nemrûd, Zozan, Zap, Hesên

•> t 5

3) Çar navdêrên xwerû binivîsin.

Mînak: stêr, roj, dar, bang

5) Çar navdêrên hevedudanî binivîsin.

Mînak: heftreng, rojname, sorgul, rojava

6) Çar navdêrên pêkhatî binivîsin. Mînak:

rojî, talde, soring, gulistan

7) Ji peyvên ku binê wan hatiye xêzkirin

kîjan kirde ye?

A) Hozan stranan dibêje.

B) Delîl çûk firand.

C) Jînê dew rijand.

D) Min av bi ser Zînê de rijand.

8) Ji peyvên binxêzkirî kîjan bireser e.

4

9

5
0

- A) Dengîr kulîlk çandin.
- B) Kevir li derî ket.
- C) Sol bi wî dane çêkirin.
- D) Rengînê serê xwe şûşt.

**9) Van navdêran
bitewînin.**

- A) Kevir li Zerdeşt... ket.
(yekjimar)
- B) Gundî.... em dîtin
(pirjimar)
- C) Keçik... ji min re
negot. (yekjimar)

WANE-IV

CINAVK

Her wekî ji wateya peyvê jî tê fêmkirin, cînavk di nava hevokê de cihê navdêran digirin, ji ber vê yekê jê re cînavk hatiye gotin. Pêşî divê mirov li ser taybetiyên giştî yên cînavkan hinekî raweste. Piraniya taybetiyên navdêran ji bo cînavkan jî likar in.

Di cînavkan de jî zayend, mêjer, tewang heye. Ji ber ku ew cihê navdêran digirin, taybetiyên navdêran derbasî wan jî dibin. Li gorî navdêrên ku cihê wan digirin, cînavk jî an nêr an mê, an jî nêtar in. Her wiha li gorî navdêrên ku cihê xwe didinê, cînavk jî yekjimar an jî pirjimar in. Dîsa di nava hevokê de, cînavkek an kirde yan jî bireser e. Mirov vê rewşê dikare bi çend mînakên destnîşan bike.

LI GORÎ PEYWIRÊ CÎNAVK

Di hevoka "Min ew dît" de min, kirde, ew bireser e.

Di hevoka "Ez wê dibînim " de îcar, ez kirde û wî/wê bireser e.

LI GORÎ ZAYENDÊ CÎNAVK

Nêr: Wî, vî, Mê: Wê, vê Nêtar: Ew, ev, ez, tu...

LI GORÎ MÊJERÊ CÎNAVK

Yekjimar: Vî, vê, wî, wê, ez, tu, yek Pirjimar: Van, wan, em, hûn, hin

Mêjera cînavkên ev, ew ji cînavkên pêvebestî (ji kesandinê) tê fêmkirin.

Bo nimûne, dema yek bibêje: "*Ew/evji welêt hat*", tê zanîn ku ev her du cînavk yekjimar in, lê dema mirov bibêje:

"Ew/evji welêt hatin " wê demê

diyar dibe ku, ev her du cînavk pirjimar in. JIALIYÊ

TEWANGÊ VE CÎNAVK

Xwerû: Ez, tu, ew, ev, kî

Tewandî: Min, te, wî, wê, wan, van, kê yekî/yekê, hinekan...

CUREYÊN CÎNAVKAN

Piştî van agahiyên giştî, mirov dikare derbasî mijara, cureyên cînavkan bibe.

Bi tomerî şeş celeb cînavk hene: **1-Cînavkên kesane**

2- Cînaka vegerok

3- Cînavka qertafî

4- Cînavkên pêvebestî

5- Cînavkên berbihevîn

6- Cînavkên lihevxiştî

7- Cînavkên şanîdanê

8- Cînavkên pirsyarî

9- Cînavkên nebinavkirî

10- Cînavkên girêkî

11- Cînavkên xwedîtiyê

CÎNAVKÊN KESANE

Mijara herî berfireh, cînavkên kesane ne. Cînavkên kesane, di nava xwe de dibin çend bir. Pêşî mirov dikare cînavkên kesane bike du bir; **xwerû û tewandî:**

Tewandî

Di nav van de **ez, tu, ew** cihê navdêrên xwerû yên yekjimar digirin, lê **em, hûn, ew** cihê navdêrên xwerû yên pirjimar digirin. Li aliyê din, cînavkên **min, te, wî/wê** cihê navdêrên tewandî yên yekjimar, **me, we, wan** jî cihê navdêrên tewandî yên pirjimar digirin.

Mînak:

Ez te nas nakim Tu min nas nakî Ew wan nas nake Hûn me nas nakin Em wî/wê nas nakin

Di van mînakan de lêker gerguhêz'e û dem jî dema niha ye, lewre kirde xwerû, bireser tewandî ye. Heke mirov hinek navdêran bixe cihê wan, ewê jî heman dirûvî bigirin.

Bo nimûne:

Elî şivên (şivanî) nas nake Elî şivanan nas nake Şivan gundiyan nas nake Şivan Xezalê nas nake Gundî qerêş (qeraşî) nas nakin

Her wekî me berê jî dabû xuyakirin, di demên niha û bê de kirde xwerû, bireser tewandî ye, lê di hevokên ku lêkerên wan gerguhêz û dem jî demên

borî ne de, îcar kirde tewandî, bireser xwerû ye. Heke em heman hevokê di dema borî dê binivîsin, dê cihê cînavkan jî biguhere.

Min **tu** nas nekirî

Te **ez** nas nekirim

Wî/wê **ew** nas nekirin

We **em** nas nekirin

Me **ew** nas kir

Ger em kesan bixin cihê van cînavkan, ew jî dê li gorî wê teşe bigirin.

Êlî (Eliyî) şivan nas nekir.

Êlî (Eliyî) şivan nas nekirin.

Şivên (şivanî) gundî nas nekirin

Şivên (şivanî) Xezal nas nekir

Gundiyan qeraş nas nekir

CÎNAVKÊN ŞANÎDANÊ

Ev cure cînavk, tiştêkî nîşanî mirov didin. Wate, ev cînavk dûr û nêzîkiya tiştêkî diyar dikin. Balkêş e, di kurmancî de, cînavkên şanîdanê yên bi /v/ yê cihê nêzîk, ên bi /w/ yê jî tiştê li dûr pêşberî mirov dikin. Cînavkên şanîdanê mîna, yên kesane du cure ne; yên **xwerû yên tewandî**.

Cînavkên Şanîdanê yên xwerû

Ev cînavkên xwerû yên şanîdanê du heb in, her wekî li jor jî hate gotin, tiştê ku tê şanîdanê li gorî dûrî û nêzîkiyê ji hev cuda dikin. Cînavka ku dikeve dewsa tiştê nêzîk ev e, yê ku tiştê dûr dinimîne jî, ew e.

Cînavkên xwerû ji hêla zayendê ve nêtar in, yekjimarî û pirjimariya wan ji cînavkên pêvebestî diyar dibe.

Dema mirov bibêje: "*Ev baş e*", tê zanîn ku ev tişt, yekjimar e û nêzîk e.

Dema yek bibêje: "Ev baş in ", wê çaxê tiştên ku tên şanîdanê nêzîk e, lê pir-jimar e.

Cînavkên Şanîdanê yên tewandî

Her wekî berê jî hatibû gotin, cînavkên tewangbar in û wekî navdêran ditewin. Li vir cînavkên me yên şanîdanê ev û ew jî ditewin û li gorî zayend û mêjera xwe hin qertafan digirin.

ev evî (nêr/nêzîk) evê (mê/nêzîk) evan
(pirjimar/nêzîk)

ew ewî (nêr/dûr), ewê (mê/dûr) ewan (pirjimar/dûr)

Piştî jî /e/ya destpêka wan ketiye, ev bûye; /vî/, /vê/, /van/ û ew jî bûye /wî/, /wê/, /wan/.

Mînak:

Evji mal hat/hatin. Ew ji ba hevalan hat/hatin. Vî/wî mala xwe bar kir. Vê/wê kinc şuştin. Van/wan ji me re stranek got.

CÎNAVKA VEGEROK

Di pirtûka Murad Ciwan de cînavka xwe wekî "dönüşlii zamir" hatiye binavkirin. Her wiha di hinek xebatên bi kurdî de jî cînavka vegerok hatiye bikaranîn. Ji ber vê yekê emê jî bi vî rengî bi nav bikin. Ev cînavk di nava hevokê de bi tenê cihê bireseran digire, bi tu awayî cihê kirdeyan nagire. Cînavka xwe ji aliyê zayendê ve nêtar e, hem cihê navdêrên mê hem jî yên nêr digire. Her wiha ji aliyê mêjerê ve jî ew cînavkeke bêhêl e. Yanê ew hem cihê navdêrên yekjimar hem jî cihê navdêrên pirjimar digire.

Pêwîst e ku mirov hinekî jî li ser peywira vê cînavka raweste. Di hevokê de heke, kirde û bireser heman kes be, di cihê bireserê de cînavkê xwe tê bikaranîn. Heke mirov bi awayekî din bibêje, di hevokê de sê kes hene, yek kesê axîfbêj, kesê guhdar û kesê ku li ser tê axaftin. Yanê ez ji te re qala

wî/wê dikim, yan jî em ji we re qala wan dikin. Heke kesê ku bipeyive û kesê ku pê re tê peyivîn heman kes be, hingê /xwe/ cihê kesê duyemîn digire.

Gava karê ku yek dike li wî/wê vegere /xwe/ tê bikaranîn. Dema yek li awênayê dinihêre, dibêje: "Ez xwe dibînim " nikare bibêje; "Ez min dibînim." Dîsa mirov nikare bibêje, "wî ew dît" lewre heke wisa bê gotin, dê tevlihevî çêbibe, dê hinek bibêjin ka wî yekî/e din dîtîye, lewre jî divê bibêje, "wîxwe dît."

Mînak:

Zozanê birayê xwe dît. Kevok bi hevala xwe re çû bajêr. Delîl li xwişka xwe nêrî. Dewletê kevir li gûzika xwe xist.

Têbinî: *Ji bo ku rista vê cînavkê baştir bê famkirin, divê em hinekî li ser xeletiyê ku li herêmine Kurdistanê tê kirin, rawestin. Di kurmanciya derdo-ra Semsûr, Meletiyê de mirov dibîne ku cînavkê /xwe/ di cihê cînavkên wî/wê de jî tê bikaranîn. Wekî mînak li wan herêman yek dikare bibêje; "Navê xwe çi ye? ". Xuya ye ku ew bikaranîn ne di cih deye. Dema mirovpirsa /kê/ arasteyî lêkerê bike, bersiv dê vê çewtiyê bide dest. Gava em bipirsin; "Navê kê çi ye? " dê bersiv wî/wê be. Me divê bi straneke gelêrîyaji herêma Semsûrê vê çewtiyê nîşan bidin.*

Lo lo berxê bar e

Miyê berx e, bizinê kar e

Karî ku tu dikî ne tu kar e

Pêşî şîrîn e, paşîya xwe tim zirar e.

Di vê mînakê dejî xeletî diyar e. Li vir xwe cihê kar digire, kar bi kirde re ne heman kes e, lewrejî divê di cihê "xwe" de "wî" bihata bikaranîn.

CÎNAVKA QERTAFÎ

Ev cînavk cihê kesên sêyemîn ên yekjimar **wî/wê** digire. Taybetiya vê cînavkê ev e ku wekî qertaf bi dawiya lêkeran ve dibe û cihê kesên sêyemîn ê

yekjimar digire. Ev cînavk ji aliyê zayendê ve nêtar e. Li şûna ku yek bibêje, min gote wî/wê, dibêje **min gotê**. Ev cînavk jî bi tenê cihê navdêrên tewandî digire û di dema gotûbêjê de ji bo kurtkirina axaftinê tê bikaranîn, lê divê di navbera navdêr û cînavkê de peyveke din nîn be.

Di pirtûka Qanatê Kurdo de ev wekî **cînavka kurtkirî** hatiye navandin. Li ser bingeha vê cînavkê jî mirov dikare çend tiştan bibêje. Di pirtûka Celadet Bedirxan de tê gotin ku ew /ê/ji kurtbûna cînavka /wê/ tê. Lê dibe ku ji qertafa tewandinê ya zayenda mê jî hatibe, lewre ew /ê/ya **ewê** bi xwe jî qertafa tewangê ya zayenda navdêrên mê ye.

Mînak:

Min daye wî/wê, min dayê

Ez dibêjime wî/wê, ez dibêjimê

Min şande wir, min şandê

Ez difiroşime wî/wê, ez difiroşimê

CÎNAVKÊN PÊVEBESTÎ (KESANDIN)

Ev cure cînavk, wekî parkît bi dawiya lêkeran ve dibin. Celadet Bedirxan, wan wekî lêkera **/bûn/** bi nav dike, Fergîn Melik, navê 'cînavkên paşgînkirî' li wan kiriye. Hindek kes jî navê 'parkîten kesandinê' li wan dikin. Murad Ciwan ew di nav 'cînavkên kesane' de hesibandine. Cînavkên pêvebestî bi lêkeran ve dibin, lê ji navdêr û rengdêran cuda tînen nivîsandin.

Bo nimûne: Ez im

Tuyî Ew e Em **in** Hûn in Ew **in**

Dem a ev cînavk bi navdêran an jî rengdêran re tînen bikaranîn, du dirûvên ji hev cuda digirin; heke navdêr/ rengdêrên ku berî wan tînen, bi dengdarê biqedin

vî dirûvî digirin: Ez mirov im Tu mirov î Ew mirov e Em mirov
in Hûn mirov in Ew mirov in

Dema navdêr/ rengdêr bi dengdêrê biqede, wê demê teşeyê
wan cînavkan jî diguhere. Wekî mînak; dema ew li pey
rengdêra bajarî bîn, dirûvê wan wiha dibe.

Ez bajarî me Tu bajarî yî Ew bajarî ye Em bajarî ne Hûn bajarî
ne Ew bajarî ne

Piştî lêkeran dirûvê cînavkên pêvebestî wiha ye.

Ez diçim

Tu diçî

Ew diçe

Em diçin

Hûn diçin

Ew diçin

Li vir xaleke girîng ku divê li ser bê rawestandî heye. Her
wekî berê jî hatibû daxuyandî, cînavk jî li gorî peywira ku
digire ser xwe, diguhere. Li hin cihan cînavkên xwerû kirde ne,
li hin cihan jî bireser in. Cînavkên pêvebestî her tim li gorî
cînavkên xwerû tên bikaranîn; heke kirde ji cînavkên xwerû be,
lêker li gorî kirde cînavkên pêvebestî digire, heke bireser be,
îcar cînavkên pêvebestî li bireser dinihêrin.

58

Wekî mînak:

Ez nên dixwim. Tu nên dixwî Ew nên dixwe. Em nên dixwin. Hûn nên dixwin. Ew nên dixwin.

Di mînakên li jor de cînavkên xwerû kirde ne, bireser navdêrek e. Lê dema ew kom cînavk bibe bireser, îcar cînavkên pêvebestî bi bireseran re lihevkirî ne.

Bo nimûne:

Te ez kuştim. Min tu kuştî. Wz ew kuşt. Te em kuştin. Min hûn kuştin. Wê ew kuştin.

Têbinî: Di vê mijarê de, divê mirov balê bikişîne ser çewtiyeke ku li nav kurdan belav bûye. Li hinek herêmên Kurdistanê rêpîvana (qaîde) tewangê têk çûye. Ji ber vê yekê ev rêpîvana ku li jor hate ravekirin jî li ber çavan nayê girtin. Di demên borî de ku kirde tewandî û bireser xwerû ye, li wan herêman hem kirde, hemjî bireser tê tewandin. Ewjî dibe sedema gelek alozî û tevlihe-viyan. Bo nimûne li cihê ku bibêjin; "Zelalê Zîn dît " dibêjin "Zelalê Zînê dît." Li vê derê kirde û bireser tevlihev bûne, mirovekî/e ku bi vê rewşê nizanibe, nikare tê derxe, ka kê dîtiye û kîjî hatiye dît in ango kê kî dîtiye.

Kurdên ku li wan herêman dijîn, dema cînavka dixin cihê wan navdêranjî wiha dibêjin; "Min wê dît". Her wekî diyar e, di mînaka li jor de cînavkên xwerû wînda bûye. Lê cînavka pêvebestî ji bo her du hevokanjî yek e. Cînavka pêvebestîya kesê sêyemîn (min ew dît) e. Ew formji bo pirjimaran jî tê bikaranîn. Yanê "Me wan dît" û "Wan me dît" tê gotin.

Çewtiyên di bikamnîna cînavkên pêvebestî de, bi vê yekê ne sînormkirî ne. Li hin herêman lêkerên kesên sêyemîn wekî kesê duyemîn tên kişandin. Yanê li cihê ku divê bibêjin: "Ew diçe ", dibejin "Ew diçî". Heke mirov bi awayekî din bibêje; li nik kesê sêyemîn "ew " cînavka pêvebestî yê kesê duyemîn /—f/ tê bikaranîn. Her wiha /i hin herêmanjî berevajî vê yekê, digel cînavka kesane yê kesê duyemîn cînavka "tu ", cînavka pêvebestî ya kesê sêyemîn /-e/ tê bikaranîn. Yanê "Tu dibîne, tu diçe ", tê gotin ewjî xelet e. Ev xeletiyên bi vî rengî divê bi tu awayî wekî tişteki rewa neyên pejirandin, lewre ew rêpîvanên zimên têk dibin û dibin sedema tevliheviyên mezin.

CÎNAVKÊN BERBIHEVÎN

Ev cure cînavk du heb in: hev û êk. Cînavkên **êk** bi tenê li herêma nîvro-jhilatê Kurdistanê tê bikaranîn. Li herêmên din ên Kurdistanê **hev** tê bikaranîn. Ev cure cînavk pir kesan bi Jiev re dinimîne. Her wekî çawa ku cînavka /—ê/ bi tenê kesê yekjimar dinimîne, bi tu awayî nikare kesên pirjimar binimîne, ew jî nikare kesê yekjimar binimîne. Wate, dema yekî got: "*Em birayê hev in* " an jî got: "*Em birayê êk in.*", tê zanîn ku, li holê du kes, hene û ev cînavk têkiliya van kesan rave dike.

Li vê derê pêwîst e, ku mirov çend têbîniyan li ser binyata wan cînavkan bibêje. Ji wan cînavkan êk her wekî diyar e, ji hejmara me ya yek hatiye. Di nava hevokê de ew bi awayê êk û du, êk û din û êk û dî **jî** derdikeve pêşberî mirov. Diyar e ku, ew peyvên **du, din, dî jî** têkildarî hejmara du ne. Li gorî daxuyandina Celadet Bedirxan cînavka hev jî ji hejmara jew, yew'a kirmanckî (dimilî) hatiye. Ev ravekirin ne dûrî aqilan e, lewre di zimanên din de jî ev cînavk beramberî heman hejmaran hatiye bikaranîn. Bo nimûne di îngilizî de **each-other** jî di wateya êk û du de ye.

Mînak:

Me li hev nihêrî, lê me hev û din nas nekir.

Em pismamên êk û du ne.

*Ew birayê **hev** in.*

*Wan li **hev** xistiye.*

Ew bi hev û din re çûne mal.

Kes li rewşa hev napirse. Em xwişk û birayê êk in.

CÎNAVKÊN LIHEVXISTÎ

Ev cure cînavk, cînavkên hevedudanî ne û ji du hêmanan pêk hatine. Ji bo ku mirov vê mijarê zelal bike, pêwîst e mirov hinckî li ser daçekan raweste. Daçek ew tişt e ku di nava hevokê de bi serê xwe tu wateyê nade, lê hevokê j i hin aliyan ve sergihayî dike. Di kurdî de daçekên bingehîn ev in: "**li, ji, di...de, bi**". Her wekî ji mînaka **di...de jî** xuya dike, hinek ji wan daçekan bi paşdaçek in, wekî "**bi... re, ji... re, bi...ve, ji...ve**". Pêşdaçeka **di** bêyî paşdaçe-ka **de** nayê bikaranîn, lê yên din bêyî pêşdaçek jî dibin.

Ev daçekên navborî bi cînavka /—ê/ ve digihêjin hev û cînavkên lihevxiştî derdikevin holê. ji û /ê/ dibe jê di û /ê/ dibe **tê** bi û /ê/ dibe **pê** li û /ê/ dibe **lê**

Di daçekên ku paşdaçeka wan heye de, paşdaçek wekî xwe dimîne û dîsa wekî berê tê dawîya pêşdaçekê. Yanê **ji wî/wê re** dibe jê re, **di wê de** dibe tê **de, bi wî/wê ve** dibe **pê** ve û hwd.

Dema yek bibêje: *Te li wî/wê nihêrî?* tu dikarî bibêjî: *Belê min lê nihêrî.* Pêwîst nake ku tu careke din bibêjî: *Min li wî/wê nihêri.*

Mînak:

Min ji Elî re got

Minjiwîregot

Minjêregot

Ez li wir rûniştim

Ez lê rûniştim

-Ew ji gund hat?

-Belê ewjê hat.

—Teji wî re pênûsek anî?

-Belê. Minjê re anî.

-Te di mal de kes dît?

-*Min tê de mirovekî rihdirêj dît.*

-*Tu bi wî re peyivî? -Ez pê re peyivîm. -Tejiwîre nan anî? -
Minjêreanî.*

Ev cure cînavk bi tenê cihê kcsên sêyemîn ên yekjimar digirin. Bi tu awayî nikarin bikevin cihê kesên sêyemîn ên pirjimar wan.

Yanê gava yek bibêje: *Teji wan re got?* Mirov nikare bibêje: *Minjê re got.* Divê mirov bibêje: *Minji wan re got.* Di vî v/arî de tiştêkî din ku pêwîst e li ser were rawestandî jî, bikaranîna hin lêkerên biwêjî ye ku bi alîkariya cînavkên lihevxiştî hatiye pê.

Bo nimûne:

Destpêkirin, têhilatin, têjirandin, lêgihîşlin, têderxistin, pêketin, pêxistin, serjêkirin, jêbirin, pênivîsîn, lênivîsîn, lêtemuşekirin, jêçîtyîn, pêrabûn, pêşabûn, têgerîn, lêkeiin, lêkirin û hwd.

Her wekî diyar e, ev lêker ji çend hêmanan pêk hatine. Heke mirov wekî nimûne lêkera **destpêkirin** dahûrîne, dê bê dîtîna ku ji navdêra **dest, ji** daçeka **bi** ji cînavka /-ê/ û ji lêkera **kirin** pêk hatiye. Ev lêkerên li jor giş ji çend hêmanan pêk hatine û mirov dikare wan jî wekî destpêkirinê dahûrîne.

Dema ev cure lêker tene bikaranîn, bi berdewamî çewtiyek tê kirin. Ji bo ku rê li ber vê çewtiyê bê girtin, divê neyê jîbîrkirin ku, di wan lêkeran de cînavkên lihevxiştî cihê navdêrekê digirin. Lewre ew bi tu awayî nikarin tevî navdêrê bêne bikaranîn.

Ji bo ronîkirina mijarê mirov dikare vegere ser mînakên li jor.

Dema em navdêra **kar** bixin cihê **pê** ya destpêkirinê, cînavka /—ê/ji holê radibe û daçeka **bi** jî vedigere dirûvê xwe yê resen.

Lewre mirov nikare bibêje: *Min dest pê kar kir*, divê mirov bibêje: *Min dest bi kar(î) kir.*

Ji bilî cînavka /—ê/ ev daçekên navborî dikevin ber cînavkên berbihevîn **êk**

û hev **ji**. Cînavkên lihevxiştî yên ku bi vî awayî pêk tên jî ev in: *ji
ûhev dibejev bi û hev dibe pev li ûhev dibe lev di ûhev dibe
tev û*

ji û êk dibejêk bi û êk dibe pêk li û êk dibe lêk di û -êk dibe têk

Bi alîkariya van cînavkan hinek lêkerên hevedudanî pêk hatine. Wekî; **pêkhatin, têkçûn, lêkdan, jêkbûn, pevçûn, pevxistin, tevgerîn, jevketin, lêkxistin, têkbirin û hwd.** Hinek jî wan cînavkan wekî yên din bi hêsanî ji hev nabin, çawa ku mirov bêje: "*Ew her du mirov têkçûn, tevçûn, pêk ketin* " mirov nikare bibêje; "*ew her du mirov di êkyanjî di hev çûn, bi êk ketin* " lewre ev lêkerên biwêjî ne û wateyeke nû li wan bar bûye. Lê di cihê **pevketin** de mirov dikare bibêje; *Ew mirov bi hev ketin.*

CÎNAVKÊN NEBINAVKIRÎ

Ev cînavk cihê tiştên nenas digirin. Ji ber vê yekê ji wan re 'cînavkên nediyariyê' jî hatiye gotin. Dema mirov bibêje: "Kesek hat." Li vê derê "Kes" cihê tişteki digire, lê reng û şeweyê wî tiştî ji hêla me ve nayê zanîn. Gava "Yekî bizina me diziyê" bê gotin, li ser kesê ku ew kar kiriye agahiyên mirov nîn in. Lê yek heye ku ew kar kiriye. Cînavkên nebinavkirî gelek in.

Yek, hin, tu, kes, kesek, her, ewk, çik, filan, bêvan, giş, hemû, heryek, mirov... çend heb ji van in.

Ev cînavk jî wekî hemû cînavkan ditewin; hinek jî wan li gorî zayendê, hinek jî li gorî mêjera xwe ditewin. Bo nimûne, *cînavkayek* li gorî zayendê ditewe, ji ber ku hejmara wê bi sînore, mirov nikare bike pirjimar. Yanê em dikarin bibêjin; "*Yekî nan xwariye.*", "*Yekê nan xwariye.*" Lê çênabe ku em bibêjin "*Yekan nan xwariye.*" Lê mirov dikare bibêje, "*hinan nan xwariye.*"

Ev cure cînavk hem dibin kirde, hem jî dibin bireser. Bo nimûne dema yek bibêje: "*Yekîyek dîtîye.*" Li vir **yekî** kirde û yek jî bireser e. Her wiha dema bibêjin: "*Hinekan.ji hinekan re gotiye were vir.*" Li vê derê, "hinekan" a di serî de kirde û ya din jî bireser e.

Mînak:

Hin dikin, hin jî dixwin.

Tiştêk bi kesî nebûye.

Kes bi kesî re naçe.

*Guhê xwe nede gotina **filan û bêvanî.***

***Ewko ji** min re got.*

***Eivkê** mala xwe bar kiriye.*

***Çiko** navê xwe ji min re negot.*

*Kuro te bi xwe re **çik** jî neanî.*

***Kesî** tu tişt neda.*

***Tuyan** (tiwan) ji te re negot?*

***Hemû** tên li me diqelibin.*

***Giş** li benda keysa xwe ne.*

Mirov dikare wisa binivîse.

***Yekî** ji **yekê** re got, *mcçe!**

CÎNAVKÊN XWEDÎTIYÊ

Di kurdî de bi serê xwe cînavkên xwedîtiyê nîn in. Lê belê veqetandek û hin cînavkên bireser digihêjin hev, ji wan, cînavkên xwedîtiyê pêk tînin. Ji van cînavkan re Reşîdê Kurd **bernavên arizî** gotiye, Celadet Bedirxan jî jê re **cînavkên xwemalîn** dibêje.

Veqetandekên binavkiri /—a/, /-ê/ û /-ên/ digel cînavkên kesane yê tewandî; **min, te**, wî/wê, me, **we**, **\van**, cînavkên çanîdanê vî/vê/ **van**, cînavka **xwe**, cînavkên berbihev in; hev û êk tînin û pînavkên xwedîtiyê pêk tînin:

a min, a te, a loî/wê, a me, a we, a ivan a vî, a vê, a van

a xwe

ê min, ê te, ê wî/wê, ê me, ê we, ê. wan

ê vî, ê vê, ê van

ê xwe

ên min, ên te, ên wî/wê, ên me, ên we, ên wan

ên vî, ên vê, ên van

ên xwe

ên hev, ên êk

Her wekî ji mînakê jî diyar e, cînavkên berbihevîn êk û hev bi tenê piştî ên tîn, ji ber ku pirjimar in, mirov nikare li nik cînavkên yekjimar wan bi kar bîne. Pirsra cînavkên xwedîtiyê jî bi alîkariya cînavka pirsyariyê **kê** tê kirin. Ev veqetandekên navborî dikevin ber kê û pirsra xwedîtiyê tişteki dikin.

Evxanîyê kêye?

Ê min e.

Ev keçik a kê ye?

A min e.

Ew birayên hev in?

Belê, yên hev in.

Ew pêûs a te ye?

Belê, ya min e.

Li ser rastnivîsa veqetandekên ku bi serê xwe tîn nivîsîn, divê em tîbiniyekê deynin. Di nava hevokê de heke peyva berî veqetandekê dengdêr be, berî veqetandeka serbixwe /y/ tê û ew dibin yê, ya, yên. Ji bilî van bi hin cînavkên din bireser jî dikevin ber veqetandekan û cînavkên xwedîtiyê yên nû pêk tînin. Bo nimûne cînavkên nebinavkirî **hin, kesek, yek jî dema li pey veqetandekê bîn, cînavkên xwedîtiyê; a yekî, a yekê, a hinan, ê hinan, ên hinan, a kesekî, ê kesekê, ên kesekî** pêk tîn.

CÎNAVKA GIRÊKÎ

Cînavka girêkî du hevokan bi hev ve girê dide. Bo nimûne: *'Min mirovek*

65

dît, ew mirov birayê hevalê min derket. 'Mirov dikare van her du hevokan bi alîkariya cînavka girêkî ku bi hev ve girê bide. Wekî mînak: *'Mirovê ku min dît, birayê hevalê min derket'* *'Tiştêku teji min re got, rast derket.'* Ev cînavk li hin cihan dibe kirde, li hin cihan jî dibe bireser.

Mînak: Kesê ku ez dîtîme, giliya min kiriye. (kirde), Keçika ku te dît, ji gundê me ye. (bireser) Xaniyê ku te kirî, li taxa me ye. Darên ku we birîn, ên me bûn.

CÎNAVKÊN PIRSIYARÎ

Mirov dikare, kirde û biresera hevokê bi alîkariya pirsên ku arasteyî lêkera hevokê bike, nas bike. Ji van pirsên ku mirov bi mebesta naskirina kirde û biresera hevokê arasteyî lêkerê dike re cînavkên pirsiyarî tê gotin.

Heke kirde û biresera hevokê bi xwe cînavk bin, mirov dikare bi alîkariya wan pirsan cînavkên din jî nas bike. Cînavkên me yên pirsiyarî her yek cureyeke cînavkê bi me dide nasîn.

Kî û kê: Cînavkên ku pirsas kesan dikin du heb in; kî û kê. Yek ji wan

xwerû ya din jî tewandî ye. Cînavka xwerû /kî/ pirsas, peyva xwerû dike, ya tewandî /kê/jî pirsas peyva tewandî dike. Yanê dema yek bibêje; *"Kî dixwe?"*, dê bersiva wê jî navdêr an jî cînavkeke xwerû, *"Zozan dixwe."*, an jî *"Ew dixwe."* be. Dema cînavka me ya pirsiyarî tewandî be, yanê pirsas *"Kê xwar?"* be, dê bersiva wê jî cînavk an jî navdêreke tewandî be. Li gorî pirsas jorîn dê bersiv wiha be: *"Zozanê xwar."* an jî *"Wî/wê xwar."* be.

Ev her du cînavk li hin deran dibin kirde li hin deran jî dibin bireser. Bo nimûne, dema bibêjin.

"Kî kê dibîne?" Di vê hevokê de /kî/ kirde, /kê/ bireser e. Heke em bibêjin, *"Kê kî dît?"* îcar, /kê/ dibe kirde, /kî/ dibe bireser. Li ser van her du cînavkên pirsiyarî çend mînak: Kî kê dibîne? *Elî Zozanê dibîne.* Yanê ew wê dibîne.

Kî nanî dixwe? *Zozan nanî dixwe.* Ew wî dixwe.

Kî ji kê fêkiyan distîne? *Gulçînji Zeryayê distîne.* Ew ji wê distîne.

Kî hat? Ez hatim.

Kê got? *Sîdarî got.* Yanê wî got.

Cînavka kî û kê bi alikariya lêkerê nabe pirjimar. Yanê mirov nikare bibêje **Kî hatin?** Bi tenê mirov dikare bi riya dubarekirina wan pirjimariya wan nîşan bide.

Mînak:

Kê û kê nan nexwar. Kî û kî hatin.

Çi: Ji bilî van her du cînavkan hin cînavkên din ên pirsiyarî mîna **kîjan, çend, çi** jî hene. Cînavka /çi/ pirsî tiştan dike ango heke kirde an jî biresera hevokekê ne kesek lê tiştê be, wê demê bi /çi/ pirsî wî/wê tê kirin. Cînavka /çî/ cînavkek nêtar e, hem pirsî kirde hem jî ya bireser dike.

Mînak:

Eyşanê pirtûk xwend. Eyşanê çi xwend? Pirtûk xwend.

Gundiyan dar birîn. Çi birîn? Dar birîn.

Her çiqaş tewandina van cînavkan ne tiştêkî asayî be jî, her wekî di mîna-ka dawîn de jî xuya ye, li hin cihan tewandina wan gengaz e. Mirov dikare çend mînakên din jî bide.

Wekî; Çiyê hêk kir? Mirîşkê hêk kir. Çiyê za? Mangeyê (çêlekê) za.

Kîjan: Ji van cînavka **kîjan**, ji aliyê peyvsaziyê ve hevedudanî ye. Ji çend hêmanên pêk hatiye, wekî "kî-ji-wan". Taybetiyeke vê cînavkê ya din jî tewangbariya wê ye. Ev cînavk, qertafên tewangê digire û li gorî zayend û mêjerê diguhere.

Mînak:

67

Kîjanê got? (mê, yekjimar)

Kîjanî got? (nêr, yekjimar)

Kîjanan got? (pirjimar)

Ev cînavk jî dikare bibe kirde an jî bireser. Bo nimûne, di hevoka, "*Kîjanê kîjan dîtiye?*" de, kîjanê kirde û **kîjan** jî bireser e. Cînavka **kîjan** pirsra cînavkên şanîdanê dike.

Çend: Cînavka çend heye ku pirsra cînavkênjimara ango jimarnavan dike. Ev cînavk di bingeha xwe de pirjimar e. Lewre jî mirov nikare bibêje "*çend hat?*" divê mirov bibêje; "*Çend hatin?*" Ew li gorî mêjerê ditewe, lê li gorî zayendê natewe. Ew jî dikare di nava hevokê de hem pirsra kirde, hem jî pirsra bireser bike. Mirov dikare peywira ku ew digire ser xwe û rêpîvana tewandina wê di nava van hevokan de destnîşan bike:

Çend çendan dibînin?

Çar sisiyan dibînin. **Çendan çend dîtin?**

Çaran du dîtin.

Di hevoka yekemîn de ji ber ku dema niha ye, **kirde** (*çend*) xwerû maye, **bireser** (*çend*) tewiyaye. Di hevoka duyemîn de jî, **kirde** (*çendan*) tewiyaye, lê **bireser** (*çend*) wekî xwe maye. Her wekî ji bersivan jî xuyaye, *cînavka çend* pirsra jimarnavan dike.

Bo nimûne: Çendan dît? Çaran dît.

HIN
DAR
I-IV

6
9

1) Cihê vala bi cînavkên kesane dagirin.

- A).... ji bo wî hatim.
- B) Wan dîtî.
- C).... ji minre dibêje.
- D) Wê (kesê yekemîn) dîtî.
- E) Hûn ji.... (yekemîn/pirjimar) çi dixwazin?
- f) ji min sêvekê dixwazin. (Kesên duyemîn/pirjimar)

2) Cihê vala bi cînavkên pêvebestî dagirin

- A) Te ez girt...
- B) Wan tu xwest...
- C) Wê ew girt... (yekjimar)
- D) Em hat...
- E) Wî ew dît... (pirjimar)
- f) Wanez anî...
- g) Min hûn bir...

3) Ji peyvên binxêzkirî kîjan cînavka vegerok e?

- A) Ew hilkişî ser dara gûzê.
- B) Min porê xwe şeh kir.
- C) Wan deriyê vê malê vekirî hişt.
- D) Ew birayê hev in.

4) Ji peyvên binxêzkirî, kîjan cînavka qertafî ye?

- A) Aqilê sivik barê giran.
- B) Pelên darê weşiyar
- C) Hevalê zû were!
- D) Bêjê, bila zû were.

5) Ji van kîjan ne cînavka lihevxiştî ye.

- A) Min jê re da çêran jî dengê xwe nekir.
- B) Min gotê jî nehat.
- C) Elî û Serheng pey çûn.
- D) Agir li dijî Tajdîn têk çû.

6) Ji van, kîjan cînavka berbihevîn e.

- A) Ê ku hat birayê min e.

- B) A min dê îro biqede.
- C) Pevçûna wan ne ji dil e.
- D) Elî û Eyşan xwişk û birayê êk in.

7) Cihên vala bi cînavkên pirsiyarî dagirin.

- A) Kê anî. (Cînavka bo tiştan)
- B) Kê ji.... re got. (cînavka bo kesan)
- C) Kî dibîne. (cînavka jimarnavan)
- D) Kî kîjan... dibîne. (tewanga mê)
- E) Kîjan... kîjan dît. (tewanga pirjimaran)
- f) Çend... ji te re got? (tewang pirjimaran)

8) Cihên vala bi cînavkên şanîdanê dagirin.

- A) hat ba min. (nêzîk)
- B)... hevalê min e. (dûr)
- C) Ev birayê ... ye. (nêzîk/ nêr/ yekjimar)
- D) Ew xwişka ... ye (dûr /mê/ yekjirrar)

9) Di hevokên li xwarê de cînavkên lihevxiştî bi kar bînin.

- A) Min ji wî re negot. Min negot.
- B) Wan li wê xist. Wan xist.'
- C) Di gund e kes nemabû. ... de kes nemabû.
- D) Kes bi wê re napeyive. Kes re napeyive.

10) Di hevokên li xwarê de cînavkên berbihevîn bi kar bînin.

- A) Em birayê in (ez birayê wî me, ew birayê min E)
- B) Hûn xwişkê in (cînavka ji ya jorîn cuda bi kar bînin.)

11) Cihên vala bi cînavkên xweditiyê dagirin.

- A) min heye (mê/ yekjimar)
- B) wî tune ye. (nêr/ yekjimar)
- C) Elî baş in. (pirjimar)

12) Cihên vala bi cînavkên nebinavkirî dagirin.

- A) Yek... got. (mê/ yekjimar)
- B) Yek ... anî. (nêr/ yekjimar)
- C) Çar.... xwar.
- D) ku hat xwişka min e.
- E) Gelek.... em dîtin.

WANE-V

RENGDER

Her wekî ji navê wê jî diyar e, rengdêr rengê navdêrekê didêre. Hinek kesan navê **hevalnav jî** li rengdêrê kiriye, ji ber ku ew hevaltiya nav dike, navdêrê bi gelek aliyan ve bi mirov dide nasîn. Bi alîkariya rengdêrê mirov navdêrê dinase, reng û rewşa wê dizane.

Rengdêr ji aliyê wateyê ve du bir in; yê ku di binyata xwe de rengdêr in û yê ku di binyata xwe de tiştekî din in, lê dema dikevin beriya navdêrê dibin rengdêr. Bo nimûne, gava em dibêjin; **reş, kinik, çavşîn** tiştek tê ber çavên mirov. Yanê ev peyv kesekê/î yan jî tiştekî bi mirov didin nasîn, **wekî; kera reş, lawikê kinik, keçika çavşîn...**

Ji aliyê peyvsaziyê ve rengdêr jî wekî hemanên din dibin sê beş; **xwerû, hevedudanî, pêkhatî.**

Rengdêrên xwerû, hêmanekê tenê di nava xwe de dihewînin. Wekî; **no, tûj, reş, spî, kesk, jîr, berz, xweş, şor, kal, pîr, qenc....** Dema mirov wan rengdêran ji hev bike, tiştekî watedar ji wan dernakeve.

Rengdêrên hevedudanî ji du hêmanên serbixwe hatine pê. Her du peyvên ku wan pêk tînin jî bi serê xwe xwediyê wateyekê ne, lê rengdêra nû wateyeke nû dide.

Mînak: **Çavreş, pozbilind, payeberz, navno, jinepîr, kalemêr, porspî...**

Her wekî ji mînakan jî diyar dibe, yek ji wan peyvên ku ev rengdêr pêk anîne bi serê xwe xwediyê wateyekê ne. Yanê hem **poz** hem jî **bilind** watedar in.

Li hêla din, rengdêrên pêkhatî bi alîkariya peyveke watedar û qertefan pêk tên. Wekî mînak; **tirsonêk, gundî, jîrek, bengî, navdar, watedar...**

Her wekî ji mînakan jî diyar e, peyvên **tirs, gund, jîr, beng, nav, wate** bi xwe watedar in, lê qertafên **/-onek/, /-ek/, /-î/, /-dar/** wateyeke nû daye wan.

QERTAFÊN KU RENG DÊRAN PÊK TÎNIN

Hin paşgir û pêşgir hene ku rengdêran pêk tînin, emê ji wan çend hebên ku bi piranî têne bikaranîn, hildin dest.

/ho-/: ji koka lêkeran a dema niha rengdêran çêdike.

Mînak: Hozan, hogir, honas, hoker, hodar...

/zir-/: Mezinbûn û resenbûna taybetiyê neyinî nîşan dide.

Mînak: Zirker (kerê rastîn)

/kele-/ digel navdêran hin rengdêran jî çêdike.

Mînak: Kelepîr (yanê ne pîr)

/bi-/ji koka lêkerê ya dema niha kirdenav pêk tîne.

Mînak: Bikir, bikuj, bivir...(bibir)

Her wekî ji mînakan jî diyar e, li vk /bi-/ ne daçek, lê pêşgir e.

/çele-/ji rengdêrekê rengdêreke din pêk tîne.

Mînak: Çalexwar, çelewîç

/ne-/ daçeka neyiniyê li vê derê rola pêşgirê bi cih tîne.

Mînak: nezan, nexweş, nemir, neçar..

Paşgir: Di kurdî de wekî navdêran, rengdêrên pêkhatî jî bi alîkariya paşgiran têne dariştin.

/-î/: Ji lêkeran rengdêr çêdike. Ji van rengdêran re lêkerên di rewşa raweya çêbiwar de tê gotin.

Mînak: Ketî (ketin), lewitî (lewitîn), peritî (peritîn), xwestî (xwestî).

Her wiha /-î/yeke din heye, mensûbiyetê nîşan dide ew jî rengdêran çêdike.

Mînak: Gundî, bajarî, kurdî, sêrtî, botî, silivî... /-a/ ji koka lêkerê ya dema niha rengdêrê çêdike. **Mînak:** Beza (bezîn), zana (zanîn)

/-gîn/ digel navdêran rengdêran jî çêdike. **Mînak:** lezgîn, xemgîn, rengîn... /-asa/ ji navan rengdêran çêdike.

Mînak: dewasa, hûtasa
 /-awer/ ji navan rengdêran çêdike.

Mînak: cengawer, dilawer...
 /-ak/ ji navan rengdêran çêdike.

Mînak: ronak, çalak...
 /-ane/ ji navan rengdêran çêdike.

Mînak: şahane, mêrane, şêrane, aştiyane...
 /-bar/ ji koka lêkeran a dema niha rengdêran çêdike.

Mînak: Dîtbar, xwarbar, guherbar...
 /—dar/ ji navdêran rengdêran çêdike.

Mînak: Maldar, baldar, watedar...
 /-mend/ ji navdêran rengdêran pêk tîne.

Mînak: bawermend, hunermend, aqilmend...
 /—dêr/ ji navan rengdêran çêdike.

Mînak: Çavdêr, avdêr...
 /-inde/ ji lêkeran navan çêdike.

Mînak: Dirinde, firinde, mayinde...
 Ev paşgir di farisî de wekî /-ende/ derdikeve pêşberî mirov.

/-e/ ji lêker û rengdêran rengdêreke nû çêdike.

Mînak: Xwende, şande, rike, nerme...
 /-er/ ji koka dema niha ya lêkeran rengdêr çêdike.

Mînak: Bêjer, bîner, pêjer...
 /-ek/: Ji navdêr û rengdêrekê, rengdêreke nû çêdike.

Mînak: Serek, jîrek, pişte, dizek, çilek, kulek...
 /-în/ ji navdêran rengdêran çêdike.

Mînak: Kurîn, zêrîn, bûkîn, darîn, şîrîn.
 /-ok/ ji navdêran hin caran navdêr hin caran jî rengdêran çêdike.

Mînak: Şermok, tirsok, tirsok, qerfok, kenok, revok...
 /-nak/ ji navdêran rengdêrê çêdike.

Mînak: Tirsnak, xeternak...

/-onek/ ji navdêran rengdêran pêk tîne.

Mînak: Tirsonak, bizdonek...

/-yar/ ji navdêran rengdêran çêdike.

Mînak: Hişyar, zanyar, kiryar...

/—ele/ ji navdêran rengdêran çêdike.

Mînak: Sengele, rewtele, çengele...

/-ezar/ ji navan rengdêran çêdike.

Mînak: Şermezar, tengezar...

/-waz/ ji rengdêr rengdêreke din çêdike.

Mînak: Şaşwaz, cihêwaz

Hin paşgirên din ku rengdêran çêdikin:

/-ûd/ şerûd... /-co/ nîvco... /-gan/ bazirgan... /-ij'/ paqij, lavij... /-az/ tolaz... /-wer/ hunewer, serwer... /-ox/ dayox, çûndox, kirox... /—oyî/ şermoyî, germoyî... /-ok/ şermok, xapînok...

/-êr/ ji navdêran rengdêran çêdike.

Mînak: Dilêr, gelêr, qilêr...

/-ik/ digel navdêran wateya biçûk û delalokiyê dide rengdêran jî.

Mînak: Kinik, reşik, xweşik...

Pîşenav: Navên pîşeyan, rengdêrên pêkhatî ne. Qertafen ku pîşenavan pêk tînin bi piranî bi alîkariya koka dema niha ya hin lêkeran pêk hatine.

Mînak: *ker (kirin), ajo (ajotin), şo (şuştin), kuj (kuştin), mij (mêtin), rij (rêtin), firoş (firotin), avêj (avêtin), ber (birin) baz (bezîn), mal (malaştin)..*

Bi van qertafan peyvên mîna: **Zîvker, dûvajo, firaqso, agirkuj, xwînrij, tîravêj, rêveber, rimbaz, destmal....**

Her wiha peyva /kar/jî di gelek peyvan de peywira paşgirekê bi cih tîne û bi vê peyvê navê pîşeyan tîne dariştin.

Mînak: Xebatkar, cotkar, hesinkar, xwendekar...

/-ang/: Ev paşgir di mînaka çolang de navê pîşeyekê pêk tîne.

Di mînakên

mîna **tewang** de ji koka lêkerê nav çêdike. /-van/: **baxvan, dergevan, aşvan...** Ji nav navê pîşeyekê çêdike. /-saz/: **diransaz, çeksaz, wênesaz...** /-bend/: **solbend, nalbend, sazband...**

CUREYÊN RENGDÊRAN

Rengdêr par ve dibin ser çend celebên. Mirov dikare bi awayekî giştî di bin van sernavan de wan ji hev cuda bike:

- 1) Rengdêrên çawaniyê (wesfîn)
- 2) Rengdêrên şanîdanê
- 3) Rengdêrên pirsiyarî
- 4) Rengdêrên nebinavkirî
- 5) Rengdêrên jimarîn

RENGDÊRÊN ÇAWANIYÊ

Rengdêrên çawaniyê her wekî ji navê wan jî diyar e, çawaniya navdêrê nîşan didin. Ev rengdêr bi du awayan bi navdêrê ve dibin; bi alîkariya veqe-tandekê wekî "*Mirovê baş, keçika bedew, xortêjêhatî, kesê qure, dara hişk, xaniyên kevirî...*" û bi alîkariya lêkera bûn mîna "*Ev dar hişk e*", "*Xaniyê rne fireh e*", "*Gundê me nêzîke*", "*Hevalên minjêhatîne*", "*Birayê min serhişk e*."

Mirov dikare ji mînakên jî fêhm bike ku rengdêrên çawaniyê rengdêrên resen in. Her wiha divê bê gotin ku rengdêrên resen jî neguherbar in, lewre jî tu guherîn di wan de çênabe. Ango di nava hevokê de tu qertafan nagirin. Veqetandekên ku piştî rengdêran tên jî jixwe ne veqetandekên rengdêrê ne, lewre jî divê cuda bûn nivîsandin.

Bo nimûne, gava em dibêjin; "*Hevala dilgeş ajîrek*." Veqetandeka /-a/ ne veqetandeka dilgeş, lê veqetandeka heval e.

Têbinî: *Hinek kes dema du rengdêrên li pey hev rêz dikin, veqetandeka duyemîn dikin l-l/, yanê dibêjin: "Hevala çeleng î delal", ev bikaranîn çewt e ji ber ku /-£/ veqetandeka navdêrên nêr e, mirov nikare li nik navdêrên mê bi kar bîne. Qertafa /-l/ cihê /—ê/ digire, lê tu car nikare cihê /-a/ bigire. Jixwe di hin devokan de li şûna veqetandeka /—ê/ qertafa /-î/ tê bikaranîn. Mînak, li cihê ku bibêjin "Bavê min got", dibêjin; "Bavîmin got." Ji ber vê egerê mirov dikare bibêje; "Hevalê delal î ciwanmêr hat.", lê nikare bibêje, "Hevala delal î xweşik " divê mirov bibêje, "Hevala delal a xweşik".*

Em dikarin bi çend mînakên dawî li mijara rengdêrên çawaniyê bînin.

Hevala min a çeleng kete nav refan.

Birayên min delal in.

Dayika niştîman li ber dilê min ezîz e.

Dara gûza bilind sî daye dora xwe.

*-**

Karika biçûk wînda bûye.

Birayên min ên mezin, li dor xwarinê civiyane.

Xwişka min a çavşîn çûye gund.

DI RENGDÊRAN DE PAYE

Di rengdêran de paye, radeya tiştêkî nîşan dide; **payeya asayî, payeya hevrûkirinê û payeya berztirîn.**

Em dikarin bi mînakekê mijarê rave bikin. Peyva **bilind** rengdêreke di payeya asayî de ye. Dema em bibêjin; "*Dara gûzê bilind e.*", ev li ser pîvanên bilindiyê tu tiştî nabêje, tê zanîn ku li gorî pîvanên giştî ew dareke bilind e. Lê dema dareke din hebe, mirov wan her du daran bide ber hev, wê gavê mirov ji yekê re dibêje "*Ev darjiya din bilintir e.*" Heke dareke ji hemû darên heyî bilintir li holê hebe, wê gavê divê mirov bibêje; "*Ev darji hemûyan bilintir e.*", "*Dara herî bilind ev e.*" Ji bilî van şeweyan mirov dikare bi awayê "*Dara bilintirîn ev e.*" jî bibêje. Ev şeweyê dawîn her çiqas ji zar-avayên kurmanciya jêrîn (sorani) hatibe wergirtin jî, niha di zimanê nivîskî de bi berfirehî tê bikaranîn.

Mînak:

Birayê min biçûk e.

Ez jê mezintir im.

Kekê min mezintirîné me ye.

Tirî xweş e,

lê sêv ji tirî xweştir e.

Fêkiyê xweşiktirin xox e.

îsotên aliyê me tûj in.

Lê yên Mêrdînê tûjtir in.

îsotên herî tûj li Ruhayê peyda dibin.

RENGDÊRÊN ŞANÎDANÊ

Ev rengdêr, ji bilî cînavkên şanîdanê ne tu tişt in. Cînavkên me yên şanî-danê **ev**, **ew** dema ev dikevin ber navdêran wan nîşanî mirov didin, lewre jî dibin rengdêrên şanîdanê. Gava em bibêjin, di hevoka "*Ev çû mala xwe.*" de **ev** cînavk e, lewre cihê kesekî girtiye, wî nîşanî mirov dide, lê dema mirov heman hevokê bi şêweyê "*Ev heval çû mala xwe.*" saz bike, wê demê **ev** dibe rengdêr. Ev her du rengdêr xwerû ne, tu qertaf negirtine. Lewre jî dikevin ber navdêrên xwerû, wan dinimînin. Bo nimûne:

Ev gundî duh ji bajêr hatin.

Ev bajar gelekî mezin e.

Ew heval ji min re navê xwe dibêjin.

Ew mal, ji mala me xweşiktir e.

Her wekî ji mînakan jî diyar e, rengdêra *ev* navdêrên nêzîk, *ew* jî yên dûr nîşan dide. Pirjimariya wan jî bi alîkariya lêkerê tê zanîn.

Ev rengdêr, her wekî di mijara cînavkên şanîdanê de hate gotin, ditewin; qertafên tewangê /—î/, /—ê/û /—an/ digirin û ev dibe; *evî* (*nêzîk, nêr*), *evê* (*nêzîk, mê*), **evan** (*nêzîk, pirjimar*).

Ew jî dibe; *ewî* (*dûr, nêr*), **ewê** (*dûr, mê*), **ewan** (*dûr, pirjimar*), Di zimanê nivîskî de e'ya destpêkê dikeve, ew jî dibin; *vî, vê, van; wî, wê, wan.*

Ev cure rengdêr navdêrên tewandî nîşanî mirov didin.
Taybetiyeke rengdêrên şanîdanê yê tewandî ev e ku bi xwe re navdêrên li pey xwe jî ditewînin.

Mînak:

Min ji wî hevalî re got.

Wê hevalêji min re negot.

Wan hevalan li mala me nan xwar.

Vê keçikê ez nedîtîm.

Vî birakî têr li dora xwe nenihêrt.

Van hevrêyan çi got?

Li hin herêman, her wekî rêpîvanên din, ev rêpîvan jî ji holê rabûye. Bi taybetî zayenda navdêran têkilî hev bûye. Ji ber vê yekê jî "*Minji vî hevalê re got*" dibêjin. Ev şêwe ji binî ve xelet e û divê mirov nexe zimanê nivîskî. Rêpîvana giştî ya ji bo tewangê ji bo rengdêrên şanîdanê jî derbas dibe. Yanê di lêkerên gerguhêz de, di demên borî de kirde, di demên niha û bê de jî bireser ditewe. Wekî mînak:

Min ev heval dît. Wî hevalî ez dîtîm. Ez van hevalan dibînim. Ew heval min dibînin. Vê keçikê nan anî. Ev keçik nên tîne

RENGDÊRÊN JIMARÎN

Jimarnav dema dikevin ber navdêran, dibin rengdêrên jimarîn. Ji ber ku navdêran ji hêla jimarê ve bi me didin nasîn. Wekî mînak; dema em bibêjin "*Çar gundiyan nan xwar*", hejmara çar, taybetiyeke gundiyan bi me dide nasîn. Lewre jî dibe rengdêr. Mirov dikare bi çend mînakan mijarê zelaltir bike:

Du mihan bikire.

Heft riyan bide ber xwe.

Çaryek nanî bixwe.

Ji pêncan yekê xwarinê min xwar.

Du gîskan bifiroşe.

Hevalê min, *pêşbaz ê sisiyan e.*

RENGDÊRÊN NEBINAVKIRÎ

Rengdêrên nebinavkirî, navdêran ji hêlekê ve didin nasîn, lê bi awayekî ne teqez. Gava em bibêjin, "*Hinek mirov hatin vir.*", tête zanîn ku mirovin hatine, lê hejmara wan ne diyar ango nebinavkirî ye. Her wiha dema em bibêjin, "*Min piçek xwarin xwar*" jî dîsa mîqtara xwarinê ne diyar e. Ji rengdêrên wiha re nebinavkirî hatiye gotin. Mirov dikare van mînakên jî ji bo vê mijarê bide:

Filan hevalîji min re got.

Li bêvan malê çar kes hene.

Piçek karê min maye.

Hebek şixulê min bi te heye.

Her heval bi girîngiya hevrêtiyê dizane.

Tu mirov bê welat nikare bijî.

Hemû gundîji eşîrekê ne.

RENGDÊRÊN PIRSIYARÎ

Ev cure rengdêr pirsî rengdêran dikin, ji ber vê yekê ev nav li wan hatiye kirin. Her yek ji rengdêrên pirsîyarî pirsî cureyek rengdêr dike. Bersiva pirsî ku li navdêrê tê kirin, cureyek rengdêr dide dest.

Rengdêra pirsîyarî ku pirsî rengdêrên çawaniyê dike; **çawa** ye. Di hevoka "*Zozan hevaleke baş e.*" de ji bo naskirina rengdêrê divê em pirsî **çawa** arasteyî navdêrê bikin. Yanê em bibêjin; "*Zozan hevaleke çawa ye?*" Bersiva wê dê bi şeweyekî jixweber **baş** be. Her wekî tê zanîn **baş** li vê derê rengdêra çawaniyê ye. Di kurmancî de ji bilî peyva çawa gelek peyvên ku xwediyê heman wateyê ne, hene. Wekî; **çito, çilo, çerê**. Her çiqas di zimanê herêmkî

de ev peyv giş bên bikaranîn jî, di zimanê nivîskî de bi giranî **çawa** tê bikaranîn.

Mînak:

Li bajêr nan biha ye.

Nan çawa ye?

Biha ye.

Elî hevalekî qenc e.

Elî hevalekî çawa ye?

Qenc e.

Dara gûzê bilind e?

Dara gûzê çawa ye?

Bilind e.

Ji bo diyarkirina rengdêrên nîşandanê, rengdêra pirsiyarî

kîjan e.

Mînak:

Ev heval ji gund nû hatiye.

Kîjan heval ji gund nû hatiye?

Ev heval.

Vî hevalî ji min re navê xwe negot.

Kîjan hevalî ji te re navê xwe negot?

Vî hevalî.

Wan kûçikan nanê şivên xwar.

Kîjan kûçikan nanê şivên xwar?

Wan kûçikan.

Ew mirov cihê xwe nizanin.

Kîjan mirov cihê xwe nizanin?

Ew mirov.

Rengdêra pirsiyarî /**kîjan**/ navdêra li dûv xwe ditewîne.

Bo nimûne: **Kîjan hevalî got?**

Wî hevalî got.

80

Kîjan mirovan rexne li we girt?

Wan mirovan rexne li me girt. **Kîjan keçikê navê xwe negot?**

Wê keçikê navê xwe negot.

Rengdêra ku pirsar rengdêrên jimarên dike çend e. Bi rengdêra pirsiyarî **çend** em hejmara tiştê hîn dibin. Wekî mînak:

Du sed karker ji kar hatin avêtin.

Çend karker ji kar hatin avêtin?

Du sed karker.

Du bira bi hev re ketin şer.

Çend bira bi hev re ketin şer?

Du bira.

Pênc zevî hatin avdan.

Çend zevî hatin avdan?

Pênc zevî.

Çar hezar gund hatin valakirin.

Çend gund hatin valakirin?

Çar hezar gund.

Rengdêrên pirsiyarî çiqas pirsar rengdêrên ku ji aliyê mêjerê ve nayê hej-martin û rengdêra /çi/ jî pirsar rengdêrên negiyanewer dike. Rengdêrên nebi-navkirî yê ku hejmara wan ne teqez e bi **çiqas** tê pirsîn. Çend mînak ji bo van her du rengdêrên pirsiyarî:

Çiqas xwarin ma?

Piçek xwarin ma.

Çiqas karê me hate kirin?

Hinek karê me hate kirin.

Ev **çi kar** e?

Ev **karê malê** ye.

1) Ji aliyê binesaziyê ve cureyên rengdêran binivîsin.

Mînak: xwerû,

2) Ji bo her cureyekê sê mînakan binivîsin.

Nimûne: qure rengdêreke xwerû ye.

Mînak: ..,.....,

Mînak:,..... ,

Mînak:,..... ,

3) Sê mînakan ji bo rendêrên çawaniyê binivîsin.

Nimûne: çavsor,,,

4) Ji mînakên li xwarê kîjan rengdêra çawaniyê ye?

A) Kevirê giran ne elametê avêtinê ye.

B) Elî serê xwe baş şûst.

C) Zozanê piştîyê xwe pihêt girêda.

D) Başoke pir bilind firiya.

5) Ji mînakên li xwarê kîjan rengdêra şanîdanê ye?

A) Ew nehat mala me.

B) Wîji min re negot.

C) Birayê vî hevalî, mirovekî qenc e.

D) Yê ku min dît ev bû.

6) Ji van mînakan kîjan rengdêra pirsîyarî ye?

A) Kê ji te re got were?

B) Ji te re fi got?

C) Kîjan heval zû hat?

D) Kengî ewê were?

8

7) **Cureyên van rengdêran binivîsin.**

3

A) Elî mirovekî baş e. (çawayî)

B) Du heval hatin mal. ()

C) Cend heval cûn? ()

D) Hinek gundî ne li wir bûn.

8) **Cihê vala dagirin.**

Mînak: Ev heval baş e. (payeya asayî)

A) Hevalê min ji te kin.... e.

B) Mirovê birûmet azadîxwaz e
(payeya rajorîn).

C) Gundiyê kal sed salî ye. (
payeya rajorîn)

D) Birayê wî ji te kintir e.

E) Hevalê min ji gelean jêhatîe.

F)..... Şer her ku diçe gur
..... dibe.

G)..... Navê te xweş
e, lê yê min xweş e.

H) Mirovê kin birayê min e.

I) Zozan gelekî.... te kintir e.

WANE-VI

HOKER

Ji ber ku mijara hoker têkildarî rengdêrê ye, baştir e ku piştî rengdêrê li ser bê rawestandî. Çawa ku rengdêr navdêrê bi mirov didin nasîn, hoker jî lêkerê bi mirov didin nasîn. Ango awayê ku kar tê kirin, dem û cihê karê ku tê kirin, dide zanîn. Ji ber vê yekê ji hoker re **hevalkar** jî tê gotin.

CUREYÊN HOKERAN

- 1) Hokerên çawaniyê
- 2) Hokerên demê
- 3) Hokerên cih û bergehê
- 4) Hokerên pirsîyariyê
- 5) Hokerên mêjerê

HOKERÊN ÇAWANIYÊ

Hokerên çawaniyê, bi piranî rengdêr in, lê çawaniya lêkerê nîşan didin. Bo nimûne, dema mirov dibêje; "*Hevala xweşik, zû dimeşe.*", li vê derê "*xweşik*" her wekî berê jî hatibû diyarkirin, taybetiya "*heval*" bi me dide nasîn ji ber vê yekê jî rengdêr e. Lê dema em bibêjin; "*Hevala me xweşik dimeşe.*" Li vê derê **xweşik** çawatiya meşînê bi me dide nasîn, lewre jî hoker e. Lê hinek hokerên ku têkildarî demê û awayê pêkanîna kar in û di bingeha xwe de hoker in jî hene. **Mînak:** *Zû, dereng, hêdî, bi lez, rasterast, nerasteras...*

Mirov dikare li ser vê mijarê çend mînakên din bide:

Çivîk bilind firîya.

Heval karê xwe bi rêk û pêk dike.

Birayê min navê xwe zû dibêje.

Pirsgirêkê rasterast bibêje.

Ez bi lez ji vir dûr ketim.
Gundîhêdî dimeşin.
Ew heval pir tûj xeber dide.
HOKERÊN DEMÊ

Her wekî ji nav jî diyar e, ev cure hoker dema kar nîşan didin. Mirov ji van hokeran derdixe ku ev kar kengî çêbûye. Dema mirov bibêje "*îro ez ji gund hatim* ", îro di vê hevokê de hokera demê ye.

Wekî mînak:

Duh hevalê min hate vir.
Sibe ezê herim ba hevalê xwe.
Di meha gulanê de ezê bê m
Berêvarkî were cem min.
Roj bi roj doz geştir dibe.
Hergav tiştêkî derdixe.
Sal bi sal karê me ber bi başiyê ve diçe.
Roja duşemê ev bûyer qewimî.

HOKERÊN CIH Ê BERGEHÊ

Navê vê cureyê jî taybetiya wê dide dest. Yanê ev cure hoker, cih û berge-hê karê ku tê kirin, destnîşan dike. Bo nimûne gava yek bibêje, "*Ez ber bi mal diçim* " li vê derê ber bi bergehê kar nîşan dide û mal jî cih nîşan dide, lewre jî **ber bi** hokera bergehê û mal jî hokera cih e.

Mînak:

Ez bi wir deçûm.
Ew diçe gundê me.
Mamosta ji dibistanê tê.
Ew stranan li tomargehê tomar dike.
Tu jî were hundir.
Ew derket derve.

*L Hinekî bi zvir de here.
Me çend kevir danîne ser hev.
Zozan û Sorgul li nik hev rûniştin.
Ew jimindûr e.
Tu nêzîkîwîyî.*

HOKERÊN MÊJERÊ

Ev cure hoker mêjera karê ku tê kirin nîşan didin. Mesela, di hevoka "*Karmend gelekî meşiyar*" de **gelekî** hokera mêjerê, miqdara **meşînê** ango karê ku tê kirin, nîşan dide. Em ji wê fêm dikin ku ew kar heta kîjan radeyê çêbûye. Lê di vir de tiştêkî ji sedî sed diyar tune ye. Di hevoka "*Ez zêde kar dikim.*" de pîvana **zêde** ne diyar e, belkî li gorî meşa her rojê zêde ye, yan jî li gorî meşa hinekê din zêde ye.

Mînak:

*Ev heval kêr dipeyive, lê yê din pir dipeyive.
Kulîlk heta radeyekê vebûne.
Bi qasî hûtekî dixwe.
Deh bi deh karan dineqîne.
Di demeke kin de digihêje wir.
Car caran bi min re xwarinê dixwe.*

HOKERÊN PIRSIYARIYÊ

Ev hoker jî pîrsa hokerên din dikin. Hokerên pîrsiyariyê ev in: **Çawa, çi, kengî, çi wext, li ku, ji ku, bi ku ve, çiqas, wekî çi û hwd.**

Her wekî xuyaye her yek ji wan, pîrsa cureyeke hokerê dike. Bo nimûne hokera **çawa** pîrsa hokera çawaniyê dike. Dema em bibêjin, "*çûk çawa difire.*" Bersiva wê hokereke çawaniyê dide dest. Ew jî dikare, hokereke wekî **nizim, bilind** û hwd. be. Yanê "*çûk bilind difire anjî nizim difire.*"

Nimûneyên din:

Tu ji ku têyî? Ez ji mal tîm.

8 *Tu bi ku ve diçi? Ez ber bi dibistanê diçim.*
8 *Elî çi dizane? Ew gelek tiştan dizane.*
Mala we li ku yê? Mala me li Ruhayê ye.
Xwişka teji kîjan hêla bajêr tê? Ji bakur tê.
Ew çi wext ji gund derketiye? Ew par ji gund
derketiye.
Kalikê te kengî hate mal? Iro serê sibê hate
mal.
Elî mîna kê direve? Ew mîna kêrguh
dimeşe.

HINDARI-VI

L

1) Ji mînakên li jêr kîjan hoker e?

- A) Zozanê karekî çak kir.
- B) Zînê karê xwe çak kir.

2) Cihê vala bi hokerên çawatiyê dagirin.

Mînak: Hecî hêdî dimeşe.

- A) Min nanê xwar.
- B) Keçik tê mal.
- C) Heval ber bi min hat.

3) Hokerên demê bibînin.

- A) Ez îro naçim dibistanê.
- B) Tu nikarî zû dêrî vekî.
- C) Ew çima **ber bi** mal diçe?
- D) Dengê te **xweş** derdikeve.

4)Li ber hokeran cureyê wan binivîsin.

Mînak: Kûlîlk **xweş** bêhn didin. (Çawati)

- A) Ez **çawa** hatim? ()
- D) Ew diçe **Amedê**. ()
- C) Heval **ber bi** gund meşîyan. (.....)
- D) Tu **duh** ji mal derneketî. (.....)
- E)

.....Heval **gelekî** westiyabûn. (.....)

- F)..... Agir gur bû. (.....)

WANE-VII
DAÇEK-GIHANEK
BANEŞAN
DAÇEK

Ev beşa hevokê bi serê xwe ne xwediyê tu wateyê ye. Lê di nava hevokê de beşên din ên peyvê ji aliyê wateyê ve sergihayî dike. Dîsa daçek ji aliyê wateyê ve (*wekhevî, dijberî, sedem, cih û bergeh*) di navbera peyvan de têk-iliya wateyî pêk tîne. Daçek ne ji ber ku xwediyê wateyekê ye, lê ji ber ku xwediyê peywirekê ye, wekî bêje/peyv tê hesibandin. Daçek, her wekî çawa dikarin bi serê xwe di nava hevokê de cih bigirin, dikarin digel hoker û gihanek û hwd. daçekên nû pêk bînin.

Li vê derê danîna nîşeyeke rastnivîsê pêwîst e, ew daçek û paşdaçekên wan tu car bi peyveke din ve nabin, divê serbixwe bînin nivîsandin. Piştî vê nîşeyê em dikarin derbasî rêzkirina daçekan bibin. Di zimanzaniyê de bêje û kêteyên ku bi serê xwe ne watedar bin wekî daçek tene binavkirin. Bo nimûne, bêjeya /dê/ ku bi serê xwe ne xwediyê tu wateyê ye, lê wateya dema bê dide lêkerê, wekî daçeka dema bê tê binavkirin. Di kurdî de bi alîkariya daçekên rasteqîn ji peyvên mîna pêş, baş, dûr, nêzîk, ber, bin, ser, dor... gelek daçek hatine çêkirin. Emê li vir li ser wan nesekinin.

Di kurmancî de daçekên bingehîn daçekên mîna: /li/, /bi/, /ji/, /di/, /bê/, /jî/ ne, yê din jî bi alîkariya wan pêk hatine. Ji wan hinek daçek bi serê xwe, hinek hem bi serê xwe hem digel paşdaçekên xwe û hinek jî bi tenê digel paşdaçekên xwe tene bikaranîn.

Bo nimûne /li/ her tim bi serê xwe tene bikaranîn, lê /ji/ û /bi/ hem bi tena serê xwe hem jî digel paşdaçekên mîna /ve/, /re/, /de/ tene bikaranîn û /di/ çend rewşên awarte ne tene de, her tim bi paşdaçekên mîna/de/ û /re/ tene bikaranîn.

Mînak:

Evîn bi balafîrê diçe mala apê xive.

Serdar li wir namîne, dê here malê.

Sînemxanji bajêr tê.

Bozo kevirek di diz wer kir.

Heke tu digel min werî, ez ê kêfxweş bibim.

Hinek daçekên bingehîn ku li jor navê wan derbas bû, bi şeweyekî din jî derdikevin pêşberî mirov. Ev daçek hevedudanî ne û ji pêşdaçek û paşdaçekan pêk tên, bo nimûne:

bi.... re (Tu bi min re hatî mal)

bi.... ve (Elî bi wir ve hilkişiya.)

bi... de (Xanî bi ser de ket.)

ji... re (Zozanê ji Elî re tu tişt negot!.)

ji... ve (Xanî ji binî ve hilweşiya, êdî bi kêrî tişteki nayê.)

ji... de (Ji aliyê min de qewimî)

di... re (Ev karê xwe di binî re dimeşîne.)

di...de (Kesên wekî wî di cihê xwe de nasekinin.)

Hin daçekên din:

Wek, heta, mîna, li gorî, ji bo, ji ber, piştî, berî...

Mînak:

Ezjî wekî te zû rabûm.

Ewheta ku diçe?

Li gorî çi tevdigere?

Ji bo min ew tişteki baş e.

Li gorî wî her tişt rast e.

Piştî vê yekê êdî kes baweriya xwe bi te nayine.

Berî her kesî ez hatim.

Têbinî: *Taybetiyeke daçekan ev e ku, peyvên piştî xwe ditewînin.*

Peyva

92

guherbar di kîjan demê de dibe ew zane, ger li pey daçekê bê, ditewe. Bo nimûne, gava em bibêjin: "Zozanê Zîn dît." Di vê hevokê de "Zozan " kirde, "Zîn " bireser e û ji ber ku bûyer di dema borî de qewimiye, kirde (Zozan) tewiyaye, bireser (Zîn) wekî xwe maye. Lê dema em daçekê bînin ber bire-serê, dê wê jî bi xwe re bitewîne. Ji bo zelalkirina vê mijarê mirov dikare hevoka "Zozanê li Zînê nihêrî." bide; di vê hevokê de jî "Zozan " kirde û "Zîn " bireser e, lê ji ber egera ku me li jor da xuyakirin, "Zîn " jî tewiyaye bûye "Zînê".

Mînak:

Hevala minji wî re got.

Gundiyan li Bozên dan.

Kes li Robêr (Robarî) nanihêre.

Di dibistanê de mamoste tune.

Li malê xwarin nema.

Ji Bêrîvanê re tiştêkî nabêje.

Bizinê tîne li bajêr difiroşe.

GIHANEK

Her wekî ji navê wê jî diyar e, gihanek bi serê xwe ne xwediyê tu wateyê ne, lê du hevokan bi hev ve girê didin, an jî peyvekê bi hevokekê ve girê didin. Bo nimûne, dema em dibêjin; "Elî û Evîn xwişk û birayê hev in.", /û/ li vê derê gihanek e û her du navan digihîne hev.

Dîsa gava enl bibêjin; "Elî çû mal, lê Zarîfe li bal xaltîka xwe ma." îcar peyva /lê/ dibe gihanek û her du hevokan (Elî çû mal, Zarîfe li bal xaltîka xwe ma) digihîne hev, wan bi hev û din ve dibestîne. Çend heb gihanekên sereke yên di kurmancî de ev in: *bes, bila, çawa... wisa, jî, her çend... ew çend, çiqas ... ew qas, lewre, /dibe ku, heke na, nexwe, dema ku, heta ku, hew, mix-abin, di ser dejî.ji ber ku, lê, lê belê, û, qet nebe, yan... yanjî, ango, çi... çi, hem ... hemjîû hwd.*

Mînak:

93

*Tu çi bixwazî, ezê bidim te, bes tu zêde galegalê neke.
Tu here, bila ew li pey te were.
Ew çawa hatin, dê wisajî vegerin.
Her çend zêde bin, dê ew çend kar bikin.
Divê tu zû vegerî, heke na ezê giliyê te bikim.
Dema tu çûyî, ji min re nameyan bişîne.
Ew çû malê, hew dengê derket.
Min tu dîtî, lê mixabin te ez nedîtîm.
Min telefonî te kir, dibe ku ji te re negotibin.
Wî li min xist di ser dejî giliya min li bal bavê min kir.
Dayika minji ber ku karê wê hebû nehat.
Wan agahî nedan me, lewrejî em ketin kemîna neyaran.
Hevalê ku hat, ji gundê me bû.
Te mala me xera kir, qet nebe êgir pê nexe.
Tu ji vir diçî, nexwe berî ku herî, ez dê bêm serdana we.
Yan Zerîn anjî Ferzende divê bên alîkariya min.
Zîlan ango Zeynep Kinaci xwediyê yekemîn çalakiya xwefedayî
ye.
Carinan ew tê bal me, carinanjî em diçin serdana wan.
Çi Rizgo, çijî birayê wî Hesên bi kêrî tişteki nayên.
Tu hem tişteki nadî mirov, hemjîfortan dikî.*

CUDATIYA DAÇEK Û GIHANÉKAN

Her wekî berê jî hatibû gotin, daçek ji aliyê wekhevî, dijberî, sedemî û cih û bergeh ve di navbera peyvan de têkiliyeke wateyî pêk tîne, lê gihanek her wekî ji navê wê jî diyar e, du peyvan digihîne hev.

Bo nimûne dema em bibêjin, Serheng û Robar digel hev hatin, /û/ her du navan digihînin hev, lê peyva digel têkiliyeke wateyî di navbera wan de pêk tîne. Lewre jî /û/ gihanek e, lê **/digel/** daçek e.

BANEŞAN

Mirov hestên xwe yên germ û gur bi alîkariya baneşanan dide der. Ew hest dibe ku gir û kîn an jî kêfxweşiyeye ji dil be. Hin baneşan di binyata xwe da baneşan in mîna: Ax! Wax! Hey! Lo! Hey lo! Lê! Gelî camêran! Ey! Ox!, Oxweş! Hey wax! De! û hwd.

Mînak:

Ax dilol Tu çima wiha li min dikî? Wax kurê min wax! Kê li te wiha kiriye? Hey lo hevalo! Tu teqez neçî wî gundî ha! Oxweş! Dijminên me rastî belayê hatine. Hey wax! Felekê te çima li me wiha kir? Wî! Kurê min çima tu wiha dikî? De! Em veşerî gundê xwe. Ha hol De werin li vê ecêba giran binêrin. Of! Tu zanî ez çiqas tengav bûme?! Hoşt! Segê heram bişeqite hereji vir! Ço, ço! Kera reş bigihêjin heval û hogiran.

Hindek peyvên din jî dema bi dengê bilind hate gotin, dibin baneşan.

Kuro rabe! Xêr e te xwe li erdê dirêj kiriye!

Bira wiha nabe! Divê em rabin ser xwe û tîbikoşin.

Bavo zû were!

Gelî hevalan guh bidin min!

Xwedêyo mala te ava be!

Dayê tu neke nelezîne!

Di kurdî de navdêrên ku dibin baneşan, hinek qertafan digirin..Qertafên ku ew digirin li gorî zayend û mêjerê ji hev vediqetin. Navdêrên nêr qertafa /-o/ digirin, navdêrên mê /-ê/ û navdêrên pirjimar jî /-ino/ digirin. Bo nimûne dema em dibêjin; *hevalê!* em qala hevaleyê keç, dema dibêjin; *hevalo!* çêlî

hevalekî xort û dema em dibêjin; **hevalino!** jî em çêlî çend
hevalan dikin. Bi şêweyekî din afirandina baneşanên pirjimar bi
alîkariya peyva gelî û bi qertafa tewangê ya pirjimar çêdibe.

Wekî mînak: **Gelî hevalan!**

Mînak:

Birako te çi zû xwe da dest!

Bavo wisa nabel

Keko rabe! Mala te hilweşiya.

Lo dengbêjo, dengê xwe bilind bike!

Keçê! Te xêr e, tu çiji me dixwazî?!

Hevalê! bêyî te xebat nameşe.

Birano devji xebatê bernedin!

Zarokino! Hûn hêviya me ne.

Gundîno guh nedin caş û nokeran!

Gelî hevalan zû emji vir dûr bikevin!

Gelî karkeran! Roja giran û girîng hatiye.

Gelî aqilmendan! Aqilê xwe bidin serê xwe.

96

1) Ji mînakên li xwarê kîjan daçek e?

- A) Bozanî ez dîtîm.
- B) Wî mirovî mala xwe paqij kir.
- C) Hinekan em dîtîm.
- D) Ji bo te ez hatim.
- E) Karê te gelekî baş e.

2) Cihên vala dagirin.

- A) Hevalan ... televîzyonê temaşê dikir.
- B) Gundî... çekan çûn ser neyar.
- C) Te ... min ... negot.
- D) Di mal tiştêk nîn bû.
- E) Di nav daristanê derbas bû.
- F) ... ber çî tu nehafî?
- G) Ez ... te nikarim.

3) Xeletiya di van hevokan de bibînin

- A) Di ev gundî de kes nemaye.
- B) Li radyo guhdarî kir.
- C) Min ji Zîn re got.
- D) Kê ji kî got?
- E) Te bi kî re çûyî?

4) Cihê vala bi gihanekên li jêr dagirin

Gihaneke: **Bila, wisa, çi... çi, lewma, ji ber, heke na, da ku. lê, hew, jî, qet nebe**

Mînak: Hin kes hatin da ku xwarinê çêkin.

- A) Ez hatim tu nehatî
- B) Çawa ku te nivîsand, jî bixwîne.
- C) Çarekê hat û êdî.... min ew dît.
- D) ew jî bavê wî, her du jî bi kêr nayên.
- E)..... Tu nehatî kar neçû serî.
- F)..... Divê tu karê xwe zû bikî emê dereng bimînin.
- G) ku tu nehatî kar ez jî neçûm.

v

- H) A wî şûna wî diyar e.
- I) zû bê da ku em zû gihêjin cihê xwe.

5) Pênc mînakan bo baneşanê binivîsin. Mînak: Ax!

6) Cihên vala dagirin.

- A) Lo heval... zû were!
- B) Keçê li vir nesekine!
- C) Gelî cînar.... guh nedin wî!
- D) Bira... lez bikin!

LEKER

Bi vê waneyê em derbasî mijara herî berfireh û girîng dibin. Ev mijar jî lêker e. Celadet Bedirxan ev nav lê kiriye, lê hinek zimanzanên din ev têgih nepejirandine û navên din lê kirine. Bo nimûne Mûrad Ciwan jê re dibêje kar her wiha Reşîdê Kurd navê **pîşk** ji bo wê guncaw dîtiye.

Celadet Bedirxan dema ev nav lê kiriye, girîngiya lêkerê li ber çavan gir-tiye. Lewre peyva lêkerê, ji lêkirinê tê. Lêker, her wekî xuya ye wateya avakirinê dide. Her çiqas gelek wateyên wê yên din jî hebin, li vê derê di wateya avakirinê de ye. Her wekî çawa mirov dibêje, dîwar lêkirin. Hinek dikarin bipirsin ka em ji ku digihêjin vê encamê. Sedema gihîştina vê encamê di rista lêkerê de veşarî ye. Hevok li ser lêkerê tê lêkirin, bêyî wê hevok ava nabe. Heke mirov bi awayekî din bibêje, tu hevok bêyî lêkerê naçin serî. Hevokê bê lêker, hevokê nîvco (nîvçe) ye. Bo nimûne dema mirov bibêje: "*Elî duh ji pirtûkxaneyê pirtûkek kirî.*" Mirov dikare vê hevokê bi awayekî sadetir jî wiha bibêje:

Elî duh ji pirtûkxaneyê pirtûkek *kirî*.

Elî duh pirtûkek *kirî*.

Elî pirtûkek *kirî*.

Elî *kirî*.

Kirî.

Di hevoka dawî de lêker bi serê xwe ma, lê dîsa jî hevok ji hevoktiyê neket. Lewre dema mirov dibêje **kirî** di nava wê de cînavkeke veşarî (*Min, te, wî/wê, me, we, wan*) heye. Ev her du jî têrî sazkirina hevokê dikin. Lê dema di heman hevokê de lêker ango peyva **kirî jê** bê xistin, li holê hevok namîne. Kî dikare çî ji van peyvên ku li pey hev rêz bûne fêm bike: "*Elî duh ji pirtûkxaneyê pirtûkek...*" Dema mirov hevokê wiha nîvco saz bike, tu kes jê tiştekî fêm nake, lewre dê nizanibin ka çî bi serê pirtûkê de hatiye.

JI ALIYE PEYVSAZIYE VE LÊKER

Piştî van agahiyên destpêkê êdî em dikarin derbasî taybetmendiyan lêkerê bibin. Pêşî divê mirov ji hêla kêsim û teşe ve lêkeran hilde dest. Her wekî peyvên din, lêker jî di nava xwe de par ve dibin ser sê cureyan; **xwerû, heve-dudanî û pêkhatî.**

LÊKERÊN XWERÛ

Ev cure lêker, her wekî ku ji navê wan jî diyar e, di binyata xwe de lêker in û ji hêmanekê tenê pêk hatine. Dema li gorî dem û kesan neyên kişandin, qertafên raderan (mesder) digirin.

Wekî; *kîrin, çûn, xwarin, birin, ketin, hatin, sotin, bijartin, hinartin, xistin, mêtin, firotin, nivîstin, nihêrtin* û hwd.

Her wekî ji mînakan jî tê fêmkirin, dema qertafên raderan bên avêtin, rayê lêkeran "*Kir, çû, xwar, bir, ket, hat, sot, bijart, hinart, xist, mêt, firot, nivîst, nihêrt...*" bi tenê dimînin li holê û mirov ji wê zêdetir nikare ji hev parçe bike.

LÊKERÊN HEVEDUDANÎ

Ev cure lêker ji çend hêmanan pêk hatine. Dema mirov wan hêmanan ji hev cuda bike, her yek ji wan xwediyê wateyeke serbixwe ye. **Bo nimûne:** *Olandan, diyarkirin, danzanîn, başbûn, delalbûn, bilindbûn, hêvîşikestin, bawerkirin, hûrkirin, xerakirin, parkirin, şopgerandin, topavêtin, sorkirin, nexweşketin, dilmayin, bidestketin* û hwd.

Wekî ku balê dikişînin, piraniya wan lêkeran bi alîkariya lêkerên mîna **kirin, bûn, gerandin, avêtin, şikestin** û ji hinek navdêr (*hêvî, olan...*) û rengdêran (*sor, baş, nexweş...*) pêk hatine. Dîsa tê dît ku hinek ji wan lêker-an wekî; *hêvîşikestin, dilmayin, bîrbirin* lêkerên biwêjî ne. Tişteki ku divê li ser vê mijarê bê gotin, awayê nivîsandina wan lêkeran e. Ev cure lêker divê di nava hevokê de ji hev cuda bên nivîsandin. Yanê mirov nikare bibêje, "*Zinê şopgerand*" divê mirov bibêje, "*Zinê şopgerand*." Lê dema ew wekî navdêr hatin bikaranîn, an jî di raweya pasîf û dançêker de, bi hev ve têne nivîsandin.

Mînak:

Nexweşketina min bû egera derengmayina kar. Ev kar ji hêla kê ve hate talopkirin.

LÊKERÊN PÊKHATÎ

Mijara herî berfireh mijara lêkerên pêkhatî ye. Lêker di kurmancî de bi alîkariya paşgir û pêşgiran têne pê. Qertaf çî pêşgir çî jî paşgir bi serê xwe, ne xwediyê tu wateyê ne, lê dema bi lêker, navdêr an jî rengdêrekê ve dibin, wateyeke nû didin wê. Di kurmancî de paşgirên ku bi alîkariya wan lêkerên pêkhatî çêdibin, ne gelek in, yê herî zêde tên bikaranîn paşgirên /-în/, /-andin/ in. Ev her du paşgir ji navdêr û rengdêran lêkeran çêdikin. Ji wan /-în/ lêkerên negerguhêz (têneper), /-andin/jî yê gerguhêz çêdike.

Rev- revîn- revandin Fir-firîn-firandin Bez- bezîn- bezandin

A

Eş - eşîn - eşandin

Kel- kelîn- kelandin

Cemed -cemidîn-cemidandin

Ilm- elimîn-elimandin

Hew- hewîn- hewandin

Kew-kewîn- kewandin

Xap-xapîn-xapandin

û sorandin, keskandin, xweşandin, germanandin û reşandin, şopandin...

Ji bilî van çend heb paşgirên din jî hene, wekî /-ijîn/, /-ijandin/, /-isîn/, /-isandin/.

Bo nitnûne:

Germ -germijîn-germijandin Kel-kelijîn - kelijandin Tam-

tamijîn-tamijandin Tep-tepisîn -tepisandin

Rep- repisîn-repisandin.

Têbinî: Divê bê.gotin ku ev paşgir ne tenêji navdêr, rengdêr û peyvên biyanî lêkeran çêdikin. Her wiha hinek lêkerên me yên resen jî guherîne û ketine dirûvê van lêkerên pêkhatî. Mînak: Guherîn (guhartin), şikiyan (şikestin), nivîsîn (nivîstin)... Li ser sedema yekêjî mirov dikare bibêje ku hinekji wan lêkeran bi tenê gerguhêz in awayê ne gerguhêz bi alîkariya /-în/ê pêk hatiye, anjî lêker negerguhêz e, formê gerguhêz bi alîkariya l—andin/ hatiye dariştin. Hinek jî forma wan a xwerû hatiye jibîrkin. Mînaka vê yekê lêkera nivîstin e.

PÊŞGIR

Di kurmancî de lêker ne tenê bi alîkariya paşgiran, belkî ji wê zêdetir bi alîkariya pêşgiran tên dariştin. Hinek gertaf tene ber lêkeran û wateyeke nû li wê lêkerê bar dikan, ango lêkereke nû pêk tînin. Bo nimûme dema mirov dibêje kirin tiştek tê bîra mirov, lê dema rakirin hate gotin tiştekî din tê bîra mirov. Li vir qertafa /ra—/ pêşgir e. Pêşgirên lêker çêker ku bi berfirehî tên bikaranîn wer, da, ra, ve, hil in. Mirov dikare ji wan pêşgiran çend mînakan bide.

/wer-/ Ev pêşgir bi piranî wateya tevgera serûbinobûnê dide lêkerê...

gerîn	wergerîn
gerandin	wergerandin
girtin	wergirtin
kirin	werkirin
dan	werdan
pêçan	werpêçan

/da-/ ev pêşgir bi piranî tevgera ber bi jêr nîşan dide.

dan	dadan
ketin	daketin
gerîn	dagerîn
xistin	daxistin

girtin dagirtin
 /ra-/ ev pêşgir bi piranî tevgerên ji jêr ber bi jor û ji jor ber bi
 jêr bi hev re nîşan dide.

kiri	rakirin
bor	raborîn
û	rabûn
xist	raxistin
hişt	rahiştin
hej	rahejandin
gih	ragihandin
per	raperîn
/ve	tevgera dubarebûnê û ji hev vebûnê
dan	dide lêkerê vedan
bû	vebûn
kiri	vekirin
girt	vegirtin
nişt	veniştin
mir	vemirandin
lîsti	velîstin
hati	vehatin
goti	vegotin
kuş	vekuştin

Têbinî-1: Mirov dikare li ser pêşgirên "ve" çend tiştan bibêje. Di devoka Behdînan de ev pêşgir dibe "eve" û bi dawiya lêkeran ve dibe wekî xwarineve (vexwarin), di zaravayê soranî de jî ew pêşgir dibe "—ewe" û bi dawiya lêker-an ve dibe ango dibe paşgir wekî çûneve (vegerîn), kirdinewe (vekirin), di zar-avayê kirmanckî de wekî kurmancî ye, hin caran tê dawiya hevokê wekî wek-erdin (vêxistin), weriştin (rabûn). Di hin devokan de dibe "Mi adir kerd we".

/hil—/ ev pêşgir tevgerêke bişid a ber bijor dide lêkerê.

<i>k</i>	<i>hilk</i>
<i>ḅ</i>	<i>ḥil</i>
<i>û</i>	<i>bûn</i>
<i>a</i>	<i>hil</i>
<i>n</i>	<i>anî</i>
<i>b</i>	<i>hil</i>
<i>ij</i>	<i>bij</i>
<i>p</i>	<i>hil</i>
<i>e</i>	<i>nek</i>
<i>w</i>	<i>hil</i>
<i>e</i>	<i>wes</i>
<i>h</i>	<i>hil</i>
<i>a</i>	<i>hat</i>
<i>g</i>	<i>hil</i>
<i>i</i>	<i>girt</i>
<i>k</i>	<i>hilk</i>

Ji bilî van pêşgiran du pêşgirên din hene ku zêde nayên bikaranîn. Ewjî /ro—/ û /çê—/ ne. Ew pêşgir bi tenê di çend mînakên de derdikevin pêşberî mirov wekî

*kirin rokirin
niştin rûniştin
kirin çêkirin
bûn çêbûn*

Têbinî—2: *Di hin pirtûkên rêzimanî de peyvên mîna /ber/, /der/ û cînavkên lihevxiştî yên mîna /tê/, /pê/, /lê/, /jê/ wekîpêşgir hatine pejirandin, lê bi boçû-na me ew ne pêşgir in û daçekên serbixwe ne. Her çiqas peyvên mîna /ber/ û /der/ roleke nêzîpêşgiran hilgirin ser milên xweji ew bi xwe watedar in. Her wiha cînavkên lihevxiştî gelek lêkerên biwêjî pêk tînin lê ew cînavk in, ne pêşgir in.*

Mînak:

Berdan, beranîn, derxistin, deranîn, derkirin, têgihîştin, têgerîn, têw-erkirin, lênihêrtin, lêxistin, pêketin, pêvedan, destpêkirin, jêkirin, jêketin...

TAYBETIYÊN RASTNIVÎSA PÊŞGIRAN

Divê wekî nîşeyekê mirov li ser xaleke din jî raweste. Ev lêker gava qertafeke din bigirin, ev qertaf dikevin navbera lêkerên bingehîn û pêşgirê. Her çiqas di hin devokan de bi awayê din jî tê bilêvkirin, lê di zimanê nivîskî de mirov nikare bibêje **dirabim** divê mirov bibêje **radibim**. Li vê derê qertafê /di-/ dikeve navbera pêşgir û lêkera bingehîn. Qertafên din jî li gorî heman rêpîvanê têne bikaranîn. Bo nimûne qertafa neyiniyê /ne/jî dikeve navbera pêşgir û lêkera bingehîn û raweya neyinî ya lêkera **vebûn** li gorî dema niha dibe **venabe**. Her wiha di lêkerên wiha de qertafa raweya fermanî /bi-/ zêde nayê bikaranîn, lê heke bê bikaranîn jî divê li gorî vê rêpîvanê bê xebitandin.

Mînak:

Elî derî venekir. Zînê agir vedimirand. Bila derî venebe. Çalekê ve(bi)de. Ji min re çê(bi)ke. Roj hilnehat.

LÊKERÊN ALÎKAR

Ev cure lêker digel erka xwe ya bingehîn bi erkine din jî radibin. Di kur-mancî de lêkerên alîkar ev in: **Bûn, kirin, dan, hatin, karîn/şiyar, viyan/xwestin.**

BÛN

Lêkera bûn di kur-mancî de digel erka xwe ya bingehîn di pêkanîna hinek karên din de jî xwedî risteke girîng e. Bo nimûne di pêkanîna lêkerên hevedu-danî yên negerguhêz de ew xwedî roleke taybet e. Her wiha di pêkanîna hinek deman de jî kar digire ser xwe. Mirov dikare ristên lêkera bûn ên alîkar bi çend mînakan rêz bike.

Di pêkanîna lêkerên hevedudanî de

Li ser serî sor bûn

Zarokên me zû mezin bûn

Dilê hevalan bi vê peyamê geş bû.

Ez bi dîtina we dilxweş bûm.

Dagirker bi karê xzue i/ên kirêt rûreş bûn.

Divê em gelekî bêhnfireh bin.

Ev lêker di pêkanîna nîv-lêkera /he-/ de jî xwedî erk e. Ji bo vê yekê jî mirov dikare çend mînakên bide.

Ez heme

Min nanek heye.

Xweziya hevalên min hebûna.

Ez dê hebûma.

Ez ê hebim.

Lêkera bûn di pêkanîna çîrokiya dema boriya têdeyî û dûdar de dibe alîkar.

Ez çûbûm. Min dîtibû. Wêfirotibû. We nan kirîbû.

Çîrokiya dema boriya dûdar *Ez hatibûme Ew reviyabûye. Em ketibûne. Zîne nehatibûye.*

Dîsa di pêkanîna hin raweyên daxwazî de xwedî erk e. *Heke ez çûbim. Bila ew çûbûya.*

106

Xwezî ew hatibûya. Wan dê gotibe. Ezê çûbim. Ewê hatibûya....

KIRIN

Lêkera kirin jî digel rola xwe ya bingehîn di pêkhatina hinek tiştên din de jî dibe alîkar. Mirov dikare wan erkan her yekê bi çend mînakên rave bike.

Dema bê ya nêzîk û çîrokiya wê demê bi alîkariya vê lêkerê çêdibe.

Ez dikim herim ba wî.

Tu dikî bi ku de herî?

Zîne dike hinekfêkîji me re bine.

Em dikin ji vir herin.

Çîrokiya dema bê ya nêzîk

Min dikira xwiriniya xwe vekira.

Wî dikira vegehiya.

Me dikira ji we bîstanda.

Di pêkanîna lêkerên hevedudanî yê gerguhêz de jî ev lêker derdikeve pêşberî mirov.

Min xwîn jê der kir. Wî limesor kir. Teji wan pirs kir. Me sohbet xweş kir. We govend geş kir, Te ez dilxweş kirim.

HATIN

Lêkera hatin bi taybetî di pêkanîna **avaniya tebatî** de xwedî erkekê ye. **Lêkerên lebatî** bi alîkariya vê lêkerê dibin **tebatî**.

Bo nimûne:

Ji min re hate gotin. Ji wî tê pirsîn. Dê ji wan were xwestiri. Li wî hatibû xistin. Ji vî rengî hatibû zanîn. Bi navekî din dihat nasîn.

VIYAN/ XWESTIN

Lêkera viyan digel peywira xwe ya bingehîn ji bo pêkanîna raweya divêtî pêwîst e.

Divê ez werim. Diviya tu biçûyayî. Viyabû me xwestibûya.

Lêkera xwestin jî dibe alîkar da ku daxwaza ji bo pêkanîna karekî were zimên.

Ez dixwazim tu herî.

Min xwestji te re tiştêkî bibêjim.

Wan xwestibû karkeran ji kar bavêjin.

ŞIYAN/KARÎN

Ev her du lêkerên hemwate (sînonîm) jî hêz û quweta mirov a ji bo karekî dinimînin. Mirov dikare têrêkirina hêza xwe bi riya van lêkeran diyar bike.

Mînak:

Ez dişêm wî hevalî bi xwe re bibim. Tu dikariji min re wê çîrokê vebêji. Wî şiyabû hevaltiya min bike. Me dikaribû bersiva xwe bida. We yê. karibûya vî karî pêk bînin?

DI LEKERAN DE NEYINI

Di lêkeran de sê awa hene; **erênî, neyinî, pirs**. Dema di hevokê de encameke erênî hebe, lêker erênî ye, lê dema di hevokê de kar bi awayekî erênî neçe serî wê gavê awayê lêkerê neyinî ye. Di lêkeran de neyinî bi alîkariya hin qertafan pêk tê. Ji van qertafan re qertafên neyinî tê gotin. Ev qertaf tê ber lêkeran û bi lêkeran ve tê nivîsandin. Hin kes van qertafan wekî "daçek" bi nav dikin, lê bi dîtina me ev ne daçek in, lewre daçek di kurdî de bi serê xwe têne nivîsandin û bi vî awayî bi peyvên berî û piştî xwe ve nabm. Hinek kes jî wan wekî paşgir û pêşgir dibînin, lê ev dîtina jî ne di cihê xwe de ye.

Her çiqas di hin peyvên wekî **nexweş, nemir** de qertafa neyiniyê pêşgir be jî, lê qertafên ku tên ber lêkeran ne pêşgir in. Lewre ev qertaf di wateya lêk-erê de tu tiştî naguherîne, bi tenê wateyeke neyinî dide wê. Ji ber vê yekê divê ew wekî qertafa neyiniyê bê pejirandin û li ser wan bê rawestandin. Dirûvê qertafên neyiniyê li gorî deman diguhere. Lê hin lêkerên awarte hene ku qertafên wan ên neyiniyê li gorî demê naguhere. Mirov dikare, ji bo wan lêk-erên awarte ku hejmara wan gelekî kêmtir e, lêkerên **karîn/kanîn, zanîn û wêrîn** bide.

Qertafa neyiniyê ya lêkerên karîn û zanîn /ni-/ ye. *Ez nikarim werim. Min nikaribû bibêjim. Em nizanin kar bikin. Hûn ê nizanibin bixioînin.*

Di dema boriya têdeyî û dûdar de qertafa neyinî ya van lêkeran /ne-/ ye. *Min nekarî çareser bikim. Min nezanî ku ew wisa ye. WT nekariye xwe bigihîne te. Wan riya mala we nezanîne.*

Di dema niha de ji bilî çend peyvên awarte ku me li jor çêlî wan kir,

qertafa neyiniyê /na-/ ye. *Ez naxwazim te bibînim. Tu naçî wê derê. Ew namçyê naşînin. Em nakevin erdê. Hûn natirsin. Ew xwe nadin ber xebatê.*

Di dem û raweyên din de qertafa neyiniyê /ne-/ ye. Mirov dikare çend mînakên jî li ser vê demê bide.

Ez ê neçim gund. Min tiştêk negot. Wîheval nedîtine.

◁

Tuji mal derneketibûyî.

Wî yêji te nexwesta.

Hûn neçûbûn wê derê.

Wan diviya wî neşanda.

Heke me nedîta.

Heke em rojnameyekê nestînin.

NEYINIYA RAWEYA FERMANÎ

Li ser qertafa neyiniyê ya raweya fermanî dubendî heye. Birek zimanzanê kurdî didin zanîn ku qertafa neyiniyê ya vê raweyê jî /ne-/ ye. Ji ber ku di nav wan kesan de danerên alfabe û rêzimanê kurdî Celadet Bedirxan jî heye. Di zimanê nivîskî de bi giranî wisa jî cih girtiye. Lê, li gelek deverên Kurdistanê di nav gel de qertafa neyiniyê ya vê raweyê wekî /me-/ tê bikaranîn. Ji ber vê yekê hinek zimanzan li dijî boçûna serdest derdikevin û di nivîsên xwe de wekî qertafa neyiniyê /me-/ yê bi kar tînin. Li gorî dîtina me jî qertafa neyinî ya raweya fermanî /me-/ ye. Ji ber ku di nava gel de bi berfirehî /me-/ tê bikaranîn û her wiha jî di zaravayên din ên kurdî (kirmanckî û kurmanciya jêrîn) de jî qertafa neyiniyê ya raweya fermanî /me-/ ye, heke wisa bê bikaranîn dê çêtir bibe.

Heval zû meçe.

Keko tev medin.

Hêdî mexwin.

Heval wisa merêse.

Lo lawo tu meke, melezîne!

Fêkiyên ku min anîne mexwin.

Derîji kesî re vemekel

Di dawiya vê mijarê de divê em li ser taybetiyêke lêkerên ku ji pêşgiran pêk hatine, rawestin. Her wekî berê jî hate diyarkirin di van lêkeran de qertafa neyiniyê jî wekî qertafa dema niha /di-/yê dikeve navbera pêşgir û lêkera resen. Em dikarin çend mînakên li ser vê yekê jî bidin.

Min av venedixwar.

Wî ez ranekirim.

Ew hilnekişiyar.

Em ranawestin.

We lampe vênexist.

Min kakilê mijarê venegot.

Min wêne dernexist.

111

HINDA
RI-VIII

- 1 **1) Sê lêkeran binivîsin.**
1 **Mînak:** kirin
2 î ;
- 2) Li ber mînakan cureyên lêkeran binivîsin.**
Mînak: Ez diçim dibistanê (xwerû)
A) Diya min xwarin germ kir. (.....)
B) Karê xwe zû dibe serî. ()
C) Ji cihê xwe hilpekiya. ()
D) Wan sêvek xwar. ()
E)..... Gundî li bin darê rûniştine. (.....)
- 3) Kîjan lêker rast hatiye nivîsandin.**
A) Zozan zû hişyarbû.
B) Xalê min derî ve kir.
C) Tevera Azadiyê geşdibe.
D) Deriyê malê hatibû zirzekirin.
E) Gundî li ber dêrî rawestiya bûn.
- 4) Cihê vala tijî bikin.**
Mînak: Tîna rojê av keland
A) Delîl li tirkî gerand.
B) Ceng rê li ber nîqaşêkir.
C) Hozan barekî giran hil....
D) Wî birîna xwe kew....
E) Çûk li ber dêrîniştiye.

F) Her tişt li ber çavan ra

1

.....

1

G)..... Kulîlkên serê çiya ve

3

H) Xelîljigundve

I) Tevgera Azadiyê gora zilmê dide.

J) Tûrê vala bi viran nayêgirtin.

K) Gundiyan di Newrozê de agir da.

L) Ew xera dikin, em ...dikin.

5) Ji van hevokan di kîjanê de lêkera bûn, alîkar e?

A) Ez birayê te bûn.

B) Ew bû. yê ku min dît.

C) Heke ez hatibûma. min karibû bidîta.

D) Bûna van fekiyan dê demekê bikişîne.

6) Lêkera kirin di kîjan hevokê de ne alîkar e?

A) Min dikira nan bixwara.

B) Ez dikim herim malê.

C) Wî çavsorî kiriye.

*•

D) Min ev kar nekiriye.

7) Lêkera hatin di kîjan hevokê de alîkar e?

A) Hatina te ne karekî baş e.

B) Dahatûya wî hindik e.

C) Kar bi çi awayî tê kirin?

D) Çûn û hatin kêmbûye.

8) Lêkera karîn/ şiyar di kîjan hevokê de ne alîkar e.

A) Zozan dişê hilkişa darê.

B) Tevgerê karibû ev kêşe çareser bikira.

C) Karîna min têrî vî karî nake.

- 1 D) Minê karibûya ew bianiya.
- 1 **9) Di kîjan hevokê de lêkera viyan/xwestin alîkar e.**
- 4 A) Viyana min ji bo vî karî nîn e.
B) Min ev tişt navê.
C) Diviya ez biçûma wê derê.
D) Xwestineke xurt ji serkeftinê re pêwîst e.
- 10)..... Qertafên neyiniyê yê van lêkeran binivîsin.**
Mînak: Min kevir avêt. (neavêt)
A) Ez nan xwim (dema niha)
B) Vî karî ke (raweya fermanî)
C) Minê tiştêk pêkira (çîrokiya dema bê)
D) Dê Hozan stranan bêje (dema bê)
- 11) Demên van raweyên neyinî binivîsin.**
Mînak: Min ew tişt nedîtiye (dema boriya dûdar)
A) Ez vî karî nakim (.....)
B) Zozanê ew kar nedibir serî. (.....)
C) Heval dê wî nebin. (.....)
D) Ez dikira bi pey wî neketama. (.....)
- 12) Van lêkeran li gorî demên ku li ber hatine nivîsandin bikin neyinî.**
A) Rakirin (dema niha)
B) Çêkirin (raweya fermanî).....
C) Hilgirtin (dema boriya têdeyî).....
D) Rûniştin. (dema bê)

WANE-IX

DI LEKERAN DE AVANI

Avanî ev tişt e ku, avasaziya kar nîşan dide; kar rasterast bi destê yekî pêk tê, an jî bi awayekî nerasterê pêk tê, tê de bireser heye an tune ye, kirde kar bi xwe dike an bi yekî din dide kirin. Di tirkî de jê re **çati** tê gotin, di erebî de jî beramberî wê peyvê **bîna** tê gotin. Di zaravayê kurmancî de ji aliyê avaniyê ve lêker dibin pênc bir: *Gerguhêz-negerguhêz, lebatî-tebatî û dançêker.*

DI LÊKERÊ DE GERGUHÊZÎ

Her wekî berê jî li ser hatibû rawestandî, di lêkeran de gerguhêzî û negerguhêzî li gorî bireser (tişte/obje) standinê diyar dibe. Heke lêkerek bireser bistîne, ew lêker gerguhêz e, lê heke nestîne negerguhêz e. Di kur-mancî de gerguhêzî/ negerguhêzî gelekî girîng e, lewre zaravayê kurmancî tewangbar e bireser û kirde bi riya tewangê ji hev têne veqetandin. Ji ber ku berê jî li ser vê mijarê hatibû rawestandî, em dê zêde li ser ranewestî. Mirov dikare bi çend mînak; dîsa bi bîr bixe.

Elî nê dixwe (gerguhêz). Ez dimeşim (negerguhêz). Hozanî stran gotin (gerguhêz). Baz difire (negerguhêz).

LEBATÎ Û TEBATÎ

Dema yek rasterast karekî bike, lêkera wî karî lêkereke tebatî ye. Yanê yek bibêje: "*Min nan xwar.*" Lêkera xwarin lebatî ye. Tê de kirde diyar e. Dema mirov pîrsa kê aresteyî wê lêkerê bike, dê bersiva **min** wekî kirde xwe bide dest. Lê dema mirov bibêje: "*Nan hate xvvarin.*" Di vir de kirde ne diyar e. Di

vê hevokê de bireser li pêş e. Tiştê ku tê xwarin, zêdetir derdikeve pêş, lê kesê ku wî karî dike diyar nabe, heke diyar bibe jî ne bi awayekî rasterê, lê bi awayekî nerasterê diyar dibe. Lêkerên tebatî bi alîkariya lêkera hatin tîn bidestxistin. Mirov lêkera hatin li gorî dem û kesan dikişîne û lêkera bingehîn jî di forma raderê de dide, avaniya tebatî derdikeve holê.

Mînak:

LeVatî: Min (kirde) kevir avêt.

Tebatî: Kevir (bireser) hate avêtin (ji hêla min ve)

Lebatî: Zozan (kirde) tûyan dadiweşîne.

Tebatî: Tû (bireser) têne weşandin (ji hêla Zozanê ve)

Lebatî: Biro (kirde) av vexwar.

Tebatî: Av (bireser) hatiye vexwarin (ji hêla Biro ve)

Lebatî: Cerdevanan (kirde) dar birîhe.

Tebatî: Dar (bireser) hatine birîn (ji hêla cerdevanan ve)

Di lêkerên lebatî de tiştê ku mirov zêde li serê raweste nîn e. Lê di lêk-erên tebatî de çend xalên girîng hene. Avaniya tebatî ji lêkerên gerguhêz çêdibin. Ji ber ku lêker bêbireser nikarin bibin tebatî, lewre di vê avaniyê de rista bireseran li pêş e. Tiştê ku tê serê yekî an tiştê ku derdikeve pêş. Dema mirov dibêje: "*Dar hate birîn.*" Tiştê ku tê serê darê girîng e û dar jî bireser e. Lewre mirov nikare bibêje, "*Çûk hate firîn*" divê mirov pêşî lêker bike ger-guhêz, piştê bike tebatî. Awayê gerguhêz ê firînê, firandin e. Nexwe divê mirov bibêje: "*Çûk hate firandin.*" Xaleke din ku divê mirov li vir bi bîr bîne jî li ser rastnivîsa lêkerên tebatî ye. Ev cure lêker heke hevedudanî bin, hemû hemanên lêkerê bi hev ve têne nivîsandin.

Mînak:

Xanî hate hilweşandin. Gund hatiye valakirin. Xwarin tê sarkirin. Mal hatibû avakirin. Kar dê bihata birêvebirin.

Dîtin dihatin gotin.

AVANIYA DANÇÊKER

Dema mirov karekî bi yekî din bide kirin, divê mirov avaniya dançêker bi kar bîne. Avaniya dançêker bi alîkariya lêkera **dan** tê pê. Dema yek bibêje: "*Ez mirovekî dikujim.*" Vî karî bi xwe dike, lê dema em lêkera **dan** li gorî dem û kesan bikişînin û bînin ber lêkera bingehîn û lêkera bingehîn wekî rader bi lêv bikin, avaniya dançêker derdikeve holê. Li gorî vê rêpîvanê hevo-ka li jorê dibe, "*Ez mirovekî didim kuştin.*"

Mînak:

Bozo xanî da avakirin.

Eyşo kincên xwe dan şûştin.

Remezana miha xwe dide serjêkirin.

Dagirker li ser çemên me bendavan didin çêkirin.

*Ezîz xwarina xwe li mala xelkê **dide** çêkirin.*

*Dê doza xwe bi xelkê **bide** pejirandin.*

Her wekî ji mînakan diyar e, avaniya dançêker jî bi alîkariya lêkerên ger-guhêz pêk tê. Lewre jî ne gengaz e ku mirov bibêje: "*Hevalê min qesrek da çêbûn.*", divê mirov bibêje: "*Hevalê min qesrek da çêkirin.*" Her wiha lêkerên hevedudanî yê avaniya dançêker jî digel hev tene nivîsandin.

1
1
8

HINDARI-IX

1) Ji lêkerên li xwarê kîjan gerguhêz e?

Mînak: Elî cot dike (gerguhêz e)

- A) Ez bi lez û bez çûm malê.
- B) Tu ji kîjan gundî reviyayî.
- C) Ez keviran davêjim gola Wanê.
- D) Çivîk ber bi ezman firiya .

2) Cihê vala dagirin.

Mînak: çima tu berê xwe didî bajêr?

- A).... gelekî xebitî (cînavka kesê sêyemîn)
- B) Te lingên... xistin ferek sol (cînavka kesê yekemîn)
- C) Zelal Xezalê (dîtin)
- D) Gundî daran (birîn)
- E)..... Bozan ê ji darê (ketin)

3) Ji van lêkeran kîjan lebatî ne, kîjan tebatî ne?

Mînak: Welatê me bi destê neyaran tê wêrankirin.
(tebatî)

- A) Diyar stranan dibêje ()
- B) Elî bi destê dijmin hate kuştin ()
- C) Dar bi bivir hatin birîn ()
- D) Hin dayik bi destê xwe zarokên xwe dişînin nav hevalan. ()

4) Kîjan hevok dançêker e?

- A) Elî xwarin bi aşpêj da çêkirin

B) Zozan xwarinê	1
çêdike	1
C) Berber porê	9
Bozan kur dike	
D) Dengbêj kasetê	
tomar dike	

WANE-X

RAYEN LEKERAN

Di kurmancî de lêker wekî rader têne bilêvkirin û di hevokê de ev awayê raderî wekî navdêr têne bikaranîn. Lê dema ji lêkerên resen qertafên raderîn bê avêtin, tiştê ku li holê dimîne, ray (kok) lêker e. Di soranî de jê re **binke** dibêjin.

Bo nimûne, **kirin** awayê raderî yê lêkerê ye, di vê lêkerê de /-in/ qertafa raderî ye, gava ev qertaf bê avêtin raya lêkerê /kir-/ dimîne. Ev ray her wekî diyar e, dema borî ya têdeyî dide dest. Ji ber vê yekê ji vê rayê re raya dema borî tê gotin.

Ev yek ji bo lêkerên resen derbas dibe. Ji bo lêkerên pêkhatî mirov nikare heman tiştî bibêje. Ji ber ku ew di binyata xwe de ne lêker in an jî lêkerên xerabûyî ne. Wekî mînak; di lêkera **revîn** de dema qertafa raderî /-în/ bê avêtin, li holê **rev** dimîne, ew jî bi serê xwe navdêr e û wateya ku em dibêjin nade dest. Ji bo dema borî ya têdeyî divê /-î/ yan jî /-iya/ bê dawîya wê, da ku bibe **revî/reviya**, lê awayê gerguhêz. ê van lêkeran ku bi **-andin/** dema qertafa raderî /-in/ tê avêtin, **revand** derdikeve holê. Ev jî dema borî ya têdeyî dide dest. Piştî van agahiyan, mirov dikare li ser mijarê çend mînakên bide.

<u>L</u>	tin
<u>ê</u>	miri
<u>k</u>	n
<u>e</u>	
<u>r</u>	
k	
u	
ş	
t	
i	
n	
h	
a	
t	
i	
n	
b	
i	
r	
i	
n	
x	
i	
s	
t	
i	
n	
k	
e	

<u>r</u>	<u>î</u>
<u>a</u>	kuş
<u>y</u>	t-
<u>a</u>	hat
	-
<u>d</u>	bir
<u>e</u>	-
<u>m</u>	xist
<u>a</u>	-
	ket
<u>b</u>	-
<u>o</u>	mir
<u>r</u>	-

Ji bilî vê raya dema borî, raya dema niha jî heye. Ew H
gorî her lêkerê diguhere. Ew ray jî di dema niha de bi dest
dikeve. Piştî ku lêkerek li gorî

1
2
1

dema niha hate kişandin û qertafen dem û kesan hatin avêtin, tiştê ku li holê dimîne raya dema niha ye.

Wekî mînak em dîsa lêkera kirin bigirin. Lêkera kirin di dema niha de ji bo kesê yekemîn dibe dikim. Li vir /di-/ daçeka dema niha ye, /-im/ jî her wekî berê jî li serê hatibû rawestandî, cînavka pêvebestî yê kesê yekemîn e. Dema ev qertaf bêne avêtin li holê tîpa /k/ dimîne. Nexwe raya dema niha tîpek e. Ji bilî vê, mirov dikare çend mînakên din jî bide, bi vî awayî jî mirov dikare mijarê zelaltir bike.

Lêker raya dema niha

hatin	di-hê-m (têm)	
	di-ç-im	
çûn		di-d-im
dan	mirin	di-mir-im
	xistin	di-x-im
firo(ş)tin	di-firoş-im	
ke(f)tin	di—kev—im	
kuştin	di-kuj-im	
axaftin	di-axêv-im	
bijartin	di-bijêr-im.	
beraştin	di-birêj-im	
bihîstin	di-bihîz-im	

Di lêkerên pêkhatî ên negerguhêz de wekî raya dema niha navdêr, rengdêr û hwd. a ku lêkerê pêk tîne dimîne. Wekî; revîn, dema niha di-rev-im. Di lêkerên pêkhatî yên gerguhêz de rewşeke cuda derdikeve pêşberî mirov. Bo nimûne jî em dîsa lêkera revandin hildin dest.

Ev lêker di dema niha de bo kesê yekemîn dibe direvînim. Li vir jî —revîn— wekî raya dema niha derdikeve pêşberî mirov. Çend mînak dê mijarê zelaltir bikin.

Bo lêkerên negerguhêz

<u>L</u>	ray
<u>ê</u>	<u>a</u>
<u>k</u>	<u>dim</u>
<u>e</u>	<u>a</u>
<u>r</u>	<u>nih</u>
<u>ç</u>	<u>a</u>
<u>i</u>	di-
<u>r</u>	çir-
<u>î</u>	in
<u>n</u>	di-
<u>z</u>	zûr
<u>û</u>	- in
<u>r</u>	di-
<u>î</u>	fir-
<u>n</u>	in
<u>f</u>	di-
<u>i</u>	dir-
<u>r</u>	in
<u>î</u>	di-
<u>n</u>	bar
<u>d</u>	-in
<u>i</u>	di
<u>r</u>	—
<u>î</u>	êş-
<u>n</u>	in
<u>b</u>	
<u>a</u>	
<u>r</u>	
<u>î</u>	
<u>n</u>	
<u>ê</u>	
<u>ş</u>	
<u>î</u>	
<u>n</u>	

Her wekî ji mînanan jî tê fêmkirin, hinek ji wan rayan dengê peyvên zimînê ne, ji wan dangan lêker pêk hatin, hinek jî navdêrin.

Bo lêkerên gerguhêz

<u>L</u>	in
<u>ê</u>	fira
<u>k</u>	ndin
<u>e</u>	bara
<u>r</u>	ndin
<u>ç</u>	reşa
<u>i</u>	ndin
<u>r</u>	kişa
<u>a</u>	ndin
<u>n</u>	rijan
<u>d</u>	din

x	<u>raya</u>
w	<u>dem</u>
e	<u>a</u>
n	<u>niha</u>
d	di-
i	çirî
n	n-e
m	di-
a	firî
n	n-e
d	di-
i	barî
n	n-e
	di-
	reşî
	n-e
	di-
	kişî
	n- e
	di-
	rijî
	n-e
	di-
	xwî
	n-e
	di-
	mîn
	-e

Têbinî: Di hin devokên kurmancî de /V'ya di raya van lêkeran de wekî/ê/ tê bilêvkin. Yanê dixwîne wekî dixwêne û dimînejî wekî dimêne tê bilêvkin.

Her wekîji hin mînakên li jorjî tê dîtin, raya dema niha ya hin lêkeran wekî paşgir tên bikaranîn. Di mijara paşgirên ku navên pişeyan çêdikin dejî li ser vê yekê hatibû rawestandî. Lê em çend mînan dibin.

Ji lêkeran avêtin /avêjl: Tîravêj, peravêj, dûravêj hwd.

Ji raya dema nihaya lêkera firotin /firoş/: Nanfiroş, agahîfiroş, darfiroş, rojnamefiroş, tilyakfiroş, çekfiroş... Ji raya dema niha ya lêkera kêşan /kêş/: Pêşkêş, şûrkêş, esrarkêş, serkêş,

renckêş ...

Ji raya dema niha ya lêkera kuştin /kuj/: Agirkuj, êşkuj, mirovkuj, birakuj, xwekuj...

Ji raya dema niha ya lêkera gerîn /ger/: Tevger, têger, şevger, bager...

Ji raya dema niha ya birîn /bir/: Cawbir, bivir (bibir), tevir (tebir), darbir, porbir...

Mijareke ku divê li ser were rawestandî jî di hin lêkeran de pevguherîna dengan de. Di hin lêkeran de dengê ku cîderkên wan nêzîkî hev in, cihê xwe didin hev. Di lêkera kuştin de /ş/ û /j/ wekî kuşt û dikuje

Di lêkera axaftin de /f/ û /v/ wekî axaft û diaxive. Di lêkera bihîstin de /s/ û /z/ wekî bihîst û dibihîze.

Di hin lêkeran de hinek deng ketine, lê di dema niha de ew dengji nû ve

•*

derdikevin holê.

Mînak:

Ketin dikeye Avêtin davêje Firotin difiroşe Sotin disoje Pehtin dipêje Dotin didoge

Di hin lêkeran de jî koka dema borî ya kevnare wekî paşgir tê bikaranîn, wekî kerdinê /—ker/, ji berdinê /—ber/

Mînak:

l—ker/: Zîvker, karker, zêrker... /-ber/: Rêveber, rêber, rênçber...

Di devoka serhedê deforma nûjen a raya dema borî wekî paşgir tê bikaranîn.

Mînak:

/kir/: malkir, zarkir, karkir...

124

HIN
DA
RI-
X

1) Raya dema borî ya van lêkeran bibîne.

1

Mînak: guhartin guhart

2

A) çandin

B) sotin

C) çilmisîn

D) hilgirtin

E)birin

F)..... vexwendin

5

2) Raya dema niha ya van lêkeran binivîse.

Mînak: ketin dikevîm.

A) dotin

B) biraştin

Qçilkîn

D)..... hilkişandin

E) tepisandin

F)..... anîn

3)..... Ev rayên dema niha yê kîjan lêkeran in?

A)şo

B) xwîn

C)çîn

D)çin

E)b

F) mîn

W
A
N
E
-
X
I

DI LEKERAN DE RAWE

Rawe teşeyê lêkeran nîşanî me didin. Di kurmancî de du cure rawe hene; **raweyên pêşkerî û raweyên daxwazî**. Raweyên pêşkerî dema karekî nîşan didin, em ji wan tê digihêjin ku tiştê dê pêk bê, pêk tê yan jî pêk hatiye. Li aliyê din raweyên daxwazî karekî ku tê nîqaşkirin dinimînin.

RAWEYÊN PÊŞKERÎ

Ev rawe bi gelemperî deman nîşan didin. Divê em bidin zanîn ku di warê navlêkên deman, nemaze di warê navlêkirina demên borî de di nav ziman-zanên kurd de tevliheviyeke mezin heye. Ji ber ku kesên mîna Celadet Bedirxan ku hîmê rêzimanê kurmancî daniye, di warê lêkeran de xebateke bi kurdî nehiştiye, her lêkolînerê nûhatî li gorî xwe ev mijar hildaye dest û li gorî xwe mijar rave kiriye. Heta ji me hat me cih da navlêkên ku ji aliyê gelek kesan ve hatine bikaranîn. Her wiha me li vê derê cih neda hinek demên ku zêde nayên bikaranîn. Wekî encam, mirov dikare demên ku di kurmancî de bi berfirehî tên bikaranîn wiha rêz bike:

- 1) **Dema niha**
- 2) **Dema bê**
- 3) **Dema bê ya nêzîk**
- 4) **Demên borî**

- A) **Dema boriya têdeyî (diyar)**
- B) **Çîrokiya dema boriya têdeyî**
- C) **Dema boriya dûdar (nediyar)**
- Ç) **Çîrokiya dema boriya dûdar**
- E) **Dema boriya berdest (hevedudanî)**

DEMA NIHA

Heke karek di dema ku yek tê de ye de bê kirin, dema vî karî wekî dema niha tê binavkirin. Dema niha bi alîkariya qertafa /di-/ û raya dema niha ya lêkerê pêk tê. Bo nimûne di mijara rayan de hatibû gotin ku raya dema niha ya lêkera kirin /k/ ye. Niha heke em li gorî vê rêpîvanê biçin em qertafa /di-/ bidin bjer /k/ yê dik derdikeve holê, li gorî kesê ku wî karî dike heke em cînavkeke pêvebestî jî bi dûv wê bixin dê lêkereke dema niha derkeve holê. Bo nimûne ger kesê ku kar dike, kesê yekemîn **ez** be dê lêkera me bibe **dikim**. Çend nimûne dê têgihîştina mijarê hêsantir bikin.

Ez diçim Tu dixwî Ew dibe Em dinasin Hûn dimirin Ew difiroşin

Têbinî: *Li hin herêman, her wekî tirkî, dema niha û yafîrehji hev cuda ye. Dema niha ya di zimanê nivîskî de li van herêman wekî "demafîreh" tê bikaranîn. Ango dema li wan deran "ez diherim" tê gotin, "ez her tim diher-im." têfêmkirin. Li wan herêmanji bo pêkanîna "dema niha" /e/yekê bi dû forma "demafîreh" dixin û dibêjin "ez diherime". Ji bo zelalbûna mijarê em dikarin lêkera xwarin li gorî vê demê bikişînin.*

Ez dixwime Tu dixwiye Ew dixwe (ye) Em dixwine Hûn dixwine Ew dixwine.

Di kovara înstîtuya Kurdîya Parîsê Kurmancî hejmara 12 'yan de di nivîseke bi navê "Kişandin û navlêkirina deman" de ji bo vê demê "dema niha ya domdar" hatiye gotin. Her wekî di mînakajorîn de jî diyar e, ev dem

di kişandina lêkerê ya li gorî kesê sêyemîn ê yekjimar de bi arîşe ye, lewre cînavka pêvebestî ya kesê sêyemîn ê yekjimar jî /e/ye. Ji ber veyekêjî ev dem di kişandina lêkera li gorî kesê sêyemîn ê yekjimar de pêk nayê. Lê ev tevli-hevî di hinek demên din dejî derdikeve pêşberî mirov.

Bo nimûne di dema boriya dûdar de, di kişandina lêkera li gorî kesê duyemîn dejî tevlihevî derdikeve. Lewre cînavka pêvebestî ya kesê duyemîn /i/ ye, her wiha qertafa dema boriya dûdarjî dibe /iye/. Lewrejî di vê demê de dirûvê lêker hem di kesê duyemîn de hemjî di kesê sêyemîn de qertafa /iye/ digire. Ji bo mînak mirov dikare li ser lêkera "dîtin " vê rewşê nîşan bide:

Wî ez dîtine. Wî tu dîtiye. Wî ew dîtiye. Wî em dîtine. Wî hûn dîtine. Wî ew dîtine.

DEMA BÊ

Her wekî ji navê wê jî diyar e, ev rawe ji bo karekî ku hîn pêk nehate, tê bikaranîn. Dema bê, bi alîkariya daçeka dema bê dê, ê, wê pêk tê. Qertafa /bi-/ tê ber raya dema niha ya lêkerê. Heke mirov ji lêkerên li jorê lêkera **mirin** bigire, her wekî ji mînakê diyar e ku raya wê /mir-/ dîsa li gorî kesê yekemîn "ez dê bimirim " derdikeve holê. Çend mînakên din.

Ez ê nan bixwim Tu yê şîr bidoşî Ew ê kevir biavêje Em ê malê bişon Hûn ê darê bibirin Ew ê şekir bihîne (bîne)

Têbini: Daçeka dema bê bi gelemperî bi serêxwe tê nivîsandin, lê van

demên dawîn, ew bi daçeka ev têye nivîsandin, ew awayê rastnivîsê hêdî hêdî di zimanê nivîskî de dide pejirandin.

DEMA BÊ YA NÊZÎK

Ev dem jî wekî <lema bê ye, lê di cihê daçeka dê de lêkera alîkar kirin heye. Cudatiya wê ji dema bê ew e ku lêkera alîkar kirin jî wekî lêkera bînge-hîn li gorî dem û kesan tê kişandin. *Ez dflm nê nê bixwim. Tu dikî bizinê bidoşî. Ew dike gîskekî bikire. Hûn dikin darekê bibirin. Ew dikin pirtûkê bixwînin.*

DEMÊN BORÎ

Ev rawe çêlî karekî ku berî niha hatiye kirin dikin. Demên borî giş bi alîkariya raya dema borî ya lêkeran û hinek qertafan têne holê. Bi taybetî di navlêkirina demên borî de tevliheviyek heye. Li vir heta ji me hat, me da xwe ku em navên ku bi berfirehî têne bikaranîn, bidin. Her wiha 11 ser hinek demên ku zêde nayên bikaranîn jî nehat rawestandin.

DEMA BORIYA TÊDEYÎ

Hinek kes ji vê demê re dema boriya diyar jî dibêjin. Rêşîdê Kurd jê re nêzbuhêr gotiye. Berê hatibû gotin ku dema paşgirên raderîn ji lêkerên resen bêne avêtin, li holê raya dema borî dimîne.

Raweya dema borî bixwe dema boriya têdeyî nîşan dide. Bo nimûne, dema ji lêkera çûn paşgira raderî /—n/ bê avêtin, li holê çû dimîne. Ew jî dema borî ya têdeyî li gorî kesê yekjimar ê sêyemîn nîşan dide. Lêkerên ne resen ji bo ku bibin dema boriya têdeyî qertafa /-î/, /-iya/ digirin. Bo nimûne teşeya dema boriya têdeyî ya lêkera firîn, firî yan jî firiya ye. Ji ber ku di demên

borî de lêkerên gerguhêz cînavkên pêvebestî yê bireser digirin ango li gorî bireser (obje) têne kişandin, di demên borî de rewşa lêkerên gerguhêz û negerguhêz ji hev cuda ye. Lewre jî divê mirov mînakên wan ji hev cuda bide.

Mînak:

Bo lêkerên negerguhêz *Ez di rê de meşiyam. Tu bi ku de reviyayî. Ew çima zû hat? Em ketin erdê. Çivîk bilind firiyar.* Bo lêkerên gerguhêz *Min kevir avêt. Te ez dîtîm.*

Wz barekî giran kişand, Me ji we re got. We ji me re çi anî? Wan ji me pere standin.

DEMA BORIYA DÛDAR

Ev dem bi alîkariya qertafên /-e/ û raya dema borî pêk tê; di lêkerên ku bi dengdêrê diqedin de ev qertaf dibe /-iye/. Ji bo vê demê jî em lêkera **ketin** hildin dest. Gava qertafa /-iye/ bi dût raya dema borî **ket** bê xistin, dirûvê dema boriya dûtara lêkera ketin; **ketiye** bi dest dikeve.

Mînak:

Bo lêkerên gerguhêz Min kinc şuştine. Te heval dîtiye. Wî mirov kuştine. Me nan kiriye We fêki firotine.

Wan mala zilmê rûxandiye. Bo lêkerên negerguhêz

Ez hilkişîme ser pira Malabadê

Tu negihîştîyî min

Ew bi lez nemeşîye.

Çivîk bilind nefirîne.

Mirovek ketiye erdê.

Darekê pelgên xwe weşandine.

ÇÎROKIYA DEMA BORIYA TÊDEYÎ

Ev dem, demeke hevedudanî ye. Wekî "*dema boriya çîrokî*" jî tê binavkirin. Digel raya dema borî, bi alîkariya lêkera /**bûn**/ pêk tê. Wekî mînak em raya lêkera ketin; **ket** bigirin, dîsa raya dema borî ya lêkera bûn; **bû** bînin dawiya wan dê dirûvê dema boriya çîrokî ya lêkera ketin; **ketibû** derkeve holê. Her wekî berê jî hatibû gotin, li vê derê /i/ wekî tîpa kelijandinê dikeve navbera du dengdaran. Li gorî kesê ku di bin bandora wî karî de dimîne mirov dikare cînavka pêvebestî bîne dawiya wê.

Mînak:

Bo lêkerên gerguhêz Min nan xwaribû. Te kevir avêtibû binê bîrê.

Wî ez biribûm zozanan. Me kulîlk danîbûn ser gorê. We dar biribû.

Wan erd kolabû. Bo lêkerên negerguhêz Ew heta sûkê meşiyabû.

Ez hatibûtn mala we. Hûn çûbûn bajêr. Balafir pir bilind firiyabû.

Pelgên daran weşiyabûn.

ÇÎROKIYA DEMA BORIYA DÛDAR

Dema qertafa /e/ tê dawiya çîrokiya dema boriya têdeyî ev dem bi dest dikeve. Bo nimûne, çîrokiya dema boriya têdeyî bo lêkera xwarin xwaribû ye. Çîrokiya dema boriya dûdar a vê lekerê dibe xwaribûye.

Mînak:

Bo lêkerên gerguhêz *Min pirtûkek xwendibûye. Heval ez dîtibûme. We werîs berdabûye. Me hûn êşandibûne. Wan bar kişandibûye. Bo lêkerên negerguhêz Tu ji welêt hatibûye. Em ber bi wan beziyabûne. Ewji ber dijmin reviyabûye. Gund şewitibûne.*

DEMA BORIYA BERDEST (çîrokiya dema niha)

Ev dem bi alîkariya qertafa dema niha /di-/ û raya dema borî pêk tê. Dema mirov qertafa dema niha bide ber raya dema borî ya lêkerêkê dê dirûvê wê yê dema boriya berdest derkeve holê. Hindek wê wekî çîrokiya dema niha û hinek jî wekî dema boriya hevedudanî bi nav dikin. Bo nimûne dema em qertafa dema niha /di-/ bidin ber raya dema borî ya lêkera çûn, dê dirûvê dema boriya berdest diçû derkeve holê.

Mînak:

Bo lêkerên gerguhêz

£/f mala xwe dişûşt

Remezane rojiya Remezane digirt

*Dînekî kevîrek **davêt** bin bîrekê. Wan ji erebê gelek tişt **datanîn**. Zînê hevala xwe **nedidît** Zozanê gul **diçinîn**. Remo nîsk li zeviyê **diçandin? Bo lêkerên negerguhêz** Ew di cihê xwe de **nediliviya**. Hûn ji gund **diçûn** bajêr. Hinek mirov ber bi me ve **dihatin**. Ew li ber qeraxa çem **radiwestiyan**. Kes bi wan ewle **nedibû**. Daran pelgên xwe **diweşandin**.*

RAWEYÊN DAXWAZÎ

Di raweyên daxwazî de karekî ku tê nîgaşkirin heye. Di van raweyan de karek ku hîn pêk nehate û pêkhatina wî karî tê xwestin; hin caran jî ji bo pêkhatina wî karî hinek merc pêwîst in.

Raweyên daxwazê ev in:

- 1) **Raweya fermanî**
- 2) **Raweya xwestekî**
- 3) **Raweya bilanî**
- 4) **Raweya mercî (hekanî)**
- 5) **Raweya merc û daxwazî**
- 6) **Raweya divêfî**
- 7) **Raweya çêbiwar**

RAWEYA FERMANÎ

Ev dem bi alîkariya raya (koka) dema niha ya lêkerê û qertafa raweya fer-manî /bi/ tê holê. Ji ber ku ferman li kesên duyemîn ên yekjimar û pirjimar tê

kirin, cînavkên pêvebestî (qertafên kesandinê) yên ku tîna dawîya vê raweyê jî /-e/ û /-in/ in. Bo nimûne em lêkera çûn hildin dest. Her wekî berê jî hatibû gotin, raya dema niha ya lêkera çûn /ç/ ye. Dema em qertafa fermanê /bi-/ bînin pêşîya vê rayê biç derdikeve holê, piştî cînavkên pêvebestî yên kesandinê, bîna dawîya vê peyvê, dirûvê raweya fermanî ya lêkera çûn; biç/biçin derdikeve holê.

M fermanî (vekîmar)

în bixwe

ak bide

: bibe

L bifiroşe

êk bistîne

er bikire

fr bikuje

ad birijîne

er *Çend mînakên din: nêna bixwe.*

) *kêvir bavêjin. hevalê min*

x *bibîne. firaqan bişo. dêrî*

w *veke.*

ar *Têbinî: Raweya fermanî di lêkerên ku bi pêşgiran pêk hatine de qertafa raweya fermanî /bi-/yê (pirî caran)*

nagire. Bo nimûne. Lêkera "vekirin" nabe "vebike ", dibe "veke ". Ji bo heman tiştî em dikarin çend mînakên din jî bidin: Hilgire, çêke, rake, wergerîne, dagerîne, derxînin, hilkişe, dakeve, rakevin û hwd.

RAWEYA XWESTEKÎ

Ev rawe daxwaz û niyeta ji bo pêkanîna karekî tîna zimên û dirûvê lêkerê

ferman

î

(pirjim

ar)

bixwin

bidin

bibin

bifiroşi

n

bistînin

bikirin

bikujin

birijînin

li gorî demê diguhere. Ji bo diyarkirina vê raweyê mirov dikare peyva **xwezî** li pêşiya hevokê deyne.

Dema niha: Di vê dema raweya xwestekî de lêker di dirûvê raweya fer-manî de ye. Her wekî li jor jî hate gotin, ji bo veqetandina vê raweyê ji raweya fermanî, mirov dikare peyva **xwezî** bi kar bîne. Her wiha di raweya fermanî de ferman li kesên duyemîn ên yekjimar û pirjimar tê kirin, lê di raweya xwestekî de, ji bo hemû kesan tê kişandin.

Mînak:

(Xwezî) ez biçim. (Xwezî) tu ji min re bibêjî. (Xwezî) ew nameyekê bişîne. (Xwezî) em şîr vexwin (Xwezî) hûn tişteki ji bîr nekin. (Xwezî) ew rastî belayekê neyên.

ÇÎROKIYA RAWEYA XWESTEKÎ

Di vê demê de dirûvê lêkerê bi temamî diguhere. Li ber lêkerê dîsa qertafa raweya fermanî heye, lê îcar raya dema borî ya lêkerê û li dûv wê jî qertafa /—a/ tê bikaranîn. Bo nimûne bila lêkera me **xwendin** be, raya dema borî ya vê lêkerê **xwend** e, dema qertafa raweya fermanî /bi-/ were pêşiya wê, ew dibe **bixwend** û piştî ku qertafa merc û daxwazî /-a/ hate dûv dibe **bixwenda**. Di vê demê de gerguhêzî û negerguhêziya lêkeran girîng e, lewre di lêkerên gerguhêz de cînavkên ji koma duyemîn, di yên negerguhêz de jî cînavkên ji koma yekemîn tînin bikaranîn. Dîsa em dikarin peyva **xwezî**, **xwezilka**, **xweziya** bidin ber hevokê.

Mînak:

Bo lêkerên gerguhêz *Min pirtûk bikiriya. Te nan bixwara. Wî heval bidîtana.*

*Me tu vexwendayî. We birayê min bianiya. Wan kulîlk biçandana.
Bo lêkerên negerguhêz Ez biçûma mala wan. Tu ji gund bihatiya.
Ew ji erdê rabûya. Em bi lez bibeziyana. Hûn bireviyana. Ew bilind
bifiriyana.*

ÇÎROKIYA DEMA BORIYA TÊDEYÎ

Ev dem bi pevxistina raya dema borî ya lêkera bingehîn û lêkera "bûn", tê holê. Dema qertafa merc û daxwazî /-a/ bê dawiya wan, dema boriya çîrokî ya raweya xwestekî pêk tê. Heke lêkera me **xwarin** be, dirûvê çîrokiya dema boriya têdeyî ya vê lêkerê **xwaribû** ye. Ger em qertefa /-a/ bi dûv vê formê bixin, ew dibê **xwaribûya**. Mirov dikare çend mînakên din jî lê zêde bike, lê dîsa mînakên ji bo lêkerên gerguhêz û negerguhêz ji hev cuda bin.

Mînak:

*•

Bo lêkerên gerguhêz

*Min kevir **avêtibûya**.*

*Te ez **dîtibûma**.*

*Wê ji min re **gotibûya**.*

*Me para xwe ji wan **standibûya**.*

*Weji me **xwestibûya**.*

*Wan **em dîtibûna**.*

Bo lêkerên negerguhêz

*Ez **çûbûma** malê*

*Tu **ketibûya** erdê*

*Ew **hatibûya** gund*

*Mala zaliman şewitîbûya Çavên dijmin rijîbûna Hûn
liviya bûna Ew westiyabûna*

ÇÎROKIYA DEMA BÊ YA NÊZÎK

Ev rawe jî dişibe çîrokiya dema bê, lê di cihê daçeka dema bê de lêkera alîkar kirin heye. Di vê raweyê de ev lêker di dirûvê dema boriya berdest de ye û qertafa raweya daxwazî /-a/ yê jî digire dawîya xwe. Her wiha lêkera bingehîn jî di dirûvê raweya daxwazî de ye. Bo nimûne, hevoka "*ez dikim biçim mal*" di dirûvê dema bê ya nêzîk de ye. Dema em wê bixin dirûvê çîrokiya dema bê ya nêzîk a vê hevokê dibe "*Ez dikira biçûma mal*". Di vê raweyê de jî lêkerên gerguhêz û negerguhêz ji hev cuda têne kişandin.

Mînak:

Bo lêkerên negerguhêz

Ez dikira biketama.

Ew dikira bihata.

Kemal dikira kurdji kêfan bifiriya.

Bo lêkerên gerguhêz.

Min dikira kevir bavêta.

Kemêl dikira nan bixwara.

Wan dikira ew bidîta.

RAWEYA BILANÎ

Divê em bidin zanîn ku raweya bilanî jî bi heman şeweyî pêk tê, bes di cihê peyva xwezî de peyva bila heye. Ji bo zelalkirina mijarê mirov dikare çend mînakan li ser vê raweyê jî bide.

Bila ez bêm (dema niha).

Bila ew bihata (dema borî).

Bila hatibûya (dema boriya çîrokî).

Mînak:

Bila ez bê m û bila ew jî nede.

Bila ew bihata, we yê mêt bidîtana.

Bila ew bûya, wî didît çawa kar zû diqede.

Bila yek were vî karî bike.

RAWEYA MERCÎ (HEKANÎ)

Pêkanîna vê raweyê nêzî raweya xwestinî ye, lê di vê raweyê de hejmara deman zêdetir e. Ev rawe bo xwe hin mercan divê û yan jî hin mercan datîne ber hinekên din.

Dema niha

Lêkera raweya mercî di vê demê de dişibe lêkera dema niha. Bi tenê peyva **heke** rengê mercî dide hevokê.

Mînak:

Heke ez daran dibirim, çima ez bê êzing im? Heke ew pez diçêrîne, bila yekî din here bajêr. Heke ew dixwazin, bila bên.

Heke ew zû tèn, bila werin.

Dema boriya têdeyî

Raweya hekanî ya vê demê dîsa bi peyva "heke" ji dirûvê rastîn ê wê demê vediqete. Ji bo ronîkirina mijarê çend mînak bes in:

Heke min got, tu jî bibêje. Heke tu hatî, xeberê bide min. Heke wî nan xwar, bilafîraqan bişo. Heke me ew dîtî, emêji wan re bibêjin.

Dema boriya dûdar

Dirûvê vê demê di raweya mecrî de jî naguhere, bes **heke** tê ber û bi vî awayî ev rawe pêk tê.

Heke te gotiye, lê xwedî derkeve. Heke wî li te xistiye, tu jî lêxe. Heke tu çûye Amedê, ji me re bibêje. Heke ew hatine, bila werin. Heke çûkfiriyane, dafik daneyne. Heke hûn reviyane, tirsonek in.

Dema boriya berdest

Di vê demê de jî ji bilî peyva "heke" tu guhartin di dirûvê hevokê de çên-abe. Her çiqas ev dem zêde nayê bikaranîn jî, dîsa jî mirov dikare çend mînakên jî ji bo vê demê bide:

Heke min digot, bila wan nekira. Heke te hêjîr dixwestin, te bixwarcu Heke wî ez didîtîm, çima nedigot.

Merca dema bê

Gava peyva **heke** bê serê hevoka dema bê, ew dibe hevoka mercê ya dema bê hevok dirûvê dema bê, ya raweya mercê digire. Bo sayîbûna mijarê dê ev mînak têrê bikin:

Heke ez ê biçim, hewce bi te tune. Heke tu yê werî, lez bike. Heke ew ê here, çima xanî çêdike? Heke em ê bistînin, ew dibe ku? Heke hûn ê bimeşin, zû rabin. Heke ew ê bixwin, ji wan re bihêlin.

Çîrokiya dema bê

Ev her wekî çîrokiya dema bê ya asayî ye.

Mînak:

Heke ez ê bihatama, te çima negot? Heke tu yê biçûya, te çima nebir?

Heke wî yê bida, çima serhişkî kir? Heke me yê biçanda, çima nekiri? Heke we yê bikola, ka tevî? Heke wan ê biçimnda, we nekiriya.

RAWEYA MERC Û DAXWAZÊ

Ev raweyeke hevedudanî ye, ji raweya merc û daxwazê pêk tê. Peyva **heke** rengê mercê dide wê û dirûvê lêkeran jî rengê daxwazê didê. Dema mirov peyva heke bide ber mînakên ji bo raweya daxwazê dê raweya merc û daxwazê derkeve holê.

Dema niha

Her wekî berê jî hatibû daxuyandin, dema niha ya raweya daxwazê bi alîkariya peyva heke dirûvê merc û daxwazê digire.

Dê çend mînak têrî zelalkirina mijarê bikin:

Heke ez biçim, ew ê were. **Heke** tu bixwî, ji kesî re namîne.

Heke ew were, kes li wir namîne. **Heke** em herin, dê vira xalî bimîne. **Heke** hûn bikin, ez dê bifiroşim. " **Heke** ew bixwazin, ez dê bidim.

Çîrokiya merc û daxwazê

Di vê dema merc û daxwazê de dirûvê lêkerê dişibe çîrokiya raweya xwestekî, bes bi tenê li ber wê, peyva heke tê danîn.

Mînak:

Heke min bidîta, min dê bigota. Heke wî bigota, min dê biçanda. Heke we biçanda, dê zûtir bihata. Heke min bikola, dê av jê derketa.

Merc û daxwaza hevedudanî

141

Ji ber ku ev rawe bi alîkariya du lêkeran pêk tê, jê re hevedudanî hatiye gotin. Di vê raweyê de digel lêkera bingehîn, rista lêkera bûn jî heye. Raya dema borî ya lêkerê û dirûvê dema niha ya lêkera bûn tê bikaranîn. Bo nimûne lêkera **birin** di vê raweyê de dibe **biribe**.

Mînak:

Heke ez hatibim, kê dîtiye Heke te dîtibe, bibêje. Heke wê standibe, bila bîne. Heke me gotibe, sêcê me ye. Heke wefîrotibe, kê kiriye? Hekewan şuştibe, çima qirêj in?

Çîrokiya dema boriya têdeyî

Di vê demê de lêkera bûn jî di dirûvê çîrokiya dema boriya têdeyî ya raweya xwestekî de ye. Çend mînak bes in ji bo zelalkirina vê mijarê.

Heke ez çûbûma, minê dîtibûya. Heke wî xwestibûya, dê baş bibûya. Heke ew rûniştibûya, dê neketibûya.

RAWEYA DIVÊTÎ

Di pêkhatina vê raweyê de tiştê herî girîng lêkera alîkar viyan e, ev lêker di pêkhatina vê raweyê de roleke sereke dilîze. Lêkera viyan li gorî dema ku nîşan dide dirûvê xwe diguherîne.

Dema niha

Di vê demê de lêkera viyan dirûvê dema niha digire û dibe **divê**. Lêkera bingehîn di dirûvê raweya fermanî de ye.

Mînak:

Divê ez biçim.

Divê tu hevalê min bibînî.

Divê ew bên.

Divê em tiştê ku dixwin, pêşî bişon. Divê hûn hejîran bixwin. Divê zarok biçin dibistanê.

Dema bê

Mirov dikare bibêje ku ev dem zêde nayê bikaranîn. Heke were bikaranîn, heke mînak **çûn** be, dê dema bê ya vê raweyê wiha be: *Dê bivê ez biçim "*. Lê ji vî awayî zêdetir, di cihê lêkera **bivê** de peyvên mîna **pêwîst û hewce û pêdivî** tên bikaranîn. Yanê *"Dêpêwîst be ku hûn herin gund.", "Dê hewce bike ku em herin gund.", "Dêpêdivî bi vegera me hebe."*

Demên borî

Di demên borî de dirûvê lêkera viyan li gorî demê diguhere. Bi awayekî teorîk kişandina lêkera viyan li gorî hemû demên borî pêkan e. Lê bi giranî du heb; dema boriya berdest û çîrokiya dema boriya têdeyî.

Dema boriya berdest

Di vê demê de jî lêkera **viyan** dirûvê dema boriya berdest **diviya** digire, lêkera bingehîn forma raweya bilanê digire.

Mînak:

Diviya min hevalekî xwe bidîta Diviya we ez bidîtama. Diviya rne nan bixwara. Diviya wan dar bibirîna.

Çîrokiya dema boriya têdeyî

Di vê demê de hem lêkera viyan û hem jî lêkera din li gorî çîrokiya dema boriya têdeyî tê kişandin. Her wiha lêkera bingehîn li gorî raweya xwestekî tê kişandin.

Mînak:

Viyabû min yek dîtibûya. Viyabû we li min nihêribûya.

Viyabû te dilê kesî nehiştibûya. RAWEYA ÇÊBIWAR

Ev rawe bi alîkariya raya dema borî ya lêkeran û qertafa /-î/
pêk tê. Bi vê raweyê mirov karekî pêkhatî dide zanîn. Lêkera di
dirûvê raweya çêbiwar de ji ber ku çawaniya tişteki û kesekî/ê
nîşan dide, di nava hevokê de dibe rengdêr. Bo nimûne raya dema
borî ya lêkera **ketin** her wekî berê jî li ser hatibû rawes-tandin **ket**
dema qertafa /-î/ bê dawiya vê rayeyê dê raweya çêbiwar a vê lêk-
erê **ketî** derkeve holê.

Ji bo heman mijarê mirov dikare çend mînakên rêz bike.

Lêker **raweya çêbiwar**

çûn	çûyî
kirîn	kiriyayî
çirîn	çiriyayî
hatin	hatî
birin	birî

Mînak:

*gundê şewitî mirovê dilşikestî serbazê têkçûyî hevala serkeftî mala
hilweşiyayî rûyê qemirî dara helisî mirovê melisî stêrka xuricî*

HINDARI-XI

1
4
5

1) Ji van lêkaran kîjan li gorî dema niha hatiye kişandin?

- A) Ez dihatim mala we.
- B) Te şîva xwe nexwaribû.
- C) Ewê bê mala we.
- D) Ez hinekan tînim gund.
- E) Wî ew dîtiye.

2) Dema niha ya van lêkeran li gorî kesê yekemîn binivîsin.

Mînak: şuştin dişom

- A) ketin
- B) avêtin
- C) bazdan

3) Dema bê û dema bê ya nêzîk

Mînak: kuştin ezê bikujim. ez dikim bikujim

- A) revandin.....
- B) birîn
- C) êşandin.....
- D) kirin
- E) xwestin.....

4)..... Dema borî ya têdeyî

Mînak: standin min stand.

- A) ajotin

- B)dirûn ..
Qkirîn
D)barîn
E) veşartin ..

5) Dema borî ya berdest

Mînak: vexwarin min vedixwar.

- A) gotin
B) şewitandin
C) xebitîn
D) vegerandin .
E)rakirin

6)..... Dema borî ya dûdar

Mînak: razandin min razandiye

- A)birin....
B) teraştin ...
C) daxistin
D) girtin
E)
.....deran
în.....

7)Çîrokiya dema boriya têdeyî

- Mînak: gerandin min gerandibû

- A) tefandin.....
B) geztin
C) şandin

- D)..... weşandin 1
- E)tepisandin 4
- 8) Çîrokiya dema boriya dûdar** 7
- Mînak: derizandin** min derizandibûye.
- A) biraştin.....
- B) qefaltin.....
- Qdotin
- D)..... sotin
- E) bûn
- 9) Van lêkeran bixin dirûvê raweya fermanî.**
- Mînak: xwarin bixwe/bixwin.**
- A) Kişandin..... /
- B)Rijandin /..
- QSotin /.....
- D)Xwestin/ "
- E)Kuştin /
- 10) Ji van hevokan kîjan çîrokiya raweya xwestekî ye?**
- A) Xwezî ez bikevim.
- B) Ezê bihatama mala we.
- C) Heke tu neçî, kar naçe sêrî.
- D) Ew bihata mala me.
- 11) Raweya van hevokan binivîsin.**
- Mînak: Bila ew bê (bilanî)**

1
4
8

- A) Nanê xwe zû bixwin (.....)
- B) Diviya wî tişteke bigota (.)
- C) Heke te kevir bavêta, dê lê biketa (....)
- D) Bila ew jî bê, em bi hev re herin. (.....)

12) Nav û raweyên van hevokan binivîsin.

Mînak: Divê ez jî bêm. (raweya divêtî/dema niha)

- A) Heke ew bihata emê biçûna. (.....)
- B) Xweziya em biçûna wir. (.....)
- C) Viyabû ez çûbûma. (.....)
- D) Diviya me ew bidîtana. (..... 4)
- E) Ewê jî hatibe gund. (.....)
- F) Ez dikira biketama ()

13) Van lêkeran bikin raweya çêbiwar.

Mînak: Şuştin şuştî

- A) revandin .
- B) kişandin .
- C) şikestin .
- D) ditîn

14) Ji peyvên binxêzkirî kîjan ne di dirûvê raweya çêbiwar de ye.

- A) Dara ketî berî li ku ye.
- B) Mirovê dilmayî kes nikare pê re bibe serî.
- C) Qencî hin caran dibe, renckêşî.
- D) Guleke çilmisî biharekê xemgîn dike.

WANE-XII

RAVEK (IZAFE)

Ji bo ravekirina tişteki pêwîstî bi ravekê (îzafe) heye. Di kurmancî de her wekî berê jî em li ser rawestiyan, ravek bi alîkariya veqetandekan pêk tê. Ev veqetandek tişteki bi taybetiyeke wî ji tiştên din vediqetînin. Di ravekê de tişteki **ravekar** (tamlayan) e, tişteki jî **raveber** (tamlanan) e. Veqetandek jî dikeve navbera her du û wan tiştan digihîne hev. Bo nimûne dema mirov bibê-je, **Bavê Elî** li vê derê pênasava bav Elî ye. Mirov bi alîkariya Elî bavê wî nas dike. Veqetandeka /ê/ jî wan her du serenavan digihîne hev. Ji ber ku li ser veqetandekê hatibû rawestandî, pêwîst nake mirov careke din li ser tay-betiyeke veqetandekan raweste. Ravek bi alîkariya navdêr, rengdêr û cînavkan çêdibe.

RAVEKA NAVDÊRAN

Di raveka navdêran de raveber navdêr e. Ew navdêr di rewşa tewandî de ye. Bo nimûne di hevoka **riya bajêr** de peyva bajêr rê rave dike û hatiye tewandî. Di vê ravekê de her du jî navdêr in.

Mînak:

xalê Zînê dara gundiyan mala Mêran destê hevêl (hevalî) birîna dil xwarina zivistanê gewriya mirovan kurmê darê

14Q

Di van mînakên jorîn de navdêra ku rave dike, bi piranî tiştêkî binavkirî ye. Dibe ku ew tiştêkî nebinavkirî be.

Mînak:

Dara gundiyeke Destê hevalinan

Her wiha dibe ku tiştê ku tê ravekirin jî tiştêkî nebinavkirî be, mînak: *Dareke gundiyan Peline darê*

Heta her du jî dikarin nebinavkirî bin. Bo nimûne: *Darîne gundiyeke Peline darinan*

RAVEKA BI RENG DÊRAN

Di raveka rengdêran de ravekar rengdêr û raveber navdêr e.

Mînak:

porê reş çavên şîn çavîne zer dileke şikestî malîne wêran

Her wekî jî mînakan jî diyar dibe, dema tiştê ku rave dike rengdêr be tu guherîn tê de çênabe, lewre rengdêr neguherbar in.

RAVEKA BI CÎNAVKAN Di vê mijarê de tiştêkî bi harîkariya cînavkan tê ravekirin. Wekî;

150

*mala min gundê wan hevalê te xwişka wan hevrêya ivî
Dîsa tê dîtin ku hemû cînav ji koma tewandî ne.*

RAVEKA ZINCÎRÎN

Dema raveka tiştêkî bi alîkariya çend tiştan bibe, ravekariya zincîrî derdikeve holê. Tiştên ku tiştêkî din rave dikin, dikarin bi alîkariya gihaneka /û/ bigihêjin hev.

Mînak:

*hevala çavşîn û porzer dayika dilşewitt û keserkûr
Yan jî dikare bi alîkariya veqetandekêkê pêk were. Wekî mînak;
hevalê bejinzirav ê çavşîn
destbirakê lezgîn î bejinkurt
keça porzer a destbiçek
dayika biçeft ya li pêş
mirovê serkudir ê sergurt
fermandarê çavsor î xwînxwar*

Têbinî: Divê bê bibîrxistin ku rengdêr bi xwe veqetandekan nagirin, ew veqetandekên navdêr û cînavkan dubare dikin. Ango dema em dibêjin, "Birayê delal ê payebilind" veqetandeka piştî rengdêra delal /ê/ji peyva bira tê. Li vir du taybetiyên navdêrê bi hev re hatine gotin. Wate, li şûna ku em bibêjin, "birayê delal", "birayêpayebilind" me her du bi hev ve girêdane. Her wekîji mînakêjî diyar e, /ê/ nîşan dide ku ew navdêr nêr e. Lê em dizanin ku rengdêr neguherbar in, zayenda wanjî nîn e.

1
5
2

HINDARI-XII

1) Ji van hevokan di kîjanê de ravek heye?

- A) Mirovek bi lez û bez hat.
- B) Hevalekî ji min re çîrokek got.
- C) Çar kes hilkişîn ser darê.
- D) Kevirekî mezin tê firandin.

2) Ji van kîjan raveka navdêran e?

- A) Deriyê vekirî bigire.
- »
- B) Xwişka min çeleng e.
- C) Doza hevalan serkeftin e.
- D) Gûzekê ji darê jêke.

3) Di van ravekan de binê ravekar xêz bike.

Mînak: Xeçera min

- A) Kevirê giran ne alametê avêtinê ye.
- B) Deriyê malê bigire.
- C) Gotinên mezin dike.

f

- D) Çiyayê Agirî berz e.

4) Di hevokên jêr de binê raveber xêz bike.

Mînak: Şûrê Şamê çak e.

- A) Paca malê bigire.
- B) Hevalekî min hat.
- C) Deriyê malan hesin e.

D) Gundê biçûk xweşik e.

**5) Ji van hevokan kîjan
çewt e.**

A) Deriyê malê yê hesinî
vebû.

B) Mirovê bejinkinikî
çavşûjin japon e.

C) Keçika xweşik î porzerîn
xwişka min e.

D) Hevalê min ê zarşêrîn ê
şoreşger hat.

1

5

3

WANE-XIII

HEVOK

Piştî ku dawî li birên hevokê hat, mirov dikare, derbasî hevokê bibe. Dîtinek, ramanek û rûdanek bi hevokê tê nimandin. Hevok bi tîpa girdek dest pê dike û li gorî wateya wê bi xal, baneşan û xalecotê diqede. Hevok dikare ji boçûnekê pêk bê, yan ji çend boçûnên serbixwe, yan jî ji boçûneke bingehîn û çend boçûnên alîkar pêk were.

Mirov dikare ji bo her yekê çend mînakên bide.

Dema em bibêjin; "*Bozan çû bajêr*", li vir rûdaneke serbixwe heye. Gava em bibêjin; "*Bozan çû bajêr, hevalê xwe dît, li xwaringehê firavîn xwar*" li vê derê sê tiştên serbixwe hene. Her wiha dema yek bibêje, "*Ez darê bibirim, hûr bikim, bînim bavêjim argûn.*" li vir sê boçûnên têkildarî hev hene.

DI HEVOKÊ DE KIRPANDIN

*

Her wekî diyar e di tu zimanan de hevok birên hevokê wekî hev nayên bilêvkin, hinek peyv bişid, hinek nerm têne bilêvkin. Wekî hemû zimanan di kurdî de jî rêjeya tundiya peyvê di nava hevokê de gelekî girîng e. Bo nimûne di kurdî de pirs bi alîkariya kirpandinê ango derblêdanê pêk tê. Wekî din jî dema kîjan peyv bê kirpandin ew peyv girîngtir e.

Mînak:

Zozan duh berî bavê xweji malê derket.

Di vê hevokê de hemû peyv wekî hev nayên kirpandin, heke tiştê ji bo me girîng kîjan be kirp li ser wê ye.

Zozan duh berî bavê xweji malê derket. Zozan duh berî bavê xweji malê derket.

Zozan duh beri bavê xweji malê derket. Zozan duh berî bavê xweji malê derket. Zozan duh berî bavê xweji malê derket

Di hevoka pêşîn de giranî li ser **Zozanê** ye, ji bo me tiştê girîng ew e, di ya duyemîn de giranî diçe ser **duh** ango dema derketina wê, di hevoka sêyemîn de **berî bavê xwe** û ya çaremîn de **ji malê** giraniyê digire ser milê xwe û di hevoka dawîn de jî tiştê girîng **derketin a wê** ye.

BIRÊN HEVOKÊ

Di hevokê de du hevokên bingehîn; **kirde, pêveber** û du heb jî alîkar; **bireser û têrker** çar birên hevokê hene. Divê em yeko yeko li ser van rawest-in.

KIRDE

Karek ji aliyê kesekî an jî tiştêkî ve tê kirin, ew kes û tişt kirde ye. Bo nimûne gava em dibêjin "*Seyran çû mal.*", li vê derê kesa ku wî karî dike Seyran e, lewre jî di vê hevokê de **Seyran** kirde ye.

Mînak:

Zînê kevir avêt.

Zelalê rewşa xwe di ber çavan re derbas kir.

Rohatî çeka xwe paqij kir.

Ceng nanê xwe dide hevalan.

Kevirî cam şikand.

Êgir mal şewitand.

Kerê giha xwar.

Mar bi Zero veda,

PÊVEBER

Li vê derê arîşeya navlêkirinê derdikeve pêşberî mirov. Lewre Celadet

Bedirxan, ji bo fîla erebî, lêker gotiye, me jî wisa bi kar anî. Lê Celadet Bedirxan di pirtûka xwe de ji bo *ytiklem a* tirkî tu nav nedîtiye. Li ser vê yekê di hinek çavkaniyan de lêker hem wekî fîl û hem jî wekî *yûklem* hatiye bikaranîn. Mûrad Ciwan di pirtûka xwe de ji bo fîlê **kar** gotiye û ji bo "*yûk-lem*"ê jî lêker gotiye. Ji bo vê yekê me jî serî li kovara Kurmancî ku ji hêla înstîtuya Kurdî ya li Parîsê ve tê weşandin, da.

Di vir de her wekî Celadet Bedirxan, bo fîl lêker hatiye bikaranîn û ji bo "*yûklem*"a tirkî, "*predicate*" ya îngilizî pêveber hatiye bikaranîn. Me jî bo niha ev têgîn wergirt. Piştî vê têbiniya pêwîst em dikarin derbasî mijarê bibin. Tiştê ku wateya hevokê dibe serî pêveber e. Pêveber, her wekî çawa dikare ji lêker tenê pêk bê, dikare çend tamamkarên lêker jî bigire nava xwe.

Mînak:

Elî mirovekî baş e.

Zilan gulên diçîne.

Welatê wî Kurdistana rengîn bû.

CUREYÊN HEVOKAN

Li gorî pêveberan hevok dibin du bir, hevokên navdêrî û hevokên lêkerî. Di vî warî de zimanzanên kurd li hev nakin, hinek ji wan didin zanîn ku di kurdî de hevokên lêkerî tunene, yên mayî li dijî vê dîtinê derdikevin. Dubendî ji ber navlêkirina hevokên ku bi lêkera bûn diqedin diqewime. Lêkera **bûn** karekî çalak nîşan nade, rewşekê diyar dike.

Bo nimûne dema yek bibêje; "*ez baş im*" di vir de çî çalakî nîn e, bi tenê diyarkirina rewşekê heye. Her wekî berê jî hatibû diyarkirin **baş** rengdêr e û /—im/ jî cînavka pêvebestî ye. Lê dema mirov bi hûrbînî lê binêre dê diyar bibe ku qertafa /-im/ di heman katê de lêkera bûn jî di nava xwe de dihewîne.

Ev rastî dema heman lêker di dema borî de hate kişandin xwe dide der. Gava "*Ez baş bûm*" hate gotin, lêkera **bûn** bi awayekî berbiçav xwe dide der. Feqî Huseyn Sığmç digel **hevokên navdêrî** navê **hevokên bûnî** jî bi kar aniye, li gorî boçûna me jî bo ravekirina mijarê ev gotin di cihê xwe de ye.

Piştî vê daxuyaniyê em dikarin çend mînakan bidin.

Bo hevokên lêkerî mînak:

Ez ji mal hatim. Tu ji gund derketî Tu ji min ditirsî Hevalê min nan nexwar. Gundiyan pez neçêrandin.

Bo hevokên navdêrî mînak:

Elî mamoste ye. Lerzan nexweş bû. Osmanjivire. Ew neji me ne.

BIRESER

Li ser vê bira hevokê em berê jî rawestiyabûn, di hevokên gerguhez (der-vazî) de ew derdikeve pêşberî mirov. Di hevokên ji lêkerên gerguhez pêkhatî de kes û tiştê ku rasterê di bin bandora tiştê ku tê kirin de dimîne bireser e. Wekî mînak, di hevoka bi rengê "*Elîpez çêrand.*" de peyva **pez** bireser e. Lewre tiştê ku di bin bandora wî karê **çêrandin** de dimîne pez e.

Di mijara tewangê de em hinekî li ser vê mijarê rawestiyabûn. Niha jî em dikarin bi çend mînakan mijarê ji nû ve bi bîr bixin.

Hozan stranekê dibêje. Gurgîn kincan didirû. Bivir dar birî. Min nanek da yekî.

TÊRKER

Têrker ji gelek aliyan ve karê ku tê kirin sergihayî (temam) dikin. Ev sergihayîkirin dibe ku ji aliyê demê, an cih ve yan jî rewşê ve be.

Her wekî ji ravekirinê jî diyar e, têrker di binyata xwe de hoker û daçek in, lewre tiştê ku lêkeran bi me didin nasîn hoker in û tiştê ku wateya hevokê diedilînin daçek in. Dê çend mînak têr zelalkirina mijarê bikin.

Gundî li dora gund zîvirîn. Bajarî serê sibê zû diçin karê xwe. Ez ber bi hevokê xwe ve meşiyam. Ez gelekî westiyam. Kakilê gûzê hêdî hêdî pûç dibe. Zahirî yekser xwe gihand ser gir. Bi tenê ez hatim. Xwedêgiravî tu bo min çûyî.

Ji ALIYÊ WATEYÊ VE HEVOK

Ji hêla wateyê ve hevok dibin sê cure; erênî, neyinî û pirsiyarî. Bo nimûne dema em dibêjin: "*Min heval dîtî*" em hevokeke erênî saz dikin, lê dema em bibêjin, min heval nedîtî, wê gavê em hevokeke neyinî saz dikin. Her wiha em dikarin bi alîkariya hin daçek û gihanekan jî hevokek neyinî bikin erênî yan jî ya erênî bikin neyinî.

*

Mînak: '*Ne min ew dîtî, ne jî wan ez dîtî.*' Bi alîkariya gihaneke

"ne ne jî" em hevoka erênî dikin neyinî. Dîsa gava em dibêjin. '*Ne ku*

min ew nedîtî' li vê derê jî hevok bi daçeka /ne ku/ û qertafa neyinî ya tu tê ber lêkerê, hevok dibe erênî. Wate, min ew dîtî.

HEVOKÊN PIRSÊ

Ji aliyê wateyê ve cureyeke hevokê jî hevoka pirsiyarî ye. Di kurmancî de hevokên pirsê, dema cînavk, rengdêr û hokerên pirsê tunebin, bi alîkariya kir-pandinê tên saz kirin. Dema hevok bi awayekî gumanbar bê bilêv kirin, hevoka pirsê derdikeve holê. Kirpandina bi guman li ser kîjan peyvê tiştê ku tê pirsîn ew e. Ji bo xurtkirina gumanbariyê daçekên wekî aya, gelo, ma jî tên bikaranîn.

1 **Mînak:**
6 Bi hoker, rengdêr û cînavkan
0 *Kîjiçiya daket?*
 Çi hate serê te?
 Kurik biku de çû?
 Bozoliku ma?
 Kîjan hevalî rê nîşanî te da?
 Çima teji min re negot?
 Bi kirpandin û daçekan
 Dar hatin kişandin?
 Bîjîhat?
 Zozanê heval birin?
 Aya Hecîji mal derket?
 Gelo mizgefta gund tamam bû?
 Ma tu duh nehatibûyî vir?
 Her wiha pirsiyarî hevokê neyinî
 çêdibe.
 Mînak:
 Dar nehatin kişandin?
 Wanfiravîn nedabû çêkirin? We
 karê xwe neqedand?

HINDARI-XIII

1

1) Ji van hevokan kîjan hevoka lêkerî ye?

6

A) Navê bavê min Derwêş e.

1

B) Ew mirovine baş in.

C) Roj çû ava.

D) Xwişka min li dibistanê ye.

2) Ji aliyê hevoksaziyê ve cureyên van hevokan binivîsin.

Mînak: Min dar birîn (hevoka sade)

A) Birayê minî ku mamoste ye, vegeriya gund. (

.....

)

B) Derî vekir, roj kete hundirû, derdor germ bû. (..)

C) Eysanê tasek dew vexwar. (...)

3) Di kîjan hevokê de kirde nîn e?

*

A) Ew mirovekî çavreş bû.

B) Li doza wan nehat nihêrtin.

C) Şevîn li benda hevalê xwe ma.

D) Min kincên xwe bi cilşoyê dan şuştin.

4) Di kîjan hevokê de bireser heyê?

A) Pelek ji darê weşiya.

B) Min serê xwe şuşt.

C) Ew çû ku derê?

D) Xwişka min mamoste ye.

1 **5) Di kîjan hevokê de têrker nîn e?**

6 A) Ez bi balafirê ji bajêr dûr ketim.

2 B) Hevalê min kevirek avêt.

C) Hogir li ber derî sekinî.

D,) Navê bavê min Derwêş e.

6) Ji aliyê wateyê ve cureyên van peyvan binivîse.

A) Min ew nedît ()

B) Xalê te nehat dîlanê? ()

C) Ne ew hat û ne jî hişt ku yê din were.

(

.....

)

D) Min birayê xwe dît. (.*...)

(...) sêxal (') dabir

XAL

Ev nîşane dawîya hevokê nîşanî mirov dide, dema hevok diqede mirov xalekê datîne dawîya hevokê û bi vî rengî jî dide zanîn ku dawî li hevokê hatiye. Peyva piştî **xalê** bi tîpa mezin dest pê dike.

Mînak:

Agir geş dibe.

Hevalan qûş li neyar teng kir.

Doza azadiyê doza mirovahiyê ye.

Gel bi serokatiya xwe serbilind e.

Dil bi dilan şa dibe.

Kevir û kuç li te bibarin.

BÊHNOK

Di nava hevokê de cihê ku mirov lê behna xwe vede nîşan dide. Bi vî awayî xwendina hevokê hêsantir dike, lê divê ev bikaranîn wateya hevokê neguherîne. Her wiha ev nîşane dikeve nava du peyvên ku dane pey hev û diviya bi gihanekê bi hev ve bihatana girêdan. Ev nîşane, bi vî awayî cihê gihanekê digire.

Mînak:

Zozan, Zîn û Gurgîn çûn bajêr.

Li qeraxa çem, li ber qesrekê rawestiya.

Li gund darên tû, behîv, xox û hinaran hebûn.

Mirov bi ked, fikirîn û axaftinêji ajalan vediqete.

Belê, êdî roja mehat.

PIRSNÎŞAN

Her wekî ji navê wê jî diyar e, ev nîşane, tê dawiya hevokên pirsê û rengê pirsê dide hevokê. Ji ber ku di kurdî de pirs bi riya kirpandinê pêk tê di dawiya hevokê de bikaranîna wê nîşaneyê pêwîst e, bêyî wê mirov nikare rengê pirsê bide hevokan.

Mînak:

Robar biku de çû? Hûn çûn bajêr? Kevir li te ket? Birîna wîxedar e?

s\

Ezingên we hene? Çavên te baş dibînin? Ma êdî ne bes e? Kê ji te re çî got ?

XALECOT

Gava di nava hevokê de tiştek tê gotin, an jî xisletên tiştekî tîr rêzkirin, an jî wateya wê tê vegotin, xalecot tê bikaranîn.

Mînak:

Hevalê wî lê nihêrt û wiha got: "Em dê te jî bibînin."

Tiştê ku mirovê çê ji yê xerab vediqetînin sê ne: Dilpakî, wêrekî û camêrî.

Rengdêr: Tiştê ku rengê navdêrê nîşan dide.

Wî got: Heke tu neçî, ez jî naçim.

XALEBÊHNOK

Ev nîşane dikeve navbera du hevokên ku bi hev ve girêdayî ne û hev û din sergihayî dikin.

Mînak:

"Herçî niqte ne cihê rawesê ne; yanî di wan de mirov qederekî disekine.

Herçî bêhnok û niqtebêhnok in cihê vêsîhê ne; di wan de em hindik dis- . ekinin vêsîha bêhnokê ji hemiyên kurtir e."
Dilpakî di kar de diyar dibe; ne di gotin û galegalê de ye.
Kulîlk ne tenê bi rengê xwe xweş in; bi bêhna xwe jî dilê mirov geş dikin.

KEVANEK

Agahiyên ku cih girtina wan di nava hevokê de ji sedî sed pêwîst nîn e, di nava kevanekê de tîn dayin. Bi derxistina van agahiyên tiştek ji hevokê kêmtir nabe. Dema mirov nexwaze hevok zêde dirêj bibe jî, mirov beşeke hevokê dikare bixê nava kevanekê û bi vî awayî jî hevokê siviktir û herikbartir bike. Di cihê kevanekê de hin caran dubendek jî tê bikaranîn. Bi taybetî di zimanê ewrûpî de ew dubendek ji kevanekê zêdetir tîn bikaranîn. Her wiha di nava kevanekê de mirov dikare hemwateya peyvekê ku zêde nayê zanîn jî bide.

Mînak:

Heval, duh serê sibê (bi hîlatina rojê re) ji malê derketin.
Geliyê Zapê (ku îro bûye warê gerîla) cihekî gelekî xweş e.
Heval Zozan (ku sê salan şervanî kiriye)
duh ji girtîgehê derket.
Xwîşka min Eysan (bûka çil rojî) hatiye zên.
Derdê mezin (îxanet) nahêle ku yekîti pêk were.
Komek mirov (nêzî sih kesî) bi hev re çûne bajêr.
Di mehên payizê de (rezber, kewçêr û sermawez) pelên daran diweşin.
Meha avrêlê (nîsan) meheke biharê ye.
Wateya vî tiştê nehênî (derzagonî) diyar e.

DUNIK

Dema mirov gotinekê ji devê yekî din bigire an jî neqil bike, mirov wê gotinê di nava dunikê (tirnak) de nîşan dide. Her wiha diyalog jî heke bi bendikê neyê nîşandayîn, dikeve nava dunikê. Dîsa peyveke ku ji bilî wateya xwe ya bingehîn wekî nav hatibe nîşandayîn, di nava dunikê de tê nivîsîn.

Mînak:

Pêşiyên me gotine: "Rih dibe bihust, dijmin nabe dost." Elî got: "Ez dê sibe werim malê." Kovara "Avaşîn" li Swêdê derdikeve. Her kes dizane ku "dara azadiyê bi xwîna xudan tê avdan." Celadet Bedirxan gotiye: "Gramer tevahiya qeydeyên rastaxaftin û rast-nivîsandina zimên e."

XÊZEK

Gava gotûbêj di navbera çend kesan de çêdibe, heke gotina yekî/ê di nava dunikê de neyê nîşandayîn, xêzekê datînin ber gotina mirovî/ê.

Mînak:

Cîgerxwîn ji bavê xwe re got:

- *Eavo tu yê kengî herî welêt.*

Bavê lê vegerand:

- *Di nêzîktirîn demê de ez dê herim.*

Du mirov ketin nava gotûbêjê, yekî got:

- *Siyadiyê sibê li te bixe.*

Yê din got:

- *Heke ez zû rabûm, bila li min bixe.*

BANEŞAN

Mirov bixwaze hesteke bilind (coş, xem, tirs û xof) nîşan bide, mirov bangnîşanekê dide ber. Her wekî diyar e, mirov bangnîşanê datîne ber hevoka

baneşanê.

Mînak:

Ax dilo!

Dilo yeman!

Hey gidî!

Ax! derdê me çiqas giran e.

Hawar ey hawarl

Wî! ez lewitandim.

Hiş be kuro! bila kes nebihîze.

Hevalno!

De zû werel em herin.

Tew! Te jî xweş nivîsî.

Erik! te çi dereweke mezin kir.

Wa! bi rastî wisa ye?

BENDIK

Ev nîşan dikeve navbera du bêjeyên ku di navbera wan de hogirî heye. Her wiha gava peyvek ji ber ku di rêzê de bi cih nabe, ji hev bê qutkirin, bendekê datînin dawîya rêzê. Wekî têbiniyekê divê em bi bîr bixin ku peyv kîte bi kîte tê parçekirin. Mirov.nikare kîteyê parçe bike. Her wiha gava mirov hêmanên peyvekê nîşan dide, mirov bendekê dixê navbera du hêmanan. Dîsa heke qertaf bîn nîşandayîn, heke ji kîjan alî ve bi peyvê ve bibe mirov bendekê datîne wî aliyê qertafê.

Mînak:

Du-sê mirov hatin û li te pirsîn.

Mîrê Botan Bedir-Xan Beg li hemberî neyaran serî rakir.

Qertafa /bi-/ rengêfermanê dide hevokê.

Di zimanê me de hinek paşgir hene ku ji navdêr û rengdêran lêker çêdikin, /-andin/ yekji wan e.

168

*Mirov dikare peyva hilweşandin wiha dahûrîne: Hil-weş-andin
Lê vekîandina vê peyvê bi awayekî din e. Heke mirov bixwaze
wê vekîtîne dê wisa be: Hil-we-şan-din.*

SÊXAL

Dema mirov bixwaze bide zanîn ku hevok neqediyaye, wê demê mirov sêxalê datîne dawiya hevokê, her wiha heke ji nava gotina yekî din tiştek hati-be derxistin, wê gavê jî mirov bi sêxala di nava kevanekê de dide zanîn ku ew jêgirtin ne tam e.

Ez ê werim û ...

Ehmedê Xanî dibêje:

"Ev meywe (...) ne avdar e

Kurdmancî ye ev qeder li kar e"

DABIR

Dabir ku wekî apostrof tê zanîn ku di tirkî de jî jê re "kesme işareti" tê gotin. Di kurdî de di kurtenivîsa peyvan de qertafa tewangê bi riya dabirê tê

.*

veqetandin. Her wiha di reqeman de jî dîsa qertafa tewangê û veqetandek bi riya dabirê tê veqetandin.

Mînak:

KNK'ê daxuyaniyeke berfireh da raya giştî.

Di l'êgulanê de karkerên kurd bi coşeke mezin rabûn ser piyan.

Roja 25'ê gulana 1999'an bûyereke girîng pêk hat.

HIND

ARI-

XIV

**1) Ji aliyê xalbendiyê ve nava kevanê dagirin. HEVALBENDÎ
Û ÇAVNEBARÎ**

me li gundekî Nisêbînê ye () Ez xortekî 1 8 salî me ()
Navê min Ceng e () Ez digel dê () bav () du bira û xwişkeke
xwe di xaniyekî sê menzelî de dimînim () Du çêlek () çil ()
pêncî mih û bizin () neh () deh mirîşkên me hene () Hin caran
bavê min diçe bajêr () ji me re diyariyan tîne () Duh êvarî jî ew
ji bajêr hat () Wî ji me her yekî/ê re cotek gore () cotek lepik
anîn ()

Li bajêr hevalemî min heye () Navê wî Rizgar e () Rizgar
hevalemî welatparêz e () Rizgar jî ji min re qutiyek titûnê
şandibû () qutiyekê zîvîn bû. Ji ber ku ji birayê min î mezin Silo
re tiştê neşandibû () ew gelekî hêrs bû û bi dengê berz got ()

() Rizgo qeşmer e () Heke ne wisa bûya () dê ji min re jî
tiştê bişanda () Li ser vê yekê ez jî hêrs bûm û min got ()

() Qeşmer tu yî ()

Silo ()

() Tu jî havelê te jî qeşmer in lo ()

Bavê min kete navbera me () em ji hev kirin ()

Birayê min Silo () ku bîst salî ye () pir zikreş û çavnebar e
() Ew ne tenê wisa ye () çavbirçî ye jî. Lewre jî kes ji wî hez
nake () kes pê re hevaltîyê nake () Ew jî nahêle ku ez bi kesî re
hevaltîyê bikim () Lê () hevalên min gelek in, ne tenê li bajêr ()
li çiyê jî hevalên min hene () Silo dixwaze bibe çaxê KT () ê ()
lê bavê min nahêle ()

170

Waneyên rêzimanê kurmançî bi deng dest pê kir, bi xalbendiyê dawî li mijarên ku dê li ser were rawestandî, hat. Di nava wanyan de gelek têgih derbas bûn. Ew têgih heta cihekî hatin ravekirin, lê ji bo gelek kesan ew têgih li gorî daxwazê zelal nebûn, ji ber vê yekê em dê hinekî li ser wan rawestî û beramberî wan di zimanê din de (ji ber ku piraniya kurdên Bakur bi tirkî dizanin) bi taybetî jî bi tirkî çî tê gotin wan bidin zanîn.

avaniya dançêker ettirgen çati.

Di kovara kurmançî de ji bo vê têgihê "sedemkar" hatiye bikaranîn. Di zimanê îngilizî de jê re "causative" tê gotin.

avaniya lêkerê fiil çatisi. **baneşan** ûnlem işareti. **bêhnok** virgul. **bendik** kesme işareti. **bilêvkin** telafûz kirin. **birên hevokê** cumlenin unsurlar.

*

bireser obje; bi tirkî nesne,

cîderk (jêderk) a deng sesin çikiş yeri.

Her wekî ji peyvê jî diyar e, bi vê têgihê cihê ku deng jê derdikeve tê nîşandayîn.

cînavk cînav, bernav, pronav.

Peyva ku cihê nav digire, tirk bo vê têgihê "zamîr" a erebî an jî "adil" bi kar tînin.

cînavka qertafî ek şeklindeki zamir. **cînavka vegerok** dönüşlü zamir. **cînavka xwerû** sade zamir

Ev cînavk cihê navdêra xwerû digire û tu qertafan nagire û naguhere. **cînavkên berbihevin** yaklaşdırma zamiri. **cînavkên girêkî** bağlaç zamiri. **cînavkên kesane** kişî zamiri.

cînavkên lihevistî: Ev cure cînavk bi tenê di kurdî de heye.

Ev cînavk ji daçek û cînavkên wê pêk tê.

cînavkên nebinavkirî belirtisiz zamir.

cînavkên pêvebestî kesandin; bi tirkî bitişik zamir.

cînavkên pirsiyarî soru zamiri.

cînavkên şanîdanê işaret zamiri.

cînavkên tewandî bûkûlmüş zamir. .

cînavkên xwedîtiyê iyelik zamiri.

çêbiwar mişli yapılı ortaç (past participle).

çirokiya boriya dûdanî -miş'li geçmişin hikayesi.

çirokiya boriya têdeyî -di'li geçmişin hikayesi.

çirokiya raweya merc û daxwazê dilek şart kipinin hikayesi.

çirokiya raweya xwestinî istek kipinin hikayesi.

daçek edat.

daçekên dubare tekrarlanan edatlar.

daçekên hevedudanî birleşik edatlar.

daçekên neyinî olumsuz edatlar.

daçekên sedemî nedensellik edatlar.

daçekên xwerû sade edatlar.

darijtina peyvan bi tirkî sözcüklerin türetilmesi.

dem zaman.

dema bê gelecek zaman.

dema bê ya nêzîk yakm gelecek zaman.	1
dema boriya berdest şimdiki zamanm hikayesi.	7
dema boriya dûdar -miş'li geçmiş zaman.	3
dema boriya têdeyî -di'li geçmiş zaman.	
dema niha şimdiki zaman.	
demên borî geçmiş zamanlar.	
demên hevedudanî birleşik zamanlar.	
deng sewt; bi tirkî ses.	
dengdar bi tirkî ûnsûz, sessiz; bi İng. consonant.	
dengdarên hişk sert sessizler.	
dengdarên nerm yumuşak sessizler.	
dengdêr bi tirkî ûnlû; sesli bi İngilizî vowel.	
dengdêrên dirêj uzun ûnlûler.	
dengdêrên kurt kısa ûnlûler.	
dengên dureng çift tonlu sesler.	
dengsazî fonetîk.	
*	
dijwate zit anlamh. dubendik çift kesme işareti.	
Ev di cihê kevanekê de tê bikaranîn. Di zimanê İngilizî de zêdetir tê bikaranîn.	
dunik tirnak işareti.	
erênî olumlu (pozîtîf).	
gerguhêz dervazî, têper, bi İng. transive; bi tirkî geçişli.	
gihanek bağlaç.	
hemwate sînonîm, bi tirkî anlamdaş.	
hevenav cins isim.	

hevok komek, cumle.
hevokên erênî olumlu cûmle.
hevokên lêkerî fiil cumlesi.
hevokên navdêr isim cûmlesi.
hevokên neyinî olumsuz cumle.
hevokên pirsê soru cûmleleri.
hevoksazî sözdizimi (syntax).
hoker hevalkar bi tirkî zarf; bi îng. adverb
hokerên cih û bergehê yön ve yer belirten zarflar.
hokerên çawaniyê nitelik zarfi.
hokerên demê zaman bildiren zarflar.
hokerên mêjerî miktar belirten zarflar.
hokerên pirsiyarî soru zarflan.
kevanek parantez.
kirde subje, faîl; bi tirkî özne
kirpandin vurgu.
kişandina lêkerê fiil çekimi.
kîtandin hecekirin.
Peyv kîte bi kîte çawa tê parçekirin wê nîşan dide.
kîte hece.
komenav grub ismi.
lêker kar (fiil).
Di tirkî de peyva erebî "fîl" cihê vê peyvê digire, paşê
jê re peyva "eylem" hatiye darijtin.
lêkera tebatî pasîf fiil. **lêkera gerguhêz** geçişli fiil.
174

lêkera hevedudanî birleşik fiil.
Reşîdê Kurdo di cihê hevedudanî de peyva "dumil"
bi kar aniyê.

1

7

5

lêkeralebatîaktîffiil.

lêkera negerguhêz geçişsiz fiil.

lêkera pêkhatî turetilmiş fiil.

Ji bo "tûretmek" a tirkî darijtin jî tê bikaranîn[^]

lêkera xwerû sade fiil.

lêkerên alîkar yardımci fiiller.

mê bi îng. masculin; bi tirkî dişî.

mêjer pirjimar û yekjimariya peyvê.

mêjera navdêran isimlerin miktan.

navdêr ad, isim. bi ing.noun

navdêrên hevedudanî birleşik isim.

navdêrên mê dişî isimler.

navdêrên nêr eril isimler.

navdêrên nêtar nötr isimler.

*

navdêrên pêkhatî turetilmiş isim.

navdêrên xwerû sade isim.

navên razber soyut isim.

navên şênber somut isim.

nêr bi îng. feminin; bi tirkî eril.

nêtar bêlayan; bi tirkî nötr.

neyinî olumsuz (negatîf).

nîşaneyên xalbendiyê noklama işaretleri.

paşdaçek sonedat.

paşgir parkît, paşdanî, xurdepêş bi îng. suffix; bi tirkî sonek.

paye rutbe.
 payeya rajorîn en ûst derece.
 payeya rûberî karşılaştırma derecesi.
 pêşdaçek önedat.
 pêşgir pêrkît, pêşdanî, xurdepêş; bi îng. prefiks; bi tirkî önek)
 pevdeng dîftong.
 pêveber yuklem.
 peyv bêje, gotin, şor, qise; bi tirkî sözcük.
 peyva guherbar bi tirkî değişken sözcük.
 peyva hevedudanî bileşik sözcük.
 peyva neguherbar bi tirkî delişken^olmayan sözcük.
 peyva pêkhatî peyva darijtî; bi tirkî tûretilmiş söz
 peyva xwerû peyva sade.
 peyvsazî morfolojî.
 pirjimar bi îng. plural.
 pirsnişan soru işareti.
 qertaf xurdebêj, kît, lêk; bi îng. affix; bi tirkî ek
 qertafên baneşanî seslenme ekleri.
 qertafên neyiniyê olumsuzluk ekleri.
 Peyv dema qertafeke neyinî bigirin, dibin neyinî; dema ji van
 qertafan yekê jî negirin, erênî ne.
 rader mastar.
 Ji dirûvê lêkeran ên ku mirov dikare wan wekî navdêran bi
 kar bîne re rader tê gotin. Tirk "masder"a erebî bi kar tînin. Di
 îngilizî de "infinitive" tê gotin.
 rastnivîs îmla.
 Awayê nivîsandina peyvê nişan dide. Celadet Bedirxan jê re
 vekît dibêje.

Tirk "imla"ya erebî bi kar tînin. **raveber** tamlanan. **ravek** îzafe.
ravekar tamlayan. **raweya divêtî** gereklilik kipi. **raweya merc**
û daxwazê dilek şart kipi. **raweya mercî (hekanî)** şart kipi.
Di vê raweyê de lêker li gorî deman tên kişandin. Guhertin di
lêker de pêk tê.

raweya xwestinî istek kipi.

raweyên daxwazî dilek kipleri.

raweyên hevedudanî birleşik kipler.

raweyên pêşkerî belirtme kipleri.

raya dema borî geçmiş zaman kökû.

raya dema niha şimdiki zaman köku.

raya lêkerê fiil kökû.

rengdêr hevalnav, sifat. bi îng. adjective.

rengdêrên çawaniyê nitelik sifati.

rengdêrên hevedudanî birleşik sifatlan.

rengdêrên jimarîn sayi sifatlan.

rengdêrên nebinavkirî belirsiz sifatlan.

rengdêrên pêkhatî hevalnavên darijtî; bi tirkî uretilmiş sifat.

Ev rengdêr jî ji çend hêmanan pêk tê, lê hin hêman bi serê
xwe, ne xwediyê tu wateyê ne, ew paşgir an jî pêşgir in. Wekî:

ba/w/î

rengdêrên pirsiyarî soru sifatlan. **rengdêrên şanîdanê işaret**
sifatlan.

- 1 **rengdêrên xwerû** hevalnavên sade; bi tirkî
7 sade sifatar.
8 **rengedeng** sesin tonlan.
rêziman gramer
serenav özel isim.
sererastkirin tahsîh, redaksiyon.
sêx'al üç nokta.
tayên deng ses telleri.
têrker tiimleç.
tewandin çemandin (bûkmek).
tewang bûkûm.
tîp herf.
tîpa dubare şedde.
tîpên girdek herfen mezin
tîpên hûrdek herfên biçûk
tîpên kelijandinê bi tirkî kaynaştırma
harfleri.
tîpên ravekirinê herfî tarîf.
Tirkan ev peyv ji bînaya erebî
wergerandiye.
wate xwebêj, mane, bi tirkî anlam.
xal nokta.
xalbendî noktalama.
xalebêhnok noktah virgûl.
xalecot iki nokta üst üste.
xêzek konuşma çizgisi.
yekjimar singular, bi tirkî tekil.
zayend cinsiyet
zayenda navdêran isimlerin cinsiyeti.

zengelork
adem
elmasi.

1
7
9

HINDARI-I

Pirsên 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ji ber ku cihê vala tê dagirtin û mînak hatine dayin bersiv ne pêwîst e. Lewre gelek peyv dikarin bibin bersiv.

11. Hevokên B û D çewt in.
12. Di vê pirsê de hevoka rast D ye.
13. Di vê pirsê de hevoka rast D ye.
14. Divê hûn binivîsin.
- 15.

- A) Zinê kevir avêt.
- B) Serkan nanî dixwe.**
- C) Elî hevalan dibîne.
- D) Ewî em dîtî.**
- E) Ewê tu dîtî.
- F) Ewan ez dîtîm.

16.	B	E)
A)	)	Der
Şevşe	R	ewî
vok	q	n
C)	j	E)
Mezi	D	Ger
n	)	m
17.	Q	
A)	u	
Rakir	r	
in	e	
C)	B	
Girti	)	
n	K	
HÎN	i	
DAR	r	
Î-II	î	
1.	n	
Bersi		
v B	D	
ye.	)	
	X	
	e	
	r	
	a	
	k	
	i	
	r	
	i	
	n	

2. A) Mirovê min... B) Mirova min... C) Mirovên min...

3. A) Mirovekî qenc B) Jineke çeleng C) Xortekî çavnas.

4. Bersiva rast A û F ne.

HINDARI-HI

Bersiva pirsên 1, 2, 3, 4, 5 û 6 divê hûn binivîsin.

7. Bersiva vê pirsê C ye.

8. Bersiva wê A ye.

9.

A) Kevir li Zerdeştî xist. B) Gundiyan em dîtîn.

C) Keçikê ji min re negot.

HÎNDARÎ-IV

1.	C)Ew	C)
A) Ez	F)Hûn	Wê
B) Tu	.	ew
D) Em	B) Wan	girt.
E) Me	tu	G)
2.	xwestî.	Min
A) Te ez	F) Wan	hûn
girtim.	ez anîm.	birin.
D) Wî	B)Kêji	C) Kî
ew dîtîn.	kêrego	kê
3. Bersiv	t? E)	dibîn
B ye.	Kîjanan	e? F)
4. Bersiv	kîjan	Çend
D ye.	dît?	anji
5. Bersiv		te re
B ye.		
6. Bersiv		
D ye.		
7.		
A) Kê çi		
anî?		
D) Kî		
kîjanê		
dibîne?		

got?

8.

A) Ev hat ba min.

B) Ev hat ba min.

C) Ew hevalê min e.

D) Ev birayê vî ye.

E) Ew xwişka wê

ye.

9.

A) Min jê re negot.

B) Wan lê xist.

C)

Tê de kes nemabû. D) Kes

pê re napeyive.

10. A) Em birayê hev in. B) Hûn xwişkê êk in.

11. A) Amin heye. B) Êwîheye. C) Ên Elî baş

in.

12.

A) Yekê got.

B) Yekî anî. C)

Çaran xwar.

D)

A ku hat xwişka min e. "

E) Gelekan em dîtin.

HÎNDARÎ-V

1. Hevedudanî, pêkhatî.

Ji bo pirsên 2 û 3: Divê hûn bersivê bidin.

4. BersivAye.

5. BersivCye.

6. BersivCye.

7. B) Jimarîn

C) Pirsiyarî D) Nebinavkirî

8.

C) Herî

A)

D)

Kintir

B)

Hîn

E)

Bi

G)

Jêhatîti

rî

Xweştir

r

H) Herî 1

HÎND

ARÎ-

VI

1. Bersiv B ye.

2.

A) Min nanê xwe zû xwar. B) Keçik ketûber tê malê

C) Heval bi lez ber bi min hat.

3. Bersiv A ye.

4.

A) Pirsiyarî B) Cih C) Bergeh

D) Dem E) Nebinavkirî F) Çawatî

HÎNDARÎ-VH

C) Ji ..re D) De

1 F) Ji

G) Bi

B

B) Radyo (Radyoyê)

er C) Zîn (Zînê)

D) Kî (Kê) ^

E) Kî

si (Kê)

v 4.

D A) Lê

B) Wisa

C) Hew

D) Çi...

ye çî E) Lewma

. F) Hekena G) Ji ber H) Qet nebe I) Bila

^ 5. Divê hûn binivîsîn

6.A) Hevalo

B) Lê

C) Cîranan

D)

Birano

HÎNDARÎ-VIII

1. Divê hûn bibersivînin.

2. A) Hevedudanî B) Pêkhatî C) Xwerû D) Pêkhatî

183

3. Bersiva rast D ye.

4.

A)Wergerand B)Vekir C) Hilgirt D)

Kewand

E)Veniştiye F) Raxist G)Vebûn H) Vegeriya I)

Vedide

K)Dagirtin L) Dada M) Çêdikin.

5. Bersiv C ye.

6. Bersiv D y.

7. Bersiv 'c' ye

8. Bersiv C ye.

9. Bersiv A ye.

10.A)Naxwim B) Meke QNekira D)Nebêje

11.

A) Dema niha B) Dema boriya berdest C)

Dema bê D) Çîrokiya dema bê ya nêzîk/ raweya

daxwazî

12.

A) Ranakim B) Çêmeke

C) Hilnegirt D) Dê hilnegire

HÎNDARÎ-IX

1. Bersiva vê pirsê C

ye.

2. A) Ew B) Min

C) Dibîne

3. A)Lebatî B)Tebatî

QTebatî

4. Bersiv A ye.

HÎNDARÎ-X

1. A) Çand B) Sot

C) Çilmisî

D

)

D

i

b

i

r

e

D

)

L

e

b

a

t

î

C

)

K

e

t

D) Hilgirt E) Bir F) Vexwend

2.

A) Doş B) Birêş C) Çilk

D) Hilkişîn E) Tepisîn F) îin

3.

A) Şûştin B) Xwendin C) Çandin

D) Çinîn E) Birin F) Mayin

HÎNDARÎ-XI

1. Bersiva vê pirsê D ye.

2. A) Ez dikevim.

B) Ez davêjim.

C) Ez baz didim.

3.

A) Ezê birevînim; ez dikim birevînim.

B) Ezê bibirim; ez dikim bibirim.

C) Ezê biêşînim; ez dikim biêşînim.

D) Ezê bikirim; ez dikim bikirim.

E) Ezê bixwazim; ez dikim bixwazim.

*

4.

A) Min ajot. B) Min dirût.

C) Min kirî. D) Baran bariya. E) Min veşart.

5.

A) Min digot. B) Min dişewitand.

C) Ez dixebitîm. D) Min vedigerand. E) Min

radikir.

6.

A) Min biriye. B) Min teraştiye.

C) Min daxistiye. D) Min girtiye. E) Min

deraniye.

1

8

5

7.

A) Min tefandibû.
C) Min şandibû.

B) Min geztibû
D) Min weşandibû. E) Min tepisandibû.

8.

A) Min biraştibûye. C) Min dotibûye.

B) Min qefaltibûye.
D) Min sotibûye. E) Ez bûbûme mamoste.

9.

A) Bikişîne/
bikişînin B) Birijîne/birijînin
C) Bisoje/ bisojin

D) Bixwaze/bixwazin

E) Bikuje/ bikujin

10. Bersiv D ye.

11. A) Fermanî B) Divêtî

C) Hekanî D) Bilanî

B) Xwestekî/ çîrokî

D) Divêtî/ dema boriya berdest

F) Çîrokiya dema bê ya nêzîk.

12.

A) Hekanî/ çîrokî
C) Divêtî/ çîrokiya boriya têdeyî
E) Raweya merc û xwestekî

13.

A) Reviyayî A) Kişandî
C) Şikestî D) dîtî

14. Bersiv C ye.

HÎNDARÎ-XII

1. Bersiv D ye.

2. Bersiv C ye.

3. A) Giran B) Mal C) Mezin
D) Agirî

4. A) Pace B) Heval C) Derî
D)

Gund

5. Hevoka C çewt e.

186

HINDARI-XIH

1. Bersiv C ye.

2.

A) Hevoka hevedudanî, di nava hevoka bingehîn de hevokeke alîkar.

B) Sê hevokên serbixwe. C) Hevokeke sade

3. Bersiv B ye.

4. Bersiv B ye.

5. Bersiv B ye.

6. A)Neyinî

B) Pirsiyarî QNeyinî D)

Erênî

HÎNDARÎ-XIV

HEVALBENDÎ Û ÇAVNEBARÎ

Mala me li gundekî Nisêbînê ye. Ez xortekî 18 salî me. Navê min Ceng e. Ez digel dê, bav, du bira û xwişkeke xwe di xaniyekî sê menzeli de dimînim. Du çêlek,; çil- pêncî mih û bizin, neh - deh mirîşkên me hene. Hin caran bavê min diçe bajêr, ji me re diyariyan tîne. Duh êvarî jî ew ji bajêr hat. Wî ji me her yekî/ê re cotek gore, cotek lepik anîn.

Li bajêr hevalekî min heye; navê wî Rizgar e. Rizgar hevalekî welatparêz e. Rizgar jî ji min re qutiyek titûnê şandibû; qutiyek zivîn bû. Ji ber ku ji birayê min î mezin Silo re tişteke neşandibû, ew gelekî hêrs bû û bi dengê berz got:

- Rizgo qeşmer e! Heke ne wisa bûya, dê ji min re jî tişteke bişanda. Li ser

vê yekê ez jî hêrs bûm û min got:

- Qeşmer tu yî! Silo:

- Tu jî havelê te jî qeşmer in lo!

Bavê min kete navbera me, em ji hev kirin.

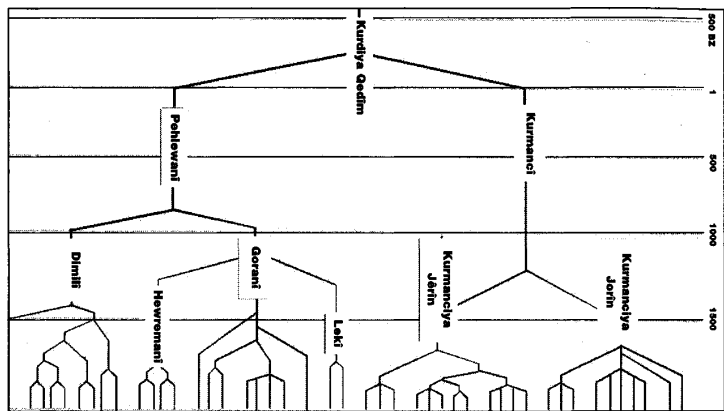
187

Birayê min Silo (ku bîst salî ye) zikreş û çavnebar . Ew ne tenê wisa ye; çavbirçî ye jî. Lewma jî kes ji wî hez nake; kes pê re hevaltiyê nake. Ew jî nahêle ku ez bi kesî.re hevaltiyê bikim.) Lê, hevalên min gelek in, ne tenê li bajêr; li çiyê jî hevalên min hen. Silo dixwaze bibe caşê KT'ê, lê bavê min nahêle.

ÇAVKANÎ

- 1) *Bingehên Gramera Kurdmancî, Celadet Bedirxan, Weşanên Nûdem, 1994*
- 2) *Tûrkçe açıklamah Kûrtçe Dilbilgisi (Kurmanc Lehçesi), Mûrad Ciwan, 1992*
- 3) *Hêmanê Rêzimanê Kurdî, Feqî Huseyn Sagmç, Melsa Yaymlari, 1991*
- 4) *Rêzimana Zimanê Kurmancî, Reşîdê Kurdo, 1956*
- 5) *Tiirkçe Izahh Kûrtçe Grameri (Kûrmançça Lehçesi), Kemal Badilh*
- 6) *Kurmancî, Weşana Instituya Kurdîya Parîsê*
- 7) *Zend, Weşana înstîtuya Kurdî ya Stenbolê*
- 8) *Lêkolîn, Weşana înstîtuya Kurdîya li Berlînê*
- 9) *Kûrtçe Dîlbilgis, Emir Celadet Bedirxan Roger Lescot*

- 10) *Gramera Zimanê Kurdî, Qanatê Kurdo*
- 11) *Kurdish Dialect Studies, D. N. Mackenzie*
- 12) *Le Kurde de Amadiya et de Djabal, Sindjar, Joyce Blau 189*

Tabloya Dîroka Zimanê Kurdî